

hird

szet tarsadalomtudomány irodalom művészet tarsadalomtudomány irodalom művésze! tarsadalomtudomány irodalom



IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁR.
SZOCIÁLTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXVI. ÉVFOLYAM 1962. 10. SZÁM
O K T Ó B E R
FELELŐS SZERKESZTŐ: MAJOR
NÁNDOR

Széljegyzetek a költészetről, a költészet és a történelem viszonyáról és az irodalomtörténet problematikájáról

Sinkó Ervin

Afféle bevezető

Lehetséges-e, van-e az irodalomnak története?

A kérdés, tudom, furcsán hangzik. Mindenki, aki némileg jár-tas a könyvek világában, tucatszámra sorolhat fel irodalomtörténeteket. Egyes népek vagy korok irodalmának éppúgy, mint a világirodalom történetét.

De a kérdés, hogy lehetséges-e, van-e az irodalomnak története, nem az ezzel foglalkozó könyvekre vonatkozik. Ami ezeket a könyveket illeti, tán nem felesleges emlékeztetni rá, hogy a legősibb idők óta voltak költők, vannak költők, és él a költészet, viszont „az irodalomtörténet” fogalma és az irodalomtörténész szakmája viszonylag új keletű, hisz csak az utolsó száz-százötven évben keletkezett és alakult ki.

Hogy e rövid idő alatt is sok, nagyon sok, szinte túl sok könyvet írtak a föld minden nyelvén a nemzeti irodalmak vagy a világirodalom történetéről, nem bizonyíték amellett, hogy van az irodalomnak és az irodalmaknak története. Mint ahogy az ezer és ezer év óta egyre-másra írt és nem is egyszer zseniális elmék szülte istenről, angyalokról, menny és pokol természetéről s a gondviselés útjairól szóló teológiai művek áttekinthetetlenül nagy tömegéből nem lehet és nem kell arra követ-

kezetni, hogy isten, angyalok, menny és pokol és a gondviselés objektíve is valóságosak.

Lehetséges-e, van-e az irodalomnak története?

Igen érdekes, sokoldalú, hasznos — és számomra különlegesen tanulságos volt az a vita, melyet a beográdi *Delo* irodalmi folyóirat rendezett. Az irodalom tanításának problémáiról az egyetemen — ez volt a téma. A szerkesztők, a folyóirat munkatársai és a beográdi egyetemen működő irodalomtörténészek felszólalásai, amint azok a *Delo* ez év májusi számában olvashatók, bár elsősorban az irodalompedagógia gyakorlati kérdéseivel foglalkoztak, legalábbis nekem azt mutatták meg, hogy a látszólag pusztán gyakorlati pedagógiai kérdések is megoldhatatlanok egész sor elméleti, elvi és erkölcsi probléma felvetése és tisztázása nélkül. Azt derült ki, hogy mennyi minden nincs még tisztázva, nemcsak nálunk, hanem nálunk sem. Valósággal előítélet, hogy tudjuk, mit értünk bizonyos nap nap után használt fogalmakon.

Davičo rövid megnyitójában, temperamentumos és mélyről jövő közvetlenségében mindjárt teljes orkesztrációval adott hangot a félreértésnek, sőt antagonizmusnak, mely szinte áthidalhatatlannak látszik a költő és a költői szó, tehát az élő szó — és egy, az irodalommal foglalkozó, az irodalmat a maga objektumául választó történettudomány közt. *Davičo* szóvá tette, hogy a professzorok megbuktatják a diákot, aki nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy valamelyik „másod- vagy harmadrangú tollforgató” annak idején milyen utcákban lakott. Mi köze a költőnek és a költői szónak, az irodalomnak ahhoz az irodalomtörténethez, mely ilyen kérdésekkel foglalkozik? *Davičo* a nemzeti irodalomtörténet hazai tanszékein alkalmazott „irodalomtörténeti” kíváncsiságot, problémákat, kérdésfeltevéseket és szempontokat kitűnően találó szóval „esztétikai nirvánizmusnak” nevezte.

Egyetlen felszólalás se hangzott el ezen a vitán, mely nem érdemelne pozitív vagy negatív, de oldalas kommentárokat. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a legfontosabb, mert legtömörebben fejezte ki magát a központi problémát, az irodalomtörténet oktatásának az irodalomhoz való viszonyát, *Davičónak* a vádló szava: „esztétikai nirvánizmus”. Minden felszólaló vagy pozitív módon, vagy önkéntelenül és szándéka ellenére is ennek a vádnak nemcsak az alaposságát, hanem azt is igazolta, hogy ez az esztétikai nirvánizmus nemcsak esztétikai, hanem óhatatlanul intellektuális, erkölcsi, emberi és politikai nirvánizmus is.

A vita konkrét gyakorlati témájából következett a hamis látszat, mintha valami sajátos, helyhez kötött, specifikusan beográdi, szerbiai vagy esetleg csak jugoszláviai egyetemekre tartozó nyavalya volna az, amit az irodalomtörténet előadása, előadási szempontjai és módszere képvisel, s amit orvosolni kellene.

Kétségtelen, hogy vannak a szerbiai vagy a többi jugoszláviai egyetemi irodalomtörténeti tanszékek esztétikai és általában intellektuális meddőségének és korszerűtlenségének különleges, honi, hagyományos csökevényeket bálványozó „irodalompolitikából”, szubjektív szellemi renyhéségből, minden új elől való elzárkózásból, személyes hibákból eredő tényezői is.

„A középiskolákban még mindig úgy beszélnek Baudelairól, mint „dekadens” és reakciós íróról... (Az egyetemen) sajnos nem tartanak előadást a múlt század legnagyobb alakjairól: Dositejről, Vukról, Njegošről, egész sor romantikus költőről... Franciaországban például külön tanszék foglalkozik csak Victor Hugóval; éveken át tartanak előadásokat Balzacról és némely más klasszikus íróról...” — hangoztatta többek között *Dragan Nedeljković* professzor.

Nem kétséges, hogy jó volna, ha volnának jó előadások és minél több Dositejről, Vukról, Njegošről, egész sor romantikus költőről, és ha a középiskolákban nem beszélnének a tanárok ostobaságokat a világ-irodalom egyik legnagyobb költői művéről. Ebből azonban nem következik, hogy irigységgel tudnék gondolni azokra a franciaországi egyetemi hallgatókra, akiknek megadatott, hogy a külön Victor Hugónak szentelt egyetemi tanszék specialista előadóját, vagy pedig azokat az előadásokat hallgassák, amiket több éven át tartanak Balzacról és némely más klasszikus íróról.

A vita folyamán minduntalan visszatért, szinte szakadatlanul jelen volt a panasznak egy motívuma: Skerlić óta nincs egyetlen új, mai szempontoknak megfelelő irodalomtörténet.

Nedeljković professzor szerint „ideológiai okok is” akadályozzák, hogy irodalomtörténeiseink „konstruktív módon” hozzáfogjanak irodalmunk történetének a megírásához, de — folytatta — „az alapvető akadály, gondolom, az, hogy nálunk nincsenek meg az előmunkálatok, mint ahogy megvannak más kultúrákban. Ezen a téren mi a legelmaradottabbak közül valók vagyunk. Nincs se eléggé feldolgozott bibliográfiánk, régi és új íróink műveinek nincsenek kritikai kiadásai, nincs elegendő számú monográfiánk, tanulmányunk. Tehát egész sor előmunkálatot még nem végeztek el, hogy aztán relatíve könnyen hozzáfoghassunk egy olyan szintetikus munkához, mint amilyen a jugoszláv irodalom történetének megírása”.

Vitathatatlan, hogy a civilizáció bizonyos fokán feltétlenül kulturális szükséglet a szellemi értékek lelkiismeretes és lehetőleg pontos leltározása. Módszeresen kidolgozott bibliográfia híján nem lehet elkészíteni az irodalmak teljes leltárát. Igaz az is, hogy nálunk sokkal több monográfia és irodalmi tanulmány is elkélne, mindenestre több, mint amennyi van. És jobb is. Viszont még ha abban is egyetértek *Nedeljković* professzorral, hogy ilyen alapon „viszonylag könnyű lenne elvégezni az olyan szintetikus munkát, mint amilyen a jugoszláv irodalom történetének megírása” — mégis felmerül a kérdés, hogy vajon az ilyen „szintetikus munka” milyen jugoszláv irodalomtörténetet eredményezne, jelentené-e leküzdését, vagy pedig épp ellenkezőleg, csak egy újabb elriasztó manifesztációját az esztétikai nirvánizmusnak?

Kérdés az is, hogy az „irodalomtörténeti” szempont önmagában produktív lehet-e az esztétikai fogékonyság felébresztése és fejlesztése szempontjából.

Ha nem is erre az elutasíthatatlan kérdésre felelt, de az irodalomtörténet gyakorlati és közvetve elméleti problémáját is más oldalról világította meg *Vojislav Djurić* professzor felszólalása:

„Gondolni kell arra is — mondta többek között —, hogy ma az irodalomtörténésznek nagyobb nehézségekkel kell megbírkóznia, mint annak idején Skerličnek. Skerlič valójában csak egy század szerb irodalmát dolgozta fel, és ezt is többé-kevésbé a maga privát álláspontja szerint. A mai irodalomtörténésztől elvárják, hogy az irodalom interpretálásában következetesen alkalmazza a marxista világnézetet. Ez nagyon megnehezíti a dolgát. Mert senki se tudja pontosan, hogy miként kell marxista módon interpretálni az irodalmat, mi a marxista felfogás az esztétika és az irodalom területén...”

S rövid közbeszólások és replikák után *Djurić* professzor még egy nehézségről beszélt:

„S a másik nehézség. Ma nem lehet a szerb irodalom történetét, hanem a jugoszláv irodalmak történetét kell írni, tekintettel arra, hogy egy közösségben élünk, s tekintettel arra, hogy az iskolai tantervek sem választják külön a jugoszláv irodalmakat...”

Ezekből a *Delo* 1962 májusi számából való rövid idézetekből is kitűnik: különböző szempontokból lehetne és kellene is ezzel a rendkívül tanulságos symposionnal foglalkozni. Ez alkalommal azonban csak ennyit:

szubjektíve engem e vitaanyaggal való megismerkedés arról győzött meg, hogy bizonyos kérdések, melyek már jó ideje foglalkoztatnak, s első pillantásra tán tisztán elméleti természetűeknek látszanak, valójában igen időszerűek s egyben gyakorlatiak is, s hogy érdemes őket nyilvánosan is szóvá tenni. Annál is inkább, mert bizonyos intenzitással megformulázott kérdések már magukban is segítséget jelenthetnek legalábbis ahhoz, hogy kitűnjék: a sokszor ismételt, gépiesen átvett tekintélyes válaszok — mennyire hamisak és milyen kevéssé — válaszok.

A szó, mely győzni akar

A nagy utazó szeme nem telt be a látással, s füle nem a hallással. Kíváncsisága fáradhatatlanná tette. Járt Kisázsiaiban, Egyiptomban, a perzsa Susában, Babylonban, Ekbatánban, Scythiában, de nem mulasztotta el a közelebb fekvő szigeteket és Sziciliát és az Itália déli részén épült városokat sem. Szinte semmit se az akkor ismert világból. Élvezte a felfedezést, élvezte, hogy ennyi minden van, ennyi mindent megtudhat, s hogy ennyiféle múlttal és jelennel köthet ismeretséget. S egy napon — van annak már több mint két és fél ezer éve — lemondott a további utazásokról. Egy helyben, mindigre otthon maradt. Azért, hogy gondosan feljegyezzvén, örökbe hagyja mindazt, amit bolyongásaiban látott, hallott, megtudott.

S művének legelején, mindjárt első mondatában — saját magáról mint harmadik személyről szólva — megmagyarázza az olvasónak — és tán magamagának is —, hogy miért volt szüksége, honnan az elhatározása, hogy hátralevő éveit e rendkívüli útinapló utólagos megírásának szentelje:

„Ami a halikarnasszoszi Herodotosznak tudomására jutott, azt itt feljegyezte azért, hogy el ne múlték az idővel az, amit emberek alkottak és hogy híre ne vesszen a hellének, ámde a barbárok csodás nagy cselekedeteinek sem . . .”

S mert ez volt az, ami miatt író lett — „hogy el ne múlték az idővel” ami volt és van —, igazuk volt azoknak, akik őt a történetírás atyjának nevezték el.

„Hogy el ne múlték az idővel . . .” Ebből a megokolásból nyilvánvalóvá válik, hogy a halikarnasszoszi Herodotosszal, évtizedes nagy vándorútjai eredményeképpen, több történet, mint az, hogy kitágultak előtte a szűk hazai horizontok.

A távoli birodalmak, kincses városok, káprázatos paloták, idegen népek, fejedelmek, templomok, istenek és szertartások, amikkel szemtanúként ismerkedett meg, valamint országok sorsa, váltakozó szerencséje, felemelkedése és pusztulása, versengések, szerelmek, küzdelmek, cselszövények, háborúk, amikről idegenben, a helyszínen tudós papok s öreg emberek töredékes elbeszéléseiből alkotott magának kerek képet, igyekezete, hogy minden megtudhatót megtudjon, hogy ne maradjon kíváncsi szeme elől rejtve semmi abból, ami volt, és hogy hogyan is volt — minden ezernyi látvány, tapasztalat, elbeszélés külön-külön és együtt már nemcsak ezt a földi teret, nagy hullámmások izgalmas színterét, hanem azzal együtt, azonfelül egy új dimenziót is élete uralkodó központi élményévé tettek: Kronoszt, a történelmi elemet, azt a végtelen időt, mely minden valaha volt jelent túlélt — és túlélt.

„Hogy el ne múlték az idővel . . .” mert Kronosz hűtlen, ő maga a felejtés. Az ember azonban kötelezettségnek tudja az emlékezést. Az embernek nem szabad belenyugodnia abba, hogy ami szép és nagy és jó, és az, ami egekbe kiáltó szenvedély, bűn vagy ujjongás, az kiált — és ha elhangzott, akkor mintha sose lett volna, nincs többé. Emlékezni, megrögzíteni a pillanatot, átélni és tudni a p a n t a r h e i megmásíthatatlan törvényét, fellebbezhetetlen, mindenkire kiterjedő ítéletét, és mégis, vagy épp azért ellenszegülni neki, múltó létünkre viadalra kelni az elmúlással, kimenteni azt, ami élő pillanat volt a feledés mindent elnyelő és feneketlen, alakatlan mélységéből: nemcsak volt, hanem más formában ma is a történetírásnak egy herodotoszi epikus fajtája, melynek legbensőbb motívuma azonos a költészet, minden poézis legbensőbb ihletőjével. Hol a poézis külön körülhatárolható szférája?

El nem múlni az idővel: az eleve kudarcra ítélt szándék, minden tapasztalattal és logikával összeütköző, irracionális vágy. S minden művészi alkotásban benne rejlik a teljesíthetlenség fájdalmas végső öntudata. Vagy legalábbis annak a sejtése, hogy a halál angyalával viaskodva, a legyőzhetetlen az, amin győznie kellene, és hogy az ércnél maradandóbb alkotás az a e r e p e r e n n i u s épp azért olyan tüntetően dőlőfős, mert kell, és hiába, hogy kell az önámítás.

A művész hanggal, szóval, mozgással, színnel, az alakított anyag varázsával akarja megtörni, mint valami gonosz bűvöletet, a végzetesen bizonyos és felfoghatatlan elmúlást. A művészet pedig úgy tesz, mintha

lehetne a múlás és felejtés üres örökkévalósága helyén étellel telt örök emlékezés. Úgy tesz, mintha az emlékezés jelenvalóvá tehetné az elmúltat, azt, ami csak egykor és csak egyszerien, egyetlen megismerhetetlen és visszahozhatatlan konstellációban élt és élhet. Úgy tesz, mintha az emlékezés azonos volna a tárgyával, vagy legalábbis mintha annak transzsubstanciatiója és nem pusztán a meghamisításnak, a kényszerű hűtlenségnek a szubjektív megjelenési módozata volna.

Ha művészről, művészetről vagy röviden a poézisről beszélek, mindig magáról az emberről és az emberiről, az életről van szó. A poézis nagyon szűk kör, mesteremberek magánügye és csupán afféle díszlet volna, hogyha nem volna sokkal-sokkal több, mint ami belőle könyvekbe vagy műalkotásokba zárva eleven. Pontosabban: a poézis nem élhetne eleven életet művekben, ha az alkotó képzelet nem volna magának az emberi életnek az egyik elementáris hatalma; a poézis nem élhetne művekben, és nem találhatna utat emberekhez, és nem teremthetne közösséget poéta és közönsége között, ha a poézis nem volna magától az emberi léttől és annak benső ellentmondásaitól elválaszthatatlan, tudatos vagy öntudatlan, de közös magatartás. Emberi magatartás az élet és a halál ellenében, a pillanatnyi emberié, a pillanaté, mely diadalmaskodni akar az időn.

Az embert, aki minden ölelésnél az elérhetetlen után is kinyújtja a kezét, a vágyat, mely a teljesíthetetlenre irányul, a romlandó, rohadásra ítélt húst, mely ugyanakkor lázadó titán, az emberi létezés benső ellentmondását, a paradoxont nem költők találták ki. Ők csupán — és ez az ő különleges képességük és funkciójuk — végtelen számú egyéni változatban, ahányan vannak vagy voltak, annyi változatban, közvetve vagy közvetlenül kifejezték és kifejezik.

Élők hangjában, és halottak, tegnapi élők áthatolhatatlan hallgatóságában, szemek csillogásában és hunyt szemekben, szerelemben, harcban és békében, ujjongásban és zokogásban, minden emberiben és mindenben, amivel az emberi valaminemű kapcsolatba kerül, ott a paradoxon mint köznapi valóság. Vallások, szimbólumok, mítoszok, bölcséleti tanételek, társadalmi elméletek, de még az otromba kő is, ha ember keze ér hozzá simogatón vagy ökölbe szorulva, minden és mind terhes kibeszéletlen poézissel, mindmegannyi lehetséges, meg nem született költemény.

Ez az általános, túl általános pánpoézis azonban az esztétikai sikon léttelen, és kevesebb, mint egyetlen, talán csak négy soros kis dal, melyben konkretizálva az egyéni élmény a maga egyéni hangján üt rést a némaság burkán. S mindannyiszor úgy, azzal a kinyilatkoztatásszerű meglepetéssel, ami a felszabadító „ráismeréssel” jár együtt: ez az. A számtalanszor használt és hallott szó és szavak mintha csak most születtek volna meg, mintha először hangzana föl az idők mélyéből a szó, és megmásíthatatlanul és végleg kifejezetten foglalná magában az embert a világban és a világot az emberben. A szó, mely győzni akar a némaságon és az időn. Hogy legyen, mintha lehetne a lehetetlen, „hogyan el nem múljék az idővel . . .”

A költő és témája

A költő szintén történetíró. Még akkor is, ha az időkről ír, amik régen elmúltak, a saját jelenéhez szolgáltat történeti adalékot, a maga jelenét írja meg, a jelen történetének azt a szegmentumát, mellyel ő viaskodik, melyet ő él át, és ahogyan ő éli át.

Minden költői mű egy-egy készülő, halálig nem kész önéletrajz része. S minden önéletrajz az adott korszak egész külső és benső történelmének is dokumentuma. De ha a történelem és a történelmi fejlődés szempontjából dokumentum is, önmagában egyáltalán nem valami levéltári akta, hanem elsősorban önmagában önálló életet élő egyetlen és organikus egész.

Tökéletesen hamis kiindulási pontra vall, ha a költőt mint valamű ösztönös érzelmi lényt szembeállítják az úgynevezett objektív, a fogalmak világában élő gondolkodóval. Az ilyen „munkamegosztás” feltevése éppúgy degradálja és félreérti a gondolatot, mint ahogy félreérti és degradálja a költői művet. Degradálja az embert. Mintha teremhetne gondolat, mintha még gondolat volna az a gondolat, mely szenvedély nélkül termett. Mintha az érzelmi élet intenzitása eo ipso afféle zsugorodott agyvelőre kárhozhatná, énekesmadárrá varázsolná az embert. Mintha a hatalmas, egységes, valóságos ember hozzáidomulhatna esztétikailag süket és vak irodalomelméleti tankönyvek tantételeihez és rubrikáihoz. Mintha az ember a maga biológiai, társadalmi, politikai, érzelmi és intellektuális életében, léte irracionális és racionális tényezőivel, álmában és ébren egy percre is megszűnhetne magával azonos egyetlen egész lenni. Mintha ez az organikus egész külön, önálló funkciókra volna feldarabolható. Mintha a különféle, egyazon emberben élő képességek egymás mellett, és nem egymásban élnének, és nem az egymásközi ellentmondás és feszültség, nem az egymástól való elválaszthatatlanságuk által válnának emberivé és produktívá.

Igaz, hogy minden költőnek — a lírikusnak, a drámaköltőnek éppúgy, mint az epikusnak — szembeötlően megkülönböztető jellegzetessége a fokozottan szubjektív, egyéni érzékelési mód. Ebből következik a benső kényszer, hogy objektiválja, közölje, kifelé is valóságossá tegye a maga szubjektív világát. Az intenzív, a leghevesebb felindulás s a közlési kényszer azonban egymagában nem tesz költővé. Az csupán előfeltétele a költői alkotóerőnek, az individuális fantáziának. Ez az alkotóerő, mely a szó varázsos plasztikus erejével a művészet síkján az objektív világot újrateremti, újjá teremti. Éspedig azzal, hogy az önmagában közömbös objektív valóságot a költő a maga lelkiállapotának, emóciónak és közölnivalóinak a bűvkörébe vonja, beszédessé változtatja, és élőt és lételetent, létezőt és nem létezőt a maga szubjektív lelki- és élményvilága jegyében új összefüggésekkel, új vonatkozásokkal és tartalmakkal telítve jeleníti meg. Ahol és ahányszor költő szólal meg, a szó és vele a világ újjászületve, új jelentéssel gazdagodik. Minden amit szóba foglal, önmagával azonos marad, és ugyanakkor valami egész más is lesz. Ha költő mondja, akkor az igazságnak egy specifikus, de kétségbevonhatatlanul hiteles kritériumával a lehetetlen

— a legkézzelfoghatóbb normális valóság és az illogikus — egy százszor logikusabb logika hordozója lesz. Ha költő mondja, akkor a nyomor nem pusztá nyomor, hanem kísérteties élőlényre lesz:

*„És a nyomor gyámoltalan fejét
Elhamvadtt városokra fekteti...”*

S a természettudományosan képzett ateista se vonja kétségbe, hogy van isten, ha költő állítja, hogy van, mert abban a pillanatban valóban látjuk:

*„Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldöked
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyámit kiméri.*

*Téged dicsőít a Zenith és Nadir.
A szélvészek bús harcza, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál,
Hirdeti nagy kezéd alkotásit.”*

Van ez az isten. És van az a másik isten is, aki gyámoltalan, mint a nyomor, amely az elhamvadtt városokra fekteti fejét:

*„Most tél van és csend és hó és halál,
A föld megöszült;
Nem hajszálanként, mint a boldog ember,
Egyszerre öszült az meg, mint az isten,
Ki megteremtve a világot, embert,
E félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ösz lett és öreg.”*

A pusztai gémeskút megmarad pusztai gémeskútnak, de ha a költő úgy látja, akkor egyszerre úgy áll elénk, mint „óriási szűnyog, mely a földnek vérét éppen most szívja ki”.

Közel és távol, legtompább, legközömbösebb tények, színek, tüne-
mények, de fogalmak is a költő szavára egy emberi szubjektivitás me-
taforáivá válnak, meg kell tanulniuk, hogy az embert példázzák, az em-
berhez az emberről szóljanak, az emberi jelenlét elemeivé alakul-
janak át.

A téma persze hogy van, csak hogy mennél inkább költő az, akinek a témája, a költészetben annál kevésbé van a témának önálló élete. Minden téma pusztá absztrakció, a költő dönti el, hogy mi lesz belőle. Amiből korántsem következik, hogy a költészet holmi önkény. Épp el-
lenkezőleg: minden költői mű, mennél nagyobb, annál inkább úgy szü-
letik, hogy nem a költő az, aki meghatározza, hogy mivé lesz a keze
alatt a téma. Minden adott külső, tárgyi téma csak keret, alkalmas
anyag, hogy általa, belőle kifejtse és megformálja az ő, saját szemé-
lyétől, személyes életétől, korától elválaszthatatlan, de egyéni, szub-
jektív benső problematikáját, a saját élményeit, a saját értékrendszerét,
illetve a saját viszonyát az általános, érvényben lévő értékrendszerekhez.

Az antik görög tragédia „témája” az olimpuszi istenek s ez istenek és emberek viszonya; Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész azonban egyazon Olimpuszról szólva, valójában Olimpuszaikról, mindegyikük a maga tulajdon kozmoszáról és a saját maga kozmoszhoz, sorshoz, élethez és halálhoz való viszonyáról kell, hogy szóljon.

Aki kívülről szemléli, az csak szabadon csapongó fantáziát lát ott, ahol valójában a látszólag legféltelenebb képzetet is nagyon is és eleve meghatározott kényszernek van alárendelve: a kényszernek, melynek alá van vetve a költő, akinek a szó közegével objektív, érzékelhető, legalábbis potenciálisan közös élménnyé kell tennie nem egy ötletet, hanem épp a saját egyszeri és egyetlen életét, annak minden emociónális és gondolati tartalmát. Kell, mert nincs, aki cselekedeteiben annyira kötve volna, mint költészetében a költő. Épp ebben a minden önkényt kizáró elementáris benső kényszerben rejlik a költői szavak látomásos meggyőző ereje. Úgy vitathatatlanok, mint villám fénye, hegyormok, mint maga a természet. Van bennük valami ellenállhatatlan és megmásíthatatlan, mint abban az a n a n k é-ban, amit megénekelt s amelynek minden akarattól függetlenül teljesednie kell, s még ha akarna, akkor se volna képes könyörületes kompromisszumra vagy hazugságra.

Nem a tragédiaköltők beszélnek Zeuszról, titánokról és hősökről, hanem Zeuszoknak, titánoknak és hősöknek kell monumentális kifejező formát adni a halandók, Aiszkhülosz, Szophoklész, illetve Euripidész egyéni világának, annak, hogy ki-ki közülük miként éli át a valóságot, mint érez, mint értékeli azt, amit hivatalosan erkölcsi világrendnek neveznek, s hogy mindegyikük mint viszonylik az élet tényéhez és ahhoz a jelenhez, melyben élnek.

Amiből azonban semmiképp sem következik, hogy a külső tárgyi téma mellékes és csak ürügy. Nem mellékes, hogy nemcsak a nagy tragédiaköltők, de Arisztophanész is szeret isteneket szerepeltetni. Ő már azonban azért, hogy mint hajdan, érintetlenül a véráztatta föld jajaitól, egymásközt az Olimpusz boldog halhatatlanjai, most a boldogtalan földi halandók fakadjanak véget nem érő, arisztophanészi nevelésre. Mert aki nevetni tud, az legalább addig, amíg nevet, úrrá lett az isteneken, a félelmen és a vágyak és lehetőségek sajgó ellentmondásainak a fájdalmán is.

Ez a tragédiát megtagadó, nevető tiszteletlenség voltaképpen detronizálja az isteneket, hogy rehabilitálhassa a szegény halandó embert. A nevető Arisztophanész antiheroikus. Az istenek, titánok és emberfölötti hősök mint a humánus eszményei és legfőbb képviselői, az ő számára az ember rangfosztását jelentik; mintha szégyellnivaló volna, hogyha az ember csak szegény halandó ember. Nem elméletileg, de kifejezve, mindez bennefoglaltatik elragadó tiszteletlen nevetésében.

A gráciák tehát nemcsak kecsesek, bájuk nemcsak elbűvöl. Ez a bűvölet fel is ébreszt, fel is szabadít az érzéketlenség, a szellemi renyheség, megszokás személytelen közönye alól. A költői mű a szubjektív élmények emotív kifejezésével egy meghatározott magatartásnak is kifejezése, egy emberi magatartásnak, melyben az esztétikai és az erköl-

csi egymástól elválaszthatatlan. A költői mű akarva, vagy nem akarva, állásfoglalás is. Még a legéterikusabb hangulati líra is — megismeréseket is közöl, nem úgy, mint az elmélet, melynek mindent kutatnia, elemeznie és bizonyítania kell, hanem úgy, hogy teremj, és láthatóvá, élménnyé teszi a maga világosságát vagy sötéttségét.

A költészet eretneksége

A költészet minden korban és mindig újra szembetalálkozik egy zsarnokian autoritatív hatalommal. Ennek a zsarnoki autoritásnak a nyomására különbözőképpen reagál. Kezdve azon, hogy látszólagosan, de *a maga módján* elismeri s aláveti neki magát és magasztalja, számtalan a változata a költészet magatartásának. Egész a végletes, nyílt, lázadó ellenállásig.

Hogy van ez az antipoétikus zsarnoki hatalom s hogy eddig mindig is volt, annak evidens történelmi bizonyítéka, hogy még nem volt és nincs semminemű maradandó értéket jelentő szellemi alkotás, mely nem foglalna magában valami polemikusan eredeti, sajátos, lázongásra vagy épp lázadásra valló vonatkozást vagy jellemvonást. Akár akarva, akár nem akarva, öntudatlanul vagy tudatosan, hallgatólagosan vagy kifejezetten, közvetve vagy kihívó közvetlenséggel. Az is, aki magáévá teszi az uralkodó mítoszt, és nem vonja kétségbe szent és sérthetetlen voltát, amint költő, már eretnek, mert a maga egyéni módján értelmeli. Ismérve a költői műnek, hogy nem ismételi, vagy pedig úgy ismételi, hogy meglep azzal, amit mond.

Híába a nagy Aiszkhülosz arisztokratikus, hagyományokhoz hű konzervativizmusa. Léven költő, nem adhatja azt, amit várnak tőle, nem szólalhat meg úgy, hogy meg ne lepjen, vagy éppen ne botránkoztasson meg. Ő, aki még sírjátában is önérzetesen hangoztatja, hogy ott harcolt a perzsák ellen Marathonnál

*„Elmondhatja vitéz-voltát Marathonnak a berke
És ki tapasztalta: a lobogó hajú méd”*

a görög fegyverek hősi győzelmét egy csodálatos darabjával, a *Perzsák* cíművel úgy ünnepli meg, hogy e legmélyebb emberi szolidaritástól áthatott lírikus-drámai költeményben „gyászba, könnybe merülve” visszhangozza a legyőzött halálos ellenség, a perzsák tragédiáját, a perzsa anyák és a harcban elesett férjeikért zokogó özvegyek szívbe markoló, országhatárokon és hadiszerecsén felül emelkedő emberi fájdalomát.

Minden költői, tehát egyéni interpretáció már magában is a mindenkire egyformán kötelező felfogástól tér el, épp ezért mar önkéntelenül is — vagy szándékos tudatossággal — az antimítikus irányzatú polémáinak a megnyilatkozása. A tragédiaköltő a megszentelt, hagyományos olimpuszi mítosz formális és teljes tiszteletbentartása mellett úgy interpretálja a boldog isteneket, hogy a kifejezetten emberi igazsá-

gok és konfliktusok kerülnek előtérbe. S ezek által és miatt kap új megvilágítást az a n a n k é, az a változtathatatlan végzet, mely nem kegyelmez az isteneknek sem, kiknek az erkölcsi tekintélye több mint kétes színben tűnik fel. Mindenesetre nemcsak a modern Euripidész tragédiáiban, hanem még a vallásos tradíciók által kötöttebb Aiszkhülosznál is az istenek úgy interpretáltak, hogy nem ők, hanem a szenvedő és szenvedélyes, ellentmondásoktól megszállva tartott ember, az ember képviseli az etikai szempontból é r d e k e s e b b e t és magasabbrendűt.

A tragédia témája a mítosz, az istenek és a végzet, de a költők, bár mindegyikük más tartalommal éli át a közös témát, végső fokon az emberrel azonosítják magukat, akitől e m b e r s é g e t tanulhatnának a halhatatlan istenek.

Mint ahogy a *Síri áldozat* aiszkhüloszi kórusai hirdetik:

*„Szül a föld sok csodát,
Szörnyű rémeket nevel,
Rémítő szörnyeteg sok nyüzsgő
Tenger mély ölében.
Magasban ég s a föld között
Ott fogannak a tüzek;
Ami repül s ami jár,
Tud az a viharoknak
Vad dühéről szólani.
Ám az ember milyen
Vakmerő, ki mondja el?”...*

Nyilvánvalóan hitelt kell adnunk az ókori tudós komentátornak, aki feljegyezte: egy ízben a költő úgy megbotránkozott a nézőközönségét, hogy Dionüszosz oltára mentette csak meg a bilincseléstől. Az aeropagosznak, Athén legfőbb bíróságának a saját szempontjából elvitathatatlanul minden oka megvolt rá, hogy a megsértett ortodoxis védelmind, az már ezzel is közelebb kerül a nonkonformistához, mint a konminden korok h i v ő költőinek titkát fedve fel, azzal védekezett: nem tudta, hogy tilos dolgot cselekedett.

Hiheti, hogy konformista, szubjektíve, meggyőződéseiben lehet is az, de ha költő, akkor amint megszólal, menthetetlenül m á s k é p e n lesz konformista, mint mindenki más, és aki másképpen az, mint a többiek mind, az már ezzel is közelebb kerül a nonkonformistához, mint a konformizmushoz. Hiába, hogy nem akar tilos dolgot cselekedni, hiába, hogy nem tudja: tilos dolgot cselekedett, és hiába, hogy úgy tudja: őt is kora szent istenei, uralkodó dogmái, normái és eszményei, a k ö z ö s mítosz ihleti meg. Ha költő, és mert költő, minden megszólalásában óhatatlanul benne lesz az a bizonyos valami más, ő maga, azaz épp az az intenzív árnyalat, külön hangsúly, személyes nyugtalanság, személyes áhítat, indulat és élet, ami gyanússá tesz, s ami valóban nehezen, vagy pedig semmiképp se fér össze a személytelenül végleges, már nem produktivitást, hanem mindenekfelett tanulékonytságot igénylő autoritativ zsarnoki dogmával. Összeférhetetlen, mert minden költői mű az

újat nem tűrőbe, a befejezettbe valami új színt, szokatlant, előre nem láthatót visz bele, valamit, ami éppúgy az egyedül érvényes merev tételes igazság- és normarendszeren túlra tendál, mint hajdani forrongó produktív ifjúságában maga az is, ami később, most már csak megtanulandó, merev és autoritatív hatalom dogmarendszerévé épült ki.

A költői művek időben való megjelenési sorrendjét tárgyaló és magyarázó, úgynevezett irodalomtörténetek előszeretettel szorítják be az egyes műveket és költőjüket bizonyos mesterségesen konstruált periódusokba és irodalmi iskolákba. Ezzel szemben sokszor elképzeltem, hogy milyen kivételesen érdekes, izgató vállalkozás lenne egy egész másfajta „irodalomtörténet”, melyben alapos és részletes történelmi vizsgálatok és költői művek konkrét elemzése alapján kellene kimutatni, hogy különböző korok uralkodó kollektív mítoszaival és dogmáival szemben minden idők legkülönbözőbb költői e gy sajátosságban nem különböznek egymástól, tudniillik még azok is, akiknek intenciója, hogy az uralkodó kollektív mítosz és az autoritatív dogmák őszinte magasztalói, apologéták legyenek, műveikben a maguk egyéni módján értelmezik a kollektíve kötelező szentségeket, és ezzel valamennyien „elhajlásokat” produkálnak. Pusztán költő voltuk következményeképpen. Mennél intenzívebben és mennél jelentősebb költők, annál inkább, önkéntelenül, nemegyszer akarattuk ellenére.

Magától értetődik, hogy az így koncipiált irodalomtörténetből nem maradhatnak ki azok sem, akik műveikben tudatos ellenállással adnak hangot a kollektív mítosztól való elszakadásnak vagy éppen a támadóan nyílt lázadásnak.

Társadalmaknak, dogmarendszereknek és elsődlegesen a költői műveknek ilyen, legkülönbözőbb korokat, évszázadok költészetét átfogó elemzése megdöbbenően illusztrálná, hogy a költői művek — mennél nagyobbak, annál inkább — az uralkodó kollektív mítosz és az autoritatív, szentesített dogmák szempontjából mindig tilalmas egyéni elhajlások ódiúmvával, tévelygés vagy épp kihívó szentségtörés és mindenképp a részleges vagy teljes irregularitás jegyében jelentkeztek és jelentkeznek.

Ennek az irodalomtörténeti elemzésnek fel kellene fedni azt a „félreértést” is, mely egyáltalán nem félreértés: meghatározott társadalmi rétegek az ilyen, szubjektíve esetleg tisztára „jósándékú”, „ártatlan”, látszólag csak árnyalati „elhajlásokban” ösztönösen felismerik a rést, melyen keresztül maguknak utat törhetnek, és az árnyalati elhajlás úgy hat rájuk, mint érvényesülésre törekvő elégedetlenségüknek és harci kedvüknek a bátorító kifejeződése. Ezen mit sem változtat, hogyha a mű szerzője semmi egyebet se akart vagy tett, mint engedett a benső kényszernek, hogy megkísérelje egy-egy saját, esetleg őt magát is meglepő felindulásának és megismerésének újságáról és a saját élménye egyszerűségéről másoknak is hírt adni.

Lenne azonban még egy, s nem kevésbé hálás feladata az én képzeletbeli „irodalomtörténetemnek”, mely esztétikai síkon és esztétikai elemzés alapján követné egy-egy kor embere esztétikai — és erkölcsi — szenzibilitásának költői művekben történő megnyilatkozásait. Ki kellene mutatnia, hogy a költői művekben megnyilatkozó egyéni igazságnak

a dogmával, az abszolutisztikus kollektív mítosszal való szakadatlan és egyenlőtlen küzdelmében épp az annak idején megbélyegzett, üldözött és kiátkozott „elhajlások”, tévedések és eltévelyedések miként befolyásolják, módosítják és alakítják át az eredeti kollektív mítoszt és a dogmákat. S ez kitűnő alkalom lenne rámutatni arra, hogy milyen mesterséges a szellemi élet különféle síkjainak — bölcséletnek, tudománynak és költészetnek — az egymással való szembeállítás és milyen durván sematikus a leegyszerűsítése, illetve részekre darabolása az összefüggő egységes valóságnak, hogyha az úgynevezett spirituális tényeket, szellemi energiákat és életet különválasztják mint valami másik világot az ember anyagi világától, az embertől, akinek ennie, szeretkeznie és laknia kell és a társadalmi és biológiai tények összességétől.

Ennek a sematikus emberi és történelmi színvakságnak egyik legrikítóbb példáját Madách szolgáltatja *Az ember tragédiájában*, amikor a dogmát pusztán dogmának és az eretnekséget pusztán makacs és elvakult szőrszálhasogatásnak, az eretnekségnek a dogma elleni küzdelmét együgyű szócsatának, sőt nem is szócsatának, hanem egy pusztá betűért való kölcsönös örjögésnek és semmi másnak se látja.

„Oh jaj, ne tréfáld! — Hát egy *i* miatt is
Mehetni ily elszántan a halálba? —
Mi akkor a magasztos, nagyszerű? —”

így kiált föl Ádámmal együtt Madách, aki csak az *i* betűt látja ott ahol az egyik oldalon a római egyház a maga cezaro-papisztikus igényeivel azt tanítja, hogy Isten és Krisztus azonosan öröktől fogva voltak és vannak, és egyként mindenhatók — görög nyelven ezt a felfogást az azonosságukról ez a szó jelöli: *homousion* — a másik oldalon az ariánus eretnekek, eretnek népcsoportok a niceai zsinat döntésének ellenszegülve, a *homousion*-t, azaz azt vallják, hogy Krisztus, *alosz* isteni, de mégse örökkévaló és mindenható isten. A történelemmel szemben vak Ádám az, aki ez esetben az egy *i* betűtől nem látja az erdőt.

Az egy *i* betű itt a római egyház ellenében egy dinamikus, nem bevégezett, nem minden időkre elrendezett, vagyis egy továbbra is megváltásra szoruló világnak a vízióját jelenti. De ez a két egymást kizáró metafizikai világnézet ebben az esetben sem volt, és ebben az esetben sem maradt pusztán egymással perlekedő metafizikusok ellentéte. Egyáltalán nem egy és nem is millió betűről, hanem végső fokon arról volt szó, s ezért dúlt a harc századokon keresztül, hogy a római hierarchia uralkodjék-e a világ fölött, minden népek el kell-e ismernie a maga számára kötelezőnek Róma diktátumát, vagy pedig hogy eli.meri-e Róma más népeknek a jogát, hogy az igazságot a maguk módján, Rómától függetlenül magyarázzák, és Rómától függetlenül, a maguk módján éljék. Abban a korban ez anticipációja volt az individualitáshoz való jogért vívott harcnak, történelmi formája a lelkiismereti szabadság követelésének.

Abban az időben minden probléma a teológiai kérdés öltözetében jelenik meg. Hogy a *homousion* vagy *homousion* kérdése

e teológiai öltözet ellenére népeket tud csatasorba állítani, népeket, melyek irni-olvasni se tudnak, fiatal, a történelem színpadán épp megjelenő egész népcsoportokat, csak azt bizonyítja, hogy mind Róma, mind a neki ellenálló, ellene lázadó és hadakozó népek annak idején sokkal jobban megértették, hogy mi az, amiről szó van, mint Madách Ádámja, illetve Madách. S az önkéntelen komikum ellenállhatatlan erejével, épp ezért csak komikusnak hathat Ádám tanácsa:

*„Ajátok fel, barátaim, azt az i-t
Szébb áldozat lesz életmegvetétek
A szent sírért vívandó hős csatában.”*

E szavak meggyőző példa arra, hogy az öntelt „józan ész” mennyivel ostobább lehet, mint a spontaneitásában is lucidus szenvedély.

Az irodalmi mű és az általános irodalomtörténeti kategóriák

A „józan ész” kategóriájával mint állítólagos legfelsőbb kritériummal különben is csínján kell bánni. Éspedig nemcsak akkor, ha költészetéről, hanem akkor is, ha az emberről meg a történelemről van szó.

A „józan ész” azok közül a kategóriák közül való, melyeknek a konkrét tartalma az idők folyamán számtalanszor átalakul, szinte szüntelenül változik. Mikor Platón-Szókratész, aki szerint mindent az ész könyörtelen ítélőszéke előtt kell vizsgálat alá vetni, a konklúzióig merészkedik, hogy Hellasz a legtöbb jót és szépet valami szent örületnek köszönheti, akkor ezzel csak látszólag mond ellent önmagának, valójában pedig azt fedi fel, hogy a józan ész minden időkben mást és mást, és egyazon korban sem jelent mindenkinek egyet és ugyanazt.

How így van, ezt nemcsak költői művek bizonyítják.

Az irracionális egy, az általánosnál érzékenyebb és igényesebb racionálnak, mondhatnám egy illetlenségszámba menő racionálnak is lehet a tudatos megjelenési formája. Többek között ezért is körülhatárolhatatlan a költészet szférája.

Ha az antik autoritativ mítosz uralma idején, amikor csak szökött rabszolgákat és csak söpredékszámba menő gonosztevőket büntettek keresztrefeszítéssel, egy keresztthalált halt delikvensről, mint amilyen a nazareti eretnek volt, valaki azt hirdeti, hogy az minden előkelő bírójánál, sőt legtekintélyesebb kortársainál is különb és tiszteletreméltóbb személyiség, szentebb volt minden szentnél — hirdetni ezt, mint ama Paulus tette, minden józan ész ellenére, tudva azt, hogy amit mond, az „zsidóknak botránkozás, görögöknek bolondság” — s egy ilyen hírnek hirdetését, a legmegalázóbb halálnem áldozatának dicsőítését életfeladatul választani — mi más lett volna, mint a költői egzisztenciának és a poézisnek különleges, de autentikus válfaja?

Az autoritativ dogma — nemcsak az egyházi, hanem minden, magát egyetlennek és változhatatlanul véglegesnek nyilvánító, feltétlen engedelmességet követelő kollektív hit és igazság — nem egyéb, mint egykori eleven, sorvadásra vagy épp mumifikált hulla sorsára ítélt, megmerevedett poézis, egykori teremtő képzelet, mely immár, ha tudná detronizálná a teremtő emberi képzeletet.

Amint a rajongó Paulus igéje, az egykori eszeveszett paradoxon egyéni küzdelemre kényszerítő, eleven, egyéni erőfeszítést igénylő élményből múltbéli objektív mítosszá, egyéni élmény és poézis helyett uralkodó papi és világi szervezetekre támaszkodó kötelező dogmává merevedett, az úgynevezett józan ész már a renndel és hatalommal azonos dogma mellé szegődve ítéli meg és ítéli el a rakoncátlan, a szabályozhatatlan, túlságosan egyéni, nyugtalan és elégedetlen, külön kielégülést követelő teremtő képzeletet. Ha rajta állna, méhében ölné meg a költészet és minden tevékeny szellemi élet kezdetét, a csodálkozást, mert mielőtt a csodálkozás elevenné válna, és mielőtt még egyáltalán a „miért”, „honnan”, „merre”, a lét és nemlét kérdése felhangzana, az egyedül üdvözítő kész és végleges feleleteivel előzne meg minden kérdést. Mert a dogma — minden dogma — törvénye szerint nem a kérdések dolgozzák ki a feleleteket, hanem a kérdéseknek kell a már tőlük függetlenül elkészült vitathatatlan feleletekhez igazodniuk, vagyis csak azok a kérdések igazolhatók, melyek tisztára formálisak. Az eleve a meglévő végérvényes és magunkéva teendő feleletek szabják meg, hogy mit szabad, mit kell és hogyan kell kérdezni.

A kérdőjel, a Pilátus sóhaja: „micsoda az igazság?”, vagy Montaigne: „Que sais-je?”-je, a dogma hivatott őrei, mindennemű papi fejedelmek szemében magának a bűnnek elriasztó címerébe kívánczok, veszedelmesebb lehet minden, a dogma ellen irányuló pozitív tantételnél.

A jó kérdés — a dogma szempontjából jó — eleve hozzáidomul a további kételyeket autoritativé kizáró, és kizárólag megtanulandó előírt feleletekhez. A jó kérdés pusztán pedagógiai segédeszköz, és semmiképp se válhat azzá, ami volt a pogány Szokratész óta minden eleve elvárhatóra ítélt, nyughatatlan szellem fegyvertárában: az individuum látszatra legártatlanabb, valójában azonban destruktív és ármányosan ironikus aknamunkája kollektivum igazságai és általában a tekintélynek, különösképp és elsősorban az egyébként legszentebb és legsérthetlenebb tekintélyek ellen.

Az az én imaginárius „irodalomtörténetem” külön fejezetet kellene hogy szenteljen az utópia szerepének. Mindenekelőtt helyesbitené a téves és olyannyira elterjedt feltevést, hogy a költészet, illetve a költők irreálisak, és ennél fogva a reális földnek térképével és a földi élet keserves feltételeivel nem törődve ők azok, akik addig festegetnek maguknak képzeletbeli boldog szigeteket, míg végül maguk is hisznek a lehetőségükben. Annak az én imaginárius „irodalomtörténetemnek” többek között épp azt kellene dokumentált elemzéssel kidomborítania, hogy a nagy teremtő költők, mint Dante vagy Shakespeare érzéke a realitás iránt hasonlíthatatlanul érzékenyebb, élesebb és fejlettebb, mint volt a korukbeli papi fejedelmeké, uralkodóké és mindennemű politikai kalmároké. Mindenesetre azt kellene kidomborítania, hogy ellentétben

a békétlen és nyughatatlanul kérdező és alkotó költőkkel, épp a dogmák zsarnoki autoritásának letéteményesei és őrei azok, akik a saját utópisztikus kívánságaiknak és elképzeléseiknek fogásában azt hiszik, hogy bár soha eddig meg nem történt, hogy valakinek sikerült pontot tennie a változások végtelen sora után, nekik lehetséges lesz, hogy övék legyen az utolsó szó. Mintha az volna az egyetlen feladat, hogy csak el ne lankadjon Józsuá kinyújtott karja, s akkor, ami eddig sose sikerült, ezúttal, ők lesznek a kivétel, sikerülni fog — megállítani, éspedig végleg, a napot.

Ebben, talán „A dogma utópiája” című „irodalomtörténeti” fejezetben illusztrációként feltétlenül idézni és alaposan elemezni kellene az ifjan elhalt, ironikusan szubjektív, a saját életével és megismeréseivel kalandos kísérleteket végző német lírikusnak, Novalisnak *Die Christenheit oder Europa* című töredékét, a középkor autoritatív vallási dogmájának, e dogma és — *mutatis mutandis* — minden autoritatív dogma utópiájának ezt a múltba vetített apoteózisát.

A középkori dogma középkori uralmának ebben a lírikus apoteózisában van valami, ami — a szó nem túl erős — valósággal szemtelen kihívásnak hat. Ezt a tanulmányt lehet úgy is olvasni, mint valami szatirikus pamfletet, valósággal vádiratot a látszólag dicsőített dogma uralma ellen, de lehet úgy is, mint elvakult, a notórius történelmi tények fölött gondtalan nemtörődömséggel tovasikló dicshimnusz. Mintha az egész tanulmány minden betűje fölött jelmondatként a költő nagy kortársának, a filozófus Fichtének Don Quijote-ian neveltséges és Don Quijote-ian nagyszerű szava lebegne: „*Umso schlimmer für die Tatsachen!*” Vagyis segíyelljék magukat a tények, ha ellentmondanak az én mesémnek. De a jelmondatot úgy is lehet értelmezni, apologetikusan: tessék a tényeket úgy interpretálni, hogy az utópia maradjon a gőztes.

Nem véletlen, hogy ez a különös, szándékosan vagy szándéktalanul többértelmű lírikus tanulmány a mesék hangnemében egyszer volt, hol nem volt-tal kezdődik. Az utópikus kollektíva: ez az a mese, amire a költő vágyódik, akarja ezt a mesét, és látható az élvezet, mellyel szövegeti és kihímezi. Emlékeztetni kell rá, hogy 1799-ben, a francia forradalmi események csúcspontján dúdolja magának a mesét az egykori boldog időkről, ha ugyan nem épp a francia forradalom szempontjából így gúnyolja a maga módján a boldog múltat.

„Szép, tündökletes idők voltak azok... Így kezdi. És a visszahajtott szép, tündökletes idők — szerinte — a középkor, az eretneket tüzzel-vassal irtó, feudális teokrácia, a minden világi hatalomnál hatalmasabb egyház, és minden eszközzel mind teljesebb egyeduralomra törő egyházi dogma uralmának a kora. A mindenkit és mindent magában foglaló, már e földön üdvözült közösségről szóló mesében azonban semmi rosszról nincs szó. A boldog közösségről szóló mesének már a kiindulása is az, ami a valóságban egy percig se volt, tudniillik egy minden ellentéten diadalmaskodó, benső ellentmondásoknak, hódító hadjáratoknak, irgalmatlan lázadásoknak és lázadásokat irgalmatlanul elfojtó vad erőszak, lealjasító babonáknak még hírét se halló idillikus és a

dogma hatalmának önként és boldogan térdet hajtó isteni közösség. Civitas dei.

„Szép, tündökletes idők voltak azok, amikor Európa keresztény ország volt, amikor egy kereszténység lakta ezt az emberségesen formált világrészt; egy nagy közös érdek fűzte egymáshoz ennek a terjedelmes szellemi birodalomnak legtávolibb tartományait.”

Mindjárt ez után a bevezető első akkord után ünnepeelve a harmonikus kollektívává varázsolt középkort, minden történelmi tényt játszi könnyedséggel fejtetőre állítva, felszabadult jókedvvel zeng fel a mese egész gazdag zenekara. Csak mondani kell, és ami volt, az nincs, és ami sose volt, az máris van: a mindenkit átfogó egyetlen nagy közösség feje, a Szentatya, aki dehogyis különösebb anyagi hatalom, hanem csak a maga mágikus erejű, mindenkitől elismert előjárói tisztsége birtokában, mintegy láthatatlan varázsvesszővel irányít és egyesít minden evilági politikai erőt. Éspedig a közvetlenül alája rendelt szervezet által, melynek mindenki tagja lehet, aki erre hivatottnak érzi magát. Ez a szervezet — papság, szerzetesek és apácák — a Szentatyának minden intését követve buzgólkodott azon, hogy megszilárdítsa a mindenkit egyaránt boldogító egyház hatalmát. Dúsak és szegények, nagyurak és jobbágyok önként és egyaránt szívből jövő készséggel gondoskodtak a mindekire áldást hozó, békét és elégedettséget árasztó papi rend testi szükségleteinek a kielégítéséről. Tudósok és művészek, „Európa minden eszes és tiszteletreméltó embere” áhitattal özönlött a Szentatya udvarába, és a nagy, minden lelket egyesítő közös dogma órától és képviselőjétől kapott útmutatást és ihletet a kollektív dogmát dicsőítő nagy művek alkotásához.*

Highy az egységes kollektívának, az egységes kollektívához való tartozásnak ez a múltba vetített utópiája teljes legyen, illetve, hogy zseniális öngúnnyal az egyén fölött álló autoritativ dogma tézisést a d a b s u r d u m élezze ki, Novalis ebben az ő sokértemű Candide-jában „a szép

* „Es waren schöne, glänzende Zeiten, wo Europa ein christliches Land war, wo Eine Christenheit diesen menschlich gestalteten Weltteil bewohnte; Ein grosses gemeinschaftliches Interesse verband die entlegensten Provinzen dieses weiten geistlichen Reich. — Ohne grosse weltliche Besitztümer lenkte und vereinigte Ein Oberhaupt die grossen politischen Kräfte. — Eine zahlreiche Zunft, zu der jedermann den Zutritt hatte, stand unmittelbar unter demselben und Entwicklung aller Anlagen... Das waren die schönen wesentlichen Züge der vollführte seine Winke und strebte mit Eifer seine wohlthätige Macht zu befestigen. Jedes Glied dieser Gesellschaft wurde allenthalben geehrt, und wenn die gemeinen Leute Trost oder Hilfe, Schutz oder bei ihm suchten und gerne dafür seine mannichfaltigen Bedürfnisse reichlich versorgten, so fand auch bei den Mächtigeren Schutz, Ansehen und Gehör, und alle pflegten diese auserwählten, mit wunderbaren Kräften ausgerüsteten Männer, wie Kinder des Himmels, deren Gegenwart und Zuneigung mannichfachen Segen verbreitete. Kindliches Zutrauen knüpfte die Menschen an ihre Verkündigungen. — Wie heiter konnte jedermann sein irdisches Tagewerk vollbringen, da ihm durch diese heilige Menschen eine sichere Zukunft bereitet, und jeder Fehltritt durch sie vergeten, jede missfarbige Stelle des Lebens durch sie ausgelöscht und geklärt wurde... Fürsten legten ihre Streitigkeiten dem Vater der Christenheit vor, willig ihm ihre Kronen und ihre Herrlichkeit zu Füßen... Wie wohlthätig, wie angemessen der inneren Natur der Menschen, diese Regierung, diese Einrichtung war, zeigte das gewaltige Emporstreben aller anderen menschlichen Kräfte, die harmonische echtkatholischen oder echtchristlichen Zeiten...” (Novalis: Die Christenheit oder Europa)

tündökletes idők”, a nagy kollektív lélek romlásáért, ama középkori paradicsom elvesztéséért a destruktív protestantizmust és a francia felvilágosítást teszi felelőssé. Az ő bűnük a kollektív dogmával és a kollektívával magával szembeálló egyéni lelkiismeret és gondolat, a kollektívával szemben tiszteletlenül feltalakodó, szentségtörően önállóságra törekvő gondolkodó és költő, az egyén, aki a maga külön öntudatában, a saját eszében fedezi fel az értékeknek, még magának a kollektív dogmának és a kollektívának is egyedül illetékes legfőbb mértékét. Mert Novalis, aki szerint a kollektíva és a kollektív dogma fiktíven egységes kora igazi poétikus kor volt, a poézissel átítatott életnek és világállapotnak a kora, a kollektívából kivált, a vele szembe forduló egyént és egyéni kritériumot intronizáló protestantizmus és a vele rokon francia felvilágosodás „fáradhatatlanul azon voltak, hogy a természetből, a föld színéről, az emberi lélekből és a tudományokból kitakarítsanak mindent, ami poézis...”

Mindezzel mintha elégikus szarkazmussal egyben azt is mondaná: a protestantizmus és a francia felvilágosodás egységes kollektívát szétromboló hatásának eredménye vagyok én is, ez az ifjú Novalis is, aki született eretnek, s akinek ezért legfőbb költői témája a nosztalgia, mert sehol sincs otthon, s akinek a saját felelősségére kell élnie és költenie és kísérleteznie az élettel és a költészetével, és aki a *Christenheit oder Europa* című lírikus tanulmánya elé — főleg későbbi irodalomtörténeteszek figyelmeztetésére — mottóként írhatta volna egyik legmélyebb és tán legjellemzőbb, minden dogmával összeférhetetlen saját aforizmáját:

„Der Leser setzt den Akzent willkürlich; er macht eigentlich aus einem Buche, was er will... Es gibt kein allgemeingeltendes Lesen, im gewöhnlichen Sinn. Lesen ist eine freie Operation. Wie ich und was ich lesen soll, kann mir keiner vorschreiben.”*

Legfontosabbnak látszik nekem annak a hangsúlyozása, hogy az olvasótól függ, hogyan olvas, és ezért tetszik nekem úgy, hogy Lukács György túlságosan egyszerűsíti a dolgot, és — egyoldalúan — nem a költészetéről, hanem saját irodalomtörténeti szempontjairól beszél, mikor *Az újabb német irodalom rövid története* című könyvében Novalist a problémákat „mélyen és becsületesen átélő dekadensnek és reakcionáriusnak” minősíti. Lukács György, aki gondolkodónak sokkal jelentékenyebb, mint *Az ember tragédiája* szerzője költőnek, ez esetben ellenkező előjellel mint irodalomtörténész ugyanazt a hibát követi el, amit színművében Madách. Madách attól a bizonyos i betűtől nem látja a történelmi események földrengésszerű jelentőségét, Lukács pedig a maga irodalomtörténeti és társadalmi szempontjaitól nem látja az embert és nem a költőt és a költészetet, amelyről képet kellene adnia.

S mindez nem az irodalomtörténet vagy a történelem miatt fontos, hanem azért, mert irodalomtörténeti és történelmi értékeléseknél végső fokon mindig az embernek a saját jelenéhez és a jelen élet kérdéseire való viszonyáról, mai állásfoglalásáról és annak igazolásáról van szó.

(Befejezése a következő számban)

* „Az olvasó önkénye szabja meg, hogy mit hangsúlyoz; azt csinál egy könyvből amit akar... Nincs egy közönséges értelemben általánosan érvényes olvasás. Az olvasás szabad művelet. Hogyan olvassak és mit olvassak, senki se írhatja elő nekem.”

A száműzött visszatért

Slavko Mihalić

*Uralkodó most ő a tartományban, mely száműzte egykoron
Nem király, sem királyi miniszter ő, saját akaratát gyakorolja
[csupán*

*Amint ablakból nézi a lelkesen elvonulókat
Bölcs és szép, mert céltől mentesült*

*Igen, olyan ő mint a gyermek, s mint síremlék is egyben
Néha úgy tetszik neki, két keze mellett szárnya is van
De nem szállni akar: tudja, elég, ha érez
Mint a tenger, mindenhatóan, s a szárazföld rendjén nem
[változtat mégsem*

*A legnagyobb kaland: virág pohár vízben
Tulajdon hívését abba sűrítette földfeletti erővel
S most mélységesen igazságos, és kikönyöklőn várja, hogy
[elhervadjon
Nyugodtan, mint ahogy cigaretta hamuját üti le az ember*

Egyedül, mert ilyen a győzelem

Slavko Mihalić

*Nem félelem többé, érzem, amint kocódnak farkasfogaim
Nem ösvény többé, hiszen mező közepén szólít a bozót
Hogy szemem váratlanul felcsillanjon, varjak lebbentik
Nem is az emlékezést, — a tapintatos emberi származást* [megvetéssel]

*Nem házak, nem járdák, nem vámhivatalok
A mindig sóvár keblek áhitozzák a havat*

*S nem tévedek el: szelek mondják a célt
Az enyém a túlsó oldalon*

*Érzem, mily tüneményesen vicсорít farkasszemem mécsese
Nem az idő, kettős lépteim haladnak immár gyorsabban*

*Vadászok, ma éjjel eljutok még
A rétre, mely elenyészte az árulkodó nyomokat
Hatalmas magamat szólíttatva a mennyekben
Egyedül, mert ilyen a győzelem*

Egy sem haboznék

Slavko Mihalić

*Szelek gondoskodtak rólunk jövetelünk előtt
Talán mindenkit így fogadtak
A kócos vén fejek, történelemmel zsúfoltak
Ámde tapintatosak, nem szólnak semmit*

*Nekünk igazán megmondhatták volna a teljes igazságot
Ismerem ezeket a fiúkat: egy sem haboznék
Mi már vajudóban kitanultuk a halál mesterségét
És tőkélyre vittük hamarvást*

*Igazán szükségtelenek voltak mind ez ünnepek
Ha nem vagyunk remény híján, még gyanút foghatna valaki
Csak vállat vontunk és vettük sorra
A jót és rosszat, egyképpen vállalón*

Kár, hogy nem használtatok ki jobban bennünket
Ti vérszomjas szelek, kik titokban még mindig a régi
[dicsőséget sínylitek

Kemény szívükből sok diadalra futotta volna még
Értsétek meg egyszer: a mi kezeink többet is elbírnának

Miért törültetek bennünket eleve az előirányzataitokból
Ti mindenható szelek, bizony rossz gazdák vagytok
Jó nyersanyag vagyunk mi, csak fel kell dolgoznotok
Szívesen hajlunk a legbolondabb kalandokra is.

Ki sem vonakszik attól, hogy kicsi rugó legyen
Ha már itt vagyunk, miért ne foglalatoskodnánk
Csak indítványokat ne várjatok tőlünk
Az a ti dolgotok, ó bölcs szelek, kik ismeritek minden nyitját
[a Végtelennek

Várákozással teljes ünnepség

Slavko Mihalić

Ittam már ezt a bort, ültem itt
Sem ifjabban, sem korosabban (nem számolja a szellem az
[éveket)

Épp így emeltem kissé magam fölé a poharat —
Bármire támad is kedve: csodámra várva

Míg el nem fogyasztják, a drága nedű
Csalatottan csordul, akár ereszről az eső

Feljön holnap a nap ismét
E pohárig, e várákozással teljes ünnepségig

Valami gölem áll mögöttünk, s kedve, ha ártatlan is
Kaján, mint a kakast kopasztó asszonyosságé

Igen, épp ugyanez a szék, ugyanez a hervatag zene
A tengereket mind szemed szögébe foghatod olykor
A szárazföldeket is, amint a tengersíkba vetődnek

Elég egy tenyérhossznyi is
Hogy mindhiába keressük egymást

Azonosulás lombbal és fűvel

Slavko Mihalić

Az utak mind idehoztak (s visszatértek hátrafont kézzel)
Vak szél füttyült
Megtettek mindent, amit remélhettem
S igazságosan osztották ki az ajándékokat
[ahogy szokás is a harmonikus társaságokban
Feledtem éhséget és szomjúságot
Az öltözék magától öltöztet és vetkőztet
Én, a gondolat és tett ura,
Kiábrándult kísértések a túlsó parton tengenek
Ha gaztettet követek el, ő alázatosan válik meg nevétől
Kesergésbe tespedt részeg szőlők
Utolsó szerelem széled szét a köddel
Ez a szerelem meg egészen kimerült
És végül lombbal és fűvel azonosultam
Ábrázat nélkül, mert a tökély minden égtájon egyforma
Magam temploma és magam istene, magam papja egyedül
És végképp vége lesz, ha a vers utolsó szavai csendbe halnak,
Ha a végső rettenet szétfolyik a győzelem szomjas homokján
Hiába készülődtek, fellegek
Villámaitok az üres semmit szelidesik.

Hadműveletek

Slavko Mihalić

Futásnak eredt, minden ablakon a szemei kopogtak;
[szertefoszlott
Az ablakok szorosabbra záródtak, halomnyi oktalanóság
[szóródott szerte belőle
Nekirugaszkodott a másik, létei a föld szívéig visszahangzottak,
[felmerült
Holott én váltig hittem, hogy a föld velünk van
Súlyos csapás ez a mi mentő szándékainkra
Lehet, hogy meghátrálni is késő
A harmadik a sarkon túl próbálkozott s eltévedt a fák közt
És így szóródott szét apránként egész csapatunk
Akieknek volt miért, megmenekülhettek
Egy helyben vesztegelve az ítélet napjáig
Főntről kétélű villanó tőreit zuhogtatta a nap
Itt-ott egy nőszemély ringyói tartózkodással

Múlhatatlan hagyaték

Slavko Mihalić

Számotokra, kik mindenképpen
E falak közt jöttök, kik veszélyek közepette
Leltetek ránk a szirteken
Mentőhálókkal fogtatok öngyilkos röpteinkben
A Nap és a Föld gyűlölete közt alig láthatókban

Ezeken az immár kipusztíthatatlan ágyakon
Ez asztalok mellett, hisz csupa jószág a szemünk
E képek alatt, melyek türelmetlenségük miatt veszítették el
[tisztá arcukat
Eljövendők, ti is megláthatjátok igaz lényeteket

De nem a tietek az teljesen, és elhagyhat benneteket
Van értelme a tűzhelynek, amelynek mi sem árthat
Legkevésbé az ember alig észlelhető szégyentelensége
Rátok a nemesség marad; vajha ne tudnátok elrugaszkodni
[tő!e

Ti, akik jösztek tüneményes komolytalansággal
Ha nem volna késő, veletek dönteném le mindazt, ami nagyon
[is rogyasztott
Holott oktalanul, holott igazság és szeretet nélkül
Amíg a tétlen szépség szanaszét leveledzett

Dudás Kálmán fordításai

Slavko Mihalić a horvát költők ifjabb nemzedékéhez
tartozik; a jugoszláv népek költészetének legnevesebb
művelői között tartják számon.

Dinnyék

Antonije Isaković

A szilvafa alatt a paraszt földbe vert négy karót, simára metszett végükre három deszkalapot szegezett — s kész a kerti asztal. A középső deszka, egy szétesett hordóból való, görbe, borszagú, és a valamikori hordó dongája fölött egész nap muslincák rajzanak. Az asztal kardalakú; a lábai sárosak és feketednek, majd hogy nem összenőttek a szilva törzsével. A pad valamivel világosabb, később ácsolták.

Az asztalnál, a szilvafához dőlve Janko, a hadosztály törzskarának tagja ül: dohányzik és köröket rajzolgat egy maggal. Ásítzik, meleg van mindenütt, a muslincák szemtelenek, az ember orrlyukaiba, szemébe akarnak fúródni. Régen észrevette már ezt a feketébe öltözött magas parasztasszonyt: úgy járkal az udvarban, mintha szimatolna, keresne valamit. Valójában csak tesz-vesz észrevétlenül.

Kinyújtotta lábát az asztal alatt; a nap langyos, lusta; legjobb ilyenkor elheverni a szénában; tegnap este óta az egész törzs a városban van; ő itt maradt, hogy megírja jelentését a hadtestnek, és most nincs kedve semmihez, ne akaródzik neki elmocanni az asztaltól. A meleg kipárolgásban a muslincák körben örvénylő csillagzatait próbálja megszámlolni.

A parasztasszony egy kisebbfajta dinnyét hoz; leteszi az asztalra és megkínálja vele; hadonászik, hessegeti a muslincákat.

— Idecsalja őket a savanyú szag.

— Ha esik az eső, kimossa az mind a deszkából — mondta Janko unatkozva.

— Mind azért nem bírja. A nap is megteszi a magáét — válaszolt a parasztasszony és egy kést tett oda a dinnye mellé.

— Nem kellett volna, köszönöm.

— Betermett... meg aztán olyan jó szagú. Vágd föl! Egy kisebb választottam ki, azok jobbak.

— Maradjon hát.

A parasztasszony visszafordul a ház felé, csak áll, és ő látja keskeny hátát; várja, hogy elinduljon, de akkor az asszony hirtelen megkérdezi:

— És mi lesz azokkal?

— Kikkel?

— Hát azokkal az emberekkel, ott ülnek a diófa alatt.

— Nem tudok róluk; nem láttam őket.

— Nézd meg... Szép kabátod van, bőr.

— Az.

— Tiszti kabát.

— Egy német kapitányé.

— Jó erős, eső nem árthat neki.

A parasztasszony ránézett, aztán meg a dinnyére. Majd megkérte:

— Nézz el azokhoz ott a diófa alatt.

Sarkonfordult és elindult; lépései túl nagyok, nem illenek asszonyhoz.

A muslincák makacsul kitarának a deszka és a dinnye fölött; a dinnye pedig kerekded; lassan lebocsátja tenyerét a dinnye gömbölyűségére.

A háztól balra hegyesen fogazott kerítés határolta el az udvart. A falusi gyerekek, játékból, tököket húztak rá; ott sárgulnak most a napon. A kerítésen lecsurgott a tök magja.

Elmenjen-e mégis oda a ház mögé; összerezzent: lehet, hogy azért is hozta neki a dinnyét; még mindig nem kívánja fölvágni; érzi az illatát, és benne az egész nyarat.

Lala, a hírszerző tiszt, lefoglalta az írógépet. Ez megnyugtatja, ülhet tehát és elnézheti a kerítést, a tököket, a borólkákat, az egész udvart — ahogy izzik mind a nap tüzeiben.

Nekidől a szilvafának: egy dinnye és egy fekete kés; mért szúrták föl a gyerekek a tököket; a leghegyesebb kerítésleceket szemelték ki; a megrepedt, sárga tökfekék kibocsátották nedvüket, vérüket, s bevizesték a kerítést. Fölszipantja a nap nyomtalanul, és a tök orcái megfonnyadnak majd.

(vigyorog, mint a tök; miért mondják, vigyorog, mint a telihold)

A kakas nyújtogatja a nyakát, szeretné fölcsipni a magot, de hiába, nem sikerül neki.

A parasztasszony böjtöktől szikkadtan és szigorúan, állandóan az udvaron mászkál.

A tornácon a katonák tökmagot sütnek; sózzák, tördösik, köpködik — bakancsaik körül fehéredik a tökmaghéj; a parasztasszony, valamit cipelve elhalad, ránéz Jankóra, az érintetlen dinnyére. A ház mögött, a diófa felé fordulva, megáll.

A nap a kémény fölött van; a tetőn két kis fekete madár; bóbiskolnak, mozdulatlanok, mintha agyagból volnának. Janko végül is fölkelt, otthagya a dinnyét, és befordult az épület mögé.

A diófa alatt emberekre bukkant: ott ülnek körben, ahogy a fa hűvöse elterül; katonák fogják őket közre, rájuk irányított puskákkal és géppisztolyokkal. Amikor odatoppant, a zsongás eltűnt a fűben, behúzódott a kabátok alá. Az emberek mégis nyögnek, sóhajtoznak — éreztetik jelenlétüket; zsebkendővel és tenyerükkel törölgetik vörös, napégette arcukat és verejtékes nyakukat.

Mért került ide?

Nem tudom, maga ezt jobban tudja.

(biztonság mindenekelőtt, Lala, a hírszerző mindig ezt mondogatja)

Foglalkozása?

Jogász vagyok.

Ez képzettség; milyen szolgálatot teljesített?

Járási főszolgabíró voltam.

(helyben vagyunk... a kémelhárítóknak igazuk van... mindig előbb a rendőrséget)

A németek nevezték ki?

Nem, bocsánat, a kormány.

Nedióék.

(naív vagyok; haragudnod nem szabad, elcsíptük őket... és mindig azt mondják, hogy nem bűnösök...)

Ne feledje, én tisztviselő vagyok, nem tőkepénzes. Csak a két kezem van... meg a családom.

(egy rendőr és egy proletár között nincs különbség; eszerint leg-alábbis; kibúvót keres valójában, Lala ezt állapítaná meg)

Tudnia kell, hogy mi itt mindent megtettünk, hogy megmentünk, ami menthető.

Hallottam ezeket a meséket.

Vigyázat nem mese; hagyjuk most a meggyőződéseket és osztályokat; az egész nemzet értékeiről van szó; mi olyan ország vagyunk... minden orvos, mérnök, könyvelő, érettségizett ember sokat jelent; még egy egyszerű kertész tudományát is érdemes volt megmenteni, nekünk minden sokat ér...

Elég. És maga?

Kereskedő vagyok, teljesen ártatlan; higgye el, tökéletesen ártatlan... baptista vagyok, tudja, mi ellenzünk minden öldöklést; hallott már a baptistákról... meg vagyok győződve, higgye el, háború nem lesz többé, ha az egész világ áttér a baptista hitre. De nem, a háborúnak vége, hallgasson meg, kérem, mi ellenezzük a nemzetek közti válaszfalakat.

Arról beszélj, mért vagy itt.

Mi baptisták szerény emberek vagyunk; egy közönséges szoba is megfelel istentiszteleteinknek...

Azt mondd meg, mért vagy itt!

Itt?! Hát... amikor gyűjtöttek, én mindig adtam. Mindenkinék, muzáj volt, tudja, szőlőim vannak a várostól távol. Ez az én gyöngém, a szőlőskert.

(nem gyűlölöd eléggé az ellenséget — menekülj el tőle — ezt is Lala mondja)

Engem át tetszett ugornî... uram, én vagyok az. Itt vagyok. Kérdezzen valamit, mindenkit kikérdez. Hivatalnok vagyok, adó-tisztviselő. A nevem Grujić Stepan, irataimból ezt meg lehet állapítani. Igaz, régi ruhámban maradtak, amikor a maguk katonái bejöttek, a fõszabadítók, no persze, a mieink, ünneplõ ruhámat vettem föl, hogy jó benyomást tegyek, hisz mindenki ünnepelt, Stepan Grujićnak hívnak, horvátos a nevem, de szerb vagyok. Született szerb.

Hallgass, nekik az mindegy.

Hogyhogy mindegy?

Hát úgy, nem tesznek különbséget vallások és nemzetiségek között.

Ön biztos ebben?

Ostoba, hát hol él maga?

Vesztegetem csak a drága idõt... Még egy kis figyelmet szenteljen nekem, uram vagy elvtársam; mint ahogy mondtam, Stepannak hívnak, ez a keresztnévem, hát igen, ez oroszos név, maguk szeretik az oroszokat, õk a mi közös anyánk, ebben a szellemben neveltek már az elemi iskolában: a szlávtság, az orosz, szõke, magas, jóságos arcú. Szorgalmasak, dolgozók, méhsõr készítésével foglalkoztak, látja, tudom. Tudom.

Nem hallgat már rád, hagyj abba.

Nem hagyom, minden fontos... Huszonöt éve hivatalnokoskodom, és az én parasztjaim is szõkék, akár az oroszok, én rudnicei vagyok. Nem járt azon a vidéken...

Hallgass, látod, hogy nem figyel már.

Nem hallgatok, én harcolok magamért. Mindent el akarok mondani.

Fecsegõ vénasszony, mi voltál te... besúgó...

És te? Téged kérdelek. Téged!

Ön a vizsgálóbíró? Nem...? Akkor nincs mit válaszolnom.

(Ljotić embere; a középiskolások mindig szemtelenek; szépen megnyírt nyaka van...!).

Janko elvtárs, mutogatják a foguk fehérét; afféle fogvicsorgatók ezek mind...

(ugyan mért lehet itt ez a lány... túlságosan szép ahhoz, hogy bûnös legyen...)

Janko elvtárs...

(szõke... mindenki észrevette, hogy nézem... szamarak...)

Janko elvtárs...

Mit akarsz?

Hát csak úgy, régóta állunk már.

(érzi, hogy nézem... mutogatja a torkát...)

És maga kicsoda?

Vendéglõs vagyok, az voltam világletemben, az is maradok; vendéglõsre a kommunizmusban is szükség van... A vendéglõ olyan, mint a vonat, közlekedés nélkül pedig — nem lehet. Áru és ember utázik mindig, utaznia kell, így volt mindig, így is lesz.

Azt mondd te meg Janko elvtársnak, mért vagy itt; hogy mi kell a kommunizmusnak, azt mi tudjuk...

Hát hogy a legelején kezdjem. A vendéglő olyan, mint a váróterem, jöttek hozzám...

Kik jöttek?

Járt oda mindenki... Egy napon, csütörtöki nap volt, tudom, ki neveztek vajdának; hogy ez nekem mennyibe került... higgyék el, fél pincémet megitták: örökösen az járta, hogy Solun meg Kosta Pecanac. Elvitték a hordóimat és el egy láda cukrot is... meg gyertyát 25 tucattal: aztán gyapjűfestéket, és csak az egyik alkalommal öt bödön házi-sírt. Csak 1942-ben voltam vajda, mégpedig hét hónapig; nem többet, becsület szavamra, ha mondom; s csak kétszer fegyver alatt: egyszer egy lakodalomban, meg a vásáron; máskülönben: vendéglős voltam; ellenőrizték egész nyugodtan, én slovaci vagyok, mindenki ismeri a Három perc Djokónál vendéglőt; összevissza hét hónapig, azt hiszem, idejében visszavonul'am...

Ezt hallottam. És maga?

Žikić vagyok. Parlez-vous francais?... Bocsánat, csupán a dolog kényes természete miatt, nem kell mindenkinek hallania. Tudja, ezt itt nem is fogom fel börtönnök, hisz a természetet van körülöttünk. Ki fognak hallgatni bennünket, s ez nagyon fontos. Nem győzőm hangoztatni, hogy önök nem állítják csak úgy mindjárt falhoz az embereket; önök szövetséges hadsereg, akarom mondani, a mi hadseregünk, és Churchill is beszélt önökről. Önök felszabadítók, ez kétszégbevonhatatlan tévny, másrészt pedig... csak éppen ezek a géppisztolyok, kellemetlenül tartják ránk... Kérem szépen, véletlenül is kiszaladhat egy sorozat. No persze, tudom, kezünk minden hirtelen mozdulata, az egyszerű fölkelés helyünkről már veszélyes. Minden kihívásnak számít; ezért is igyekszem megnyugtatni az embereket, vannak itt öntudatlanok, úgy értem, tévesen informáltak... Igen, ezt akartam: nagyon fontos közlendőim vannak; delikát dolgok, fölbecsülhetetlen értékűek; ha valaki szolgálatot tesz, azt szívesen fogadják, ez közismert, és így van ez önöknél is. Ki kell hogy hallgassanak, és akkor — bíróság is létezik. Hiszek a bíróságban...

Hagyd abba, tovább ment.

Bíróság, hiszek a bíróságban. Uraim, léteznek védők; a legjobb, legékesebb szavú ügyvédek ismerem...

Hallgas, unalmas vagy.

Tényleg, eltávolodott; lehet, hogy egyáltalán nem is fontos személy számunkra. De fenét, bőrkabátja van. Mért voltam unalmas; kezdetnek jó ez is, mindannyiunkért beszéltem.

(hogy került ide ez a lány?... bűne biztosan olyan, hogy... hej, de figyelnek ezek a mi brekusaink)

Hát maga mért van itt?

Jómagam? Azt mondják, hogy a főparancsnokság futára vagyok, a Dražáé.

Az vagy?

Azt mondják.

Kérdem: futár vagy?

Azt mondják.

A nap arrább vitte a fa hűvösét; az emberek is, ülve, utána csúsztak az árnyéknak, az őrök pedig velük; sokan fűszálat rágsálnak vagy faszilánkot; zsebeikben kotorásznak, apróságokat halásznak elő: fésűt, kétdinárost, ceruzát, gombot — ujjaik közt forgatják, fogukkal ráharapnak próbaképpen, a nap felé tartva nézegetik. Így tesznek zseb-kendőjükkel is, kitergetik a tenyérszíj, szennyes kelmét, majd összegyűrik megint.

— Janko elvtárs, telefon!

Lassan ellépked.

Izzadt volt a füle, amikor letette a tábori telefon kagylóját; a hadtesttől makacsul kérik a jelentést; ki fogja megírni és minek; különben is vége az egésznek — eltemetjük a háborút a meszesgödörbe. Kiment a betonlépcsőre, nyújtózott egyet, a nap egy kissé lejjebb ereszkedett az ég tetejéről.

A kerti asztalnál ott találta Lalót, a hírszerző tisztet.

— Nézem ezt a dinnyét; minden ide van készítve, még a kés is...

— A parasztasszonytól kaptam.

— Attól a gyászruhástól?

Janko elhelyezkedett a padon, úgy tetszik neki, az asztal fölött most még több a muslinca, szája és nyaka körül kiveri a meleg, hirtelen odafordul Lalóhoz:

— Kihallgattad őket?

— Több mint a felét.

Orruk alatt megragadnak a muslincák; azok a tökök a kerítésen már mind kicsurogtak régen.

— És...

— Mit és...

— Mifélek?

— Söpredék népség, estélig főbelőjük őket. Szereted a sárgadinnyét?

— Nem nagyon, inkább a görögöt. Mindre kivégzés vár?

— Nagy részükre.

— Biztos vagy a dolгодban?

— Egészen. Ne legyen rá gondod.

— Estig? De mért estig?

— Hogy túl legyünk rajta; így még megszökhet valaki. Állam leszünk lassan, börtöneink meg nincsenek.

— Mind bűnös?

— Mért ne? Csupa ellenség; nem kell megnehezíteni a dolgot.

— Az.

— Jobb lenne, ha bemennél Valjevóra.

— Miért?

— Hát csak úgy mondom.

— Nem írtam meg a jelentést. A kihallgatáson hogy viselkednek?

— Dajkamesékkal állnak elő. Hagyd, inkább egyél.

Lala fölhasította késével a dinnye héját.

Bent van a szobában, és sehoggy sem sikerül fölvezolnia a jelentést. Unottan lerakja az írónt. Az ablak felől szüntelenül morajlás, zsvaj

érkezik hozzá; eleinte nem ért egyetlen szót sem, de lassan hozzászokik a füle:

— Mit csinálsz?

Számolok, százig számolok állandóan. Aztán visszafelé.

Szomjas vagyok.

A víz nem kerül pénzbe.

A parasztnak hinni kell.

Csak innen kihúzzam magam.

Majd ha fagy.

Te pogány!

Hallgassatok.

Hej, ha egy nő akadna, mártírnak.

Egy egész pincére való.

Megmenti a bőrét, hiszen nő.

Az az illető nem számít.

Náluk mindenki számít.

Atyaisten...

Nem vagyunk vízen.

Légy hivatalnok.

Bárcsak madár lennék.

Vess keresztet.

Lassabban.

Valaki bekopogott az ajtón, és Janko hirtelen eltávolodott az ablaktól; két lépést tett az asztalig.

A parasztasszony. Most is egy dinnyét tartott a kezében; a küszöbön megtorpant, sötéten, megkövülten; arca a félhomályban még barázdasabb. Akárcsak a kendője is. Puszták magános fája, oly békés, nyugodt. Száradt bazsalikom illata lengte be. Hosszan nézett Jankóra, aztán betette maga mögött az ajtót.

— Dinnyét hoztam neked — szólt halkán.

— Köszönöm, megettem már egyet.

— Nem magad vagy rá; aprócskák, éppen csak egy embernek valók.

— Mért hozogatód te nekem ezeket a dinnyéket?

— A katonák is azt eszik folyton. Meg kukoricát főznek... A háború a vége felé jár, hadd egyenek. A jóllakott katona nem gonosz.

— Mi nem vagyunk gonoszak.

— És azokkal ott, a diófa alatt, mi lesz?

— Aki bűnös, bűnhődik.

— De honnan tudjátok, ki a bűnös?

— Kihallgatjuk őket.

— Senki sem beszél önmaga ellen; hogy lehet akkor megtudni...

— Vannak adatok.

A parasztasszony fölsóhajt, a dinnyét még mindig kebléhez támasztva tartja.

— A mi fajtánk ez mind.

Janko két hosszú lépést tett a szobában; megállt, tekintetét mozdulatlanul az asszonyra függesztette, gorombán megkérdi:

— A kórót kicsupálod a mezőn?

- Kicsupáljuk, de mindig tudjuk, melyik a kóró.
- Mink is tudjuk!
- Az árokparton nem tépjük. Otthagyjuk, van, aki orvosságot csinál a kóró főzetjéből. Kevesen vagyunk. Eltűntek közülünk sokan. És mindig a háborúban szenvedünk legtöbbit.
- De miért?
- Nem tudom. Szemétdomb az út közepén... Odajár minden kakas, hogy csípjen egyet rajtad. És haragosak vagyunk, talán azért; nagyon haragosak. Amikor jó a termés, senki sem fél a haláltól. Akarsz bort?
- Nem iszom.
- Hoztam pedig.
- Fekete köténye alól előhúzott egy liter vörös bort.
- Dinnyére bor, az jó. Az a lány pedig nem bűnös.
- Honnan tudod?
- Nem bűnös.
- Neked senki sem bűnös.
- Megint haragszol; edd csak meg a dinnyét, szelíd gyümölcs.
- A katonáknak is vittél.
- Egész kosárral; hadd egyenek, termett...
- Azt mondd: szelíd gyümölcs; közben azt gondolod magadban, hogy gonoszak vagyunk.
- A parasztasszony arrébb mozdult, összehúzta ajkát; fölvonta szemöldökét, mintha mosolyogna, aztán gondterhesen megkérdezte:
- Miért vannak a diófa alatt?
- Ott árnyék van.
- Pedig alkalmasabb az országút mellett, a cserjés magasra nőtt; az úton nem vándorol az árnyék.
- Jó nekik a diófa alatt is.
- Menjenek ki, te ezt megteheted; az út mellett üldögélni könnyebb.
- Nem én parancsolok.
- Szóval: nem akarod.
- Mi ütött beléd?!
- Az a másik gyorsan végzi a kihallgatást... Nagyon siet vele...
- Te mindent tudsz.
- Nem, látok mindent; hisz az én házam, tudnom kell, mit csinálnak benne. Helyezd át őket valahova. Azt mondd, a bűnösöket megbüntettetek... én meg tudom, a háborúban ez halált jelent.
- Nincsenek börtöneink.
- Csak ne az én udvaromban.
- Ugyan, undorító kóró ez mind.
- A mi nyelvünkön beszélnek.
- Asszony, te csak hajtod a magadét! Háborúban vagyunk!
- Haragszol. Megyek, pihenj le. Parancsold meg, hogy menjenek ki az útra, kérlek; az országút mindenkié.
- A dinnyét letette az asztalra és lassan kiment. Janko cigarettát csavart, majd ledőlt a tarka parasztágyra.

A törött ablakon át beszüremelő napsugár a hordóig nyújtózott; az alacsony asztalkánál (cipézasztalra emlékeztet, bort meg pálinkát mértek rajta) Lala hírszerzőtiszt ül és kihallgat.

Éppen szünetet tartott; a hideg falak és a szüntelen léghuzat ve-rejtéket facsar hátából és arcából; ismerősen, bensőségesen néz körül a pincehelyiségben: két hordó, a szegen paraszttarisznya meg egy szita lóg, a sarokban felfordított üst és egy halom szürkészöld árpa; a csendben egérfogak örölnek, rágsálnak, gazdáik futkároznak az árpán, meg az üst alá bújnak.

A pincében ecet-, dohány- és egérszag keveredik; Lalával szemben — üres szék; arra ülnek a foglyok.

Rágyújt, egér moccan az árpahalmon, mire megfordul — a gabonarakás üres; az egérszagot erősebben érezni, és Lala hírszerzőtiszt arra gondol, miféle kenyeret meg nem eszik az ember.

Teleírt papírlapjait forgatja: Jovan Kratic járasi főszolgabíró, húsz éve a rendőrség szolgálatában (törések vannak a lábán, erősen izzad; a régi rendőrségnek nincs mit várnia tőlünk). Petar Simić borkereskedő, 46 éves (kitalálta azt a három vajdát, kispolgári lekvár — főbe-lőni). Života Savić ügynök (az ő esete egészen világos. Dimitrije Petković — Ljotić embere, joghallgató (szemtelen, bátor — sortűz elé kell állítani). Sreten Žikić „Parlez-vous francais?” (oszlófélben valószínűleg születésétől fogva — föld alá vele). Sreten Grujić (besúgó, múlt rezsimek itmaradt nyomorúsága, filoxéra — kiirtani). Jovan Marić (kispol-gár, Gorkij kispolgárainál rosszabb, félig városi, félig falusi nulla; szája tele van romlott fogakkal; hazudik, mint a vízfolyás, abszolút káros).

Fölhagy a jegyzék olvasásával — az árpán megint ott vannak az egerek; megfordul lassan: kettő farkasszemet néz vele, mellső lábukkal dörzsölgetik pofájukat; farkuk — fekete cipőpertli — ide-oda táncol az árpán.

A hírszerzőtiszt kiölti nyelvét — az egerek gombostűfej-szeme meg se rebben. Lehajol a vizeskorsóért, mire a ürge állatjai hanyatt-homlok az üst alá; nagy kortyokban nyeli a vizet; botjával aztán megveregeti az ablakot, megjelenik egy ór.

— A kövekezőt!

A pincében — dohos liszt szaga. Melege van, kigombolja az ingét, vékony törülközővel szárítgatja nyakát és végig egész hátgerincét; a korszóból vizet fröcsköl arcára, majd karjára könyéken fölül és a nyakára is; megtörülközik megint, száját csücsöríti, hátán érzi a pince hűvösét; fölkel, ragadós fülleedség terjed el egész testén, a bottal szélesebbre tárja az ablakot.

Az ór bevezeti a lányt; az körülpillant, az üst felé nézve, tekintete megállapodik.

(meglátta az egeret... Most aztán visits, és jaj, aléltan rogyj össze...)

A lány nyugodt, még mindig az árparakáson a szeme.

— Ül le.

— Ide? — mutat a lány a székre.

— Oda.

Fesztelen, kivillantja fogát, fejét fölemeli; keze áttetsző, fehér, körmei hosszúk, tiszták; magas, karcsú — mocsári nádszál; Lalának mindegyre úgy tetszik, hogy zöld szeme van: valójában kék, rettenetesen kék — mint a tinta.

— A nevem...

— Tudom.

— Születtem...

— Nem kérdeztelek.

Fejét lehajtja, elnéz arra a zöldellő gabonahalom felé.

A lány keresztbe teszi a lábát; térdén megfeszül a harisnya; lassan mozdítja lábát; a selyem alig hallható suhogása; kardalakú fehérségek villannak elő, majd eltűnnek megint, elnyeli őket a homály; a pincében tisztán hallatszik a lány lélegzése.

A férfi elhatározza, nem fogja figyelni; izzad, megint rettenetes a hőség; tiszta fehér papírt vesz elő, két négyzetet rajzol rá piros ceruzával.

— Mi az, mit begyeskedsz itten?

A lány megmerevedik a széken; napfény hullik hajára és vállára a törött ablakon át.

— Itt most kihallgatáson vagy...

— A lány összehúzódik székén, keze fejét bedugta pulóverének ujjába; a férfi különösnek találja ezt a mozdulatát, megnyugtatja; ijedten szebb.

Összegyűri a papírlapot, elhajítja az árparakás felé.

A törzsnél voltál, Kícević őrnagynál...

A vőlegényem.

Ismered Scherert?

A házunkban lakott.

Gestapós...

Nem tudom.

Persze, hogy nem tudod; jól ismerted?

Úgy...

Mit jelent ez az „úgy”? Ő is vőlegényed volt?... Hallgatsz... És fölkerested Kícević őrnagyot.

Voltam nála.

Mit nem tudsz akkor, minden világos.

Nem akar többet foglalkozni vele, rágyújt. A lány térde megint megnő, terjed a sötétség kimetszett darabja...

A hírszerzőtiszt hátat fordít; a betört ablakhoz lép, tenyerének jólesik a mész szemcséinek hűvössége a pincehelyiség alacsony falán; érezni ismét a liszt szagát, és a csempe üvegen át hallja az öröket:

Mért ne, ha van kivel...

Ezeket meg — gyorsított eljárással...

Míndre az vár...

De ez a nő, az más...

Nem hiszem...

Meglátod...

Szép ám... és még mindig faggatja... az ördögbe is...
Lala erősen megrveri botjával az ablakot; mindkét ór lehajol.
— Vezesd elő a következőt!

Janko az álmától, bortól összetörten elnyújtózott az ágyon, gondolatai messze járnak; szemét dörzsöli, kezét kinyújtja; s akkor egyszerre megérzi, hogy van valaki a szobában; megfordul: a parasztaszszony áll az ajtóban.

— Régen bent vagy már?

— Az elébb jöttem, de aludtál.

Janko fölkel, magára öltötte bőrkabátját.

— Nem etted meg a dinnyét.

— Nem, és nem is fogom.

— Megint csak haragszol... Az a nagycsizmás kihallgatta a lányt.

— No és...

— Sokáig lent maradt nála a pincében... Ijedten jött ki.

— Biztosan bűnös.

— Vihetek neki dinnyét?

— Idehallgass, te ismersz valakit közülük?

— Annyira éppen, mint téged. Vigyék neki egy bögre aludttejet is?

— Vigyél, vigyél, amit akarsz.

— Szólnod kell az öröknek; másképp nem engednek oda.

— Mondd meg nekik, hogy megengedtem.

— Nem hiszik el.

— Ha nem hiszik, jöjjenek és kérdezzék meg.

— Szóval, a lánynak nem esik baja?

— Nem én hallgattam ki.

— Hísz tudod, enni nem adtak nekik, semmit; csak főtt kukoricát reggel óta.

— Nem én parancsolok.

— Fiút szülhet.

— Hagyd már abba!

— Megint mérges vagy. Gyümölcsfát ültetsz, de kiszárad. Megint ültetsz... megint kiszárad; de a negyedik aztán kiterébélyesedik és terem.

— Eredj most ki.

— Viszek neki dinnyét meg aludttejet.

— Elég legyen ebből. Menj most.

— Azokat meg — helyezték át az országútra...

— Jó, jó; menj csak.

A parasztaszszony becsukta maga mögött az ajtót; gumibocskorát nem is hallja; megmarkolja a literest, leiszik belőle egy egész tenyérnyit; leül ismét a parasztágyra, érzi maga alatt a friss szalmát. A takarónak birka- és savósza van. Fölkel és kimegy a folyósóra. Lala, a hirszerző tiszt egy üres lánán ül és füstölt szalonnát vagdos; egy falat szalonna, egy falat kenyér.

— A gép szabad; írhatod a jelentést — szól Lala.

— Jó is, hogy fölszabadítottad.

- Az oroszok Prahovóig előretörték, tudod.
- Hallottam; erőltetett menetben haladunk majd. Nevetséges most nekem akármiféle jelentést írni.
- Akarsz szalonnát?
- Nem bírok.
- Belefáradtam. Fogalmad sincs, milyen munka ez.
- És egytől egyig bűnösök?
- Kivétel nélkül.
- És már parancsba adtad.
- Itt van minden — mutatott bőrtáskájára. A szalonnamaradékot becsomagolta, zsebkését rendszeretően letörölte, bekattintotta és zsebre vágta.
- Add ide, elolvasnám.
- Semmi különös; tudom, mi érdekel. Nincs köztük „földműves”, sem „demokrata”; hidd el, arra gondolok néha — mindennek semmi jelentősége sincs.
- Mindenesetre, vizsgálatkor körültekintőnek kell lenni.
- Már megkaptam a részletes utasítást a hadtesttől: ügyelni a helyi politikusokra, a jótékonysági szervezetek elnökeire — a Vörös-keresztől az egyházig; személyesen vigyázok minden templomi karmesterre. De a rendőrfélét, mind a besúgóig — irtani; tisztábbak leszünk...
- Ha meglenne a jelentés, veled tartanék.
- Mindegy, gyere. Bemegyünk a városba; két óra se kell, hogy odaérjünk.
- Mégis maradok.
- Betérünk az első kávéházba, megiszunk egy feketét, a csíptetőkön újságok lógnak...
- No és a lány?
- A kihallgatáson — teljesen világos eset. Hallottam az öröket: „megmenti a bőrét”, „azért nő”. Protekciózás, ennél rosszabb nincs, különösen kezdetben.
- Igaz.
- Sietek, nem gondolod meg magad?
- Nem.

Janko visszament a szobába. A bor már régen a lábába szállt, elterjedt mindenütt a bőre alatt; agyát, minden erecskéjét, vénáját megmérgezte lassan; a szobában érzi a fölívágot dinnye illatát. Az ablakhoz lép, a diófa alól nem hallatszik már köhécselés, sem az emberek zajgása; csak a nyomok maradtak a fűben.

Kilép a házból; a borókák előtt összekötözött emberekkel találkozik; négyes sorokban, dróttal összefűzve. Élő csomag: lélegzik, hörög; ragadós embermassza, morajló görgeteg lapul meg a borókák tövében. Az örök mintha sápadtak volnának, minduntalan fegyverükre pillantgatnak. A paraszttasszony be akarja vezetni a gyereket a házba; az ellenkezik, mindenáron ott akar maradni a betonlépcsőn. A megkötözött emberek szeme a gyereken meg a betonlépcsőn, melyen rengeteg dinynehéj hever.

A gyerek ordít, vonszoltatja magát, az asszony sötét szoknyája ki-terül, a kicsi belevész a fekete-ségbe; toporzékol a küszöbön — a parasztasszony végül is becibálja.

Az udvaron szerte magok aranyló füzerei — a termés ragadós béle; mindenüvé behúzódik a langyos alkonyat, és a fölfűzött emberek nyakukon érzik a nap enyhességét; fejüket ingatják, hűtik tüzes testüket.

Janko még egy párat lépett a borókák felé; visszafordulnia már nem lehetett, most meglátta a lányt: az első sorban állt. ezúttal fehér köpenye nélkül, testhez tapadó, sötét pulóverben; forgolódott, ki-kihajolt és megbontotta az összekötözött emberek szabályos sorát. Akart valamit az első őrtől, de akkor észreverte Jankót.

Elhúzta az egész csoportot, csőrként kihegyesedett belőle, szája suttogott; dinnyesárga haját hátra-hátravetette; nyújtogatta a nyakát, keze úgy maradt függőlegesen a testéhez szorulva.

Válla, egész teste, a férfi felé emeledik; minden szóban, a gúzsba kötött forró asszonytest mozdulataiban — szemérmesség és vágy van egyszerre. Mintha senki sem létezne rajtuk kívül, a férfin kívül. akihez folyamodik, akinek odaadja magát — tartózkodás nélkül suttog magáról kezével, mozgásával; rózsás nyelve, élő, egészséges színű nyelve repdesett, meg-megpihent ajkán, hirtelen behúzódott a szájadlás boltzata alá, elrejtőzött, hogy aztán — kölykös és örök kutyai nyelvöltögetés — váratlanul megjelenjen a fogak fölött; fékezhetetlenül és kényesen vonaglik a testnek ez a törként hegyesedő, csettenő lángra; a szájából szavak, moraj és meleg pára gomolyognak.

Janko: hullámanak a borókák, süllyednek az otellő zöldellő tőkék; hegyes végű kerítés körös-körül; a tökök megsötétedtek rajtuk; verejték gyűlik cseppekbe minden csigolyáján; elködösödött szemmel mered a lány nyakára, nyelvére.

Egy örökkévalóságig tart minden, úgy rémlik. A nő bomlik még, egyre bomlik.

A megkötözött emberek követik mozdulatait és teste dőlését — mintha hajlongának, és így akaratlanul imára borulnának az asszony előtt.

Szél támadt, de csak éppen hogy; a fölvágott dinnyék, szétlapított héjak, magok, nyárutói gyümölcs illatát kavarja föl — a kukorica és a friss széna illatát. Fanyar és zsíros forró nyári szag; harapni való. Mindez megszorult az udvarban.

A szél eltűnt a küszöb, a borókák alatt — elnyelték a fölfűzött emberek. Rájuk súlyosodott ismét a már hanyatló nap langyos melege.

Meztelen, hófehér nyak — a fekete pulóver kötése fölött; és az a fáradhatatlan nyelv, mintha a szoknya alól, a ruhaujjakból, a cipőből — mindenünnen belőle törne elő, lüktet, a vér hatalmas ütőere lett a már rég meghalt férfiakkak a seregében.

Janko csak most mozdul meg; orra tövén megigazítja a szemüveget; szeme alatt hűvös a bőre — állapítja meg ostobán.

A parasztasszony egyedül áll a betonlépcsőn; keresztet vet, mindenki látja ezt, ajka mozog, a miatyánkok végtelen sorát mormolja. A gyerek, mézesbögret nyomtak a kezébe, már nem ordít.

Az örök végre fürgébekké válnak, folszabadultan kiáltoznak; in-

dulásra szólítanak fel, irány — a kitárt nagykapu; beszélnek, a városba vezetik őket, magyarázzák. És a megkötözött emberek elindulnak, nem hisznek senkinek.

Janko nem akar állni tovább; elindul a csoport után, szigorúan ránéz arra az örré, aki megállt, hogy megkösse cipőfűzőjét; az ör dörög, és valahonnan Janko füléhez ér, hogy „beszélnek néha mindenfélét”. Az út menti magas cserjést nézi.

Megfordult: a parasztasszony hajlottan ott állt a lépcsőkön, és mindenkinek meghajolt.

A foglyokat egy szálas gyertyánfákkal körülvett fenszakra — tisztásra vezetik. A nyugati oldalon ritkásan nőtt a gyertyán: rétek, sötétlő gyümölcsösök látszanak mögötte.

A tisztás túlsó végében frissen ásott futóárok földje sárgul; a szelid lejtőn meggyorsuló léptekkel haladó foglyok nézik; hatalmas sárga folt, ezer meg ezer dinnye van ebben a földben; a nap a rétek fölé ereszkedett, még mindig erősen tűz — egyaránt melegíti a fűvet és az embereket.

Félek. Milyen az?

Nem tudja senki, azt nem lehet tudni.

Csak nem fogtok...

Muszáj, elítélt vagy...

Nem hiszem, nem igaz. Nem teszitek meg...

Bűnös vagy, lány. Tudod, hogy bűnös vagy.

Janko valamivel távolabb áll, egy gyertyánfának támaszkodott, egész arcán érzi a fa durva kergét.

(... ne beszéljetek... mért beszélgettek... hallgassatok inkább... legyetek csendben, egyszer úgyis muszáj... rettenetesen lomhák vagytok...)

Tud franciául? Marhaság, világos, hogy nem tud. De mi ez?! Bírósági ítélet nélkül?

Ítéleztek ön fölött. És elítélték.

Nem, csak kihallgattak bennünket.

Hát ez elég.

Várjanak, nem mondtam el mindent. Fontos, értékes adataim vannak.

Kihallgatták.

Ki, de nem szóltam róluk. Szándékosan; azt hittem, a legfontosabb még hátra van. Nem volt bizalmam közölni mindent, amit tudok.

Biztosan úgy gondolják, hogy az, amit tud, nem fontos.

De — hol a bíróság? A kihallgatás csak a bevezetője az ítélkezésnek. És a védőim? Az ítéletet sem közölte velem senki. Katonák, maguk tévednek; amit csinálnak, az felelőtlenség.

Mink nem tévedünk.

Hiszen maguk még mindig ásnak. Kinek a nevében ásnak? Istenem. értem azt az üldögélést a diófa alatt, de ezt semmiképpen. Magukat Európa elismerte. Hol vannak a szövetségesek?...

Ne kiabáljon. Maga bűnös.

Katonák, igen, ezt akartam: itt kezdődik a ti tévedésetek, akarom mondani — felelősségetek. A bíróság állapítja meg a bűnösséget, csakis a bíróság.

Mink vagyunk a bíróság. Nagy bűnösök vagytok mindannyian.

Janko el nem mozdul a gyertyántól, összenőtt a faderékkel és a föld lejtésével; örök és foglyok összeborulva haladnak, fejek, kezek hajlanak egymás felé — mintha a levegőben úsznának.

(válaszolatok nekik... beszéljétek hozzájuk... senkit ne üssetek meg... senkit... hajukhoz, fülükhöz ne nyúljatok... mondják csak az utolsó pillanatig...)

Nem vagyunk egyformán bűnösök, hallod-e, te őr.

Ezt nem is mondta senki.

De a büntetést egyformán szabták ránk; ez tévedés. Istenem, ők tévednek. Tévedés áldozatai vagyunk mi is, ők is!... Ön mért hallgat, uram? Hiszen ön jogász, ha nem tévedek. Izzad; nem segít itt verejtek. Mukkanjon meg, a nyelve szabad; milyen sápadt, lélegezzen mélyen... Mi az?... Nem ért semmit az egészről, a legfontosabb itt most az idő. Időt nyerni, hacsak 15 percet is, ért engem?... Foglalkoztassa őket akármivel és akárhogyan. A kegyelem mindig az utolsó pillanatban érkezik. Őr, a fölötteshez! Őr, követelem, vezessen a fölötteshez.

Mink vagyunk a fölötteseitek.

Hogyan?

Mink vagyunk most az egyetlen fölötteseitek.

Megint sóbálványá meredt; jogász úr, ön üres hordó. Köpjön ki szabadon, ezt megteheti; köpnet, a nyálát nem kötötték meg. Őr!...

Lány, mi a bűnöd. Nem, nem kell megmondanod. Csakhogy most egy kenyeret eszünk, könnyebb lesz akkor. Látod azt a sárga földet, ott lövöldöznek agyon bennünket. Idehallgass, imádkozz istenhez, és gondold azokra, akiket legjobban szeretsz.

Nem vagyok bűnös.

A bűn bennünk van. Vezérkaroknál voltál, bizalmi; futár lettél.

Nem tudtam, mit viszek.

A katonák dobálták ki a földet a futóárokból; nagy, sárguló mellvéd keletkezett; a nap mind mélyebbre süllyedt a rét fölött, a lejtőn álló emberek térdét melengette.

Őr, bíróságot, bíróság nélkül nem lehet. Maguk hibát követnek el. Nem hibázunk; együttműködött a megszállókkal.

De meg kell állapítani a bűnösség fokát.
Az árulásban nem állapítunk meg semmiféle fokot. Szolgált nekik,
és pont.

Mért leszek én az első, én félek.
Lány vagy, jobb, ha nem nézed; ez az egyetlen, amit megtehetünk.
Gyorsan megy?
Gyorsan fog menni.
Hát valóban muszáj? Rejts el valahol.
Megőrültél. Indulj!
Előbb látni akarom.
Mi van azon nézni való.
De hisz ez olyan rút dolog... nem teszitek, nem hiszem, mondd,
hogyan nem.
Hallgass.
És fáj?
Hagyd most abba.
Biztosan fáj.
Azt nem tudja senki. Hallgass már egyszer.
De várj... Akartam valamit...

A lány kiszabadítja kezét, nem engedi, hogy hozzáérjenek. Oda-
megy az árokhoz, a katona megmutatja, hová üljön a földhányáson.

Janko egész testével hozzátapadt a gyertyánhoz; harapni volna
kedve, akár a tavalyi, száraz, íztelen füvet; a gyertyán kérge rücskös,
szurkálja az arcát — élsz, mondja a gyertyán.

A lány leül a földre, fölnezi a magas gyertyánfára, tenyerét fülére
tapasztja; a katona egy lépésről lő a fejébe.

Őr, hiszen maguk gyilkolnak, álljanak meg!
És az utolsó kívánság? Ez a szokás, az utolsó kívánságot mindig
teljesítik. Íratlan törvény.

Jó, mi tehát a maga utolsó kívánsága?
Mért magáz?
Mert nem ismerem.
Elveszi az életemet, amott meg „maga”. Mit jelentsen ez, kínoz
bennünket!

Azt nem, azt semmiképpen.
Hát akkor egy cigarettát; ez nem is kívánság.
Nincs cigarettám, de csavarhatok.
Annál jobb, hisz az nagyszerű, hogy csavarod a cigarettát. Csak
jó vastag legyen, így ni, tessék, egész bátran, nyálazd meg te.

A sárguló földhalomról legurult a járási főszolgabíróság ügynöke
is; rövid, tompa lövés, mintha vízes zacskó pukkant volna el; a nap az

árok közé bukott. és ott marad a sötétlő gyümölcsösben: a katona kabátja ujjával törölte le homlokát. a puskából kivette a hüvelyt, puska-porszag terjeng a sárga föld fölött.

Stepan Grujić rajta a sor. A hivatalnokok nem jelentenek soha semmit. Agyoncsapnak bennünket, mint a legyet. Így van ez.

Jó, hogy a végén jelentkezél. Mért muszáj nekem állandóan beszélnem és föltartóztatnom a katonákat. Kérj valamit.

Semmi kívánságom nincs. Mintha szomjas lettem volna, de most már nem vagyok.

Fs mért vagy itt?

Besúgónak minősítettek. Úgy látszik. az voltam. Csakhozv, tudnia kell, az én följelentéseimet mindig ellenőrizték. Sohasem küldtem senkit ártatlanul a halálba.

Az nem számít. És te?

Azt mondják, hogy főparancsnoksági futár vagyok. Dražánál.

Szóval futár vagy.

Azt mondják . . .

Sokat ér ez az „azt mondják”. Hülyén védekezel.

Én nem védekezek.

Félsz a haláltól?

A török időkben karóba húzták az embert. Haldoklott egész nap. Ez meg addig se tart, míg a szemed megrebben.

Sajnálsz valamit az életben?

A lányt.

De hát az kész, bennünket kell sajnálni.

Téged, azt már nem.

Paraszt . . .

Elszívtad már? Ne járjon a szád.

Szívom, ott van más . . . Parasztok, mindig bőségesen szapora vér . . . mindig.

A parasztot odavezették az árokhoz; lehajtott fővel, lassan lépkedett; maga választotta ki a helyet, leült; aztán levette fejéről katonasapkáját, a sajkacsát, és az árokba dobta; keresztet vetett, majd mindkét tenyerét térdére helyezve, hajlottan, mintha nyiratkozna, várta a golyót.

Az örök jönnek vissza a sárga földhányástól; ketten még szélesítik az árkot.

Egy pillanat, még nem szívtam el.

Hát szívja.

Nem vagyok dohányos, tudják. De van egy kívánságom, az utolsó, teljesíteniük kell.

Mi az.

Üssenek meg, verjék be az orromat. Pofont, azt akarok!

Nem, semmi esetre.
Tépjék a hajamat. Muszáj megtenniük. Maguk egy igazi banda.
Köpjenek, köpjenek le.
Nem szükséges.
Verjenek, üssenek.
Nem, nem.

Ez örültekháza. Nem vagyok dohányos, levelet írnék a feleségemnek.

Azt nem lehet. Semmiképpen se lehet.

Hát senki sem tudja majd, hogy itt fekszek?

Mért kellene tudnia.

Szóval — közönséges föld. Mint ez itt — sár. De hisz én lélegzek. Emberek, látom az eget; meg tudom különböztetni a fát a madártól, a kő ert nem tudja.

Kicsoda maga?

En. katona urak, egy hústömeg vagyok, mely még mindig gondolkozik; jelentéktelen, értelmetlen . . . Én egy nagy nulla vagyok, és hát akkor mért ölnek meg. Milven veszélyt jelentek én? Miféle bosszú? . . . Várjanak egy pillanatig, még csak egy pillanatig. Biztosak benne, hogy nem hibáznak?

Egészen biztosak.

Amo't meg azt mondták, hogy a városba visznek bennünket . . . Hülyeség. No de hogy elszívjam.

Az ember nagy iramban szívja a cigarettát, zavarja az ajka, a szájpadlása; elhajtja a nyálas cigarettavéget; a sárga földhányás felé vezetik; roskadozva lépked, imbolyog, arcából kiszaladt a vér — kitömött fehér zsák lett; elnyúlik a földön, majnem hogy lefekszik, nem emleget bíróságot, nem szól egy szót sem: az ajka kemény, megkékült — mintha szilvák leskelődnének a szájából; orra alatt sárgul a föld, a rét tengerében félig elsüllyedt napkorongba néz.

A fűben összetekeredett drótdarabok maradtak; a katonák döngölik a sárga földet.

Janko gyors léptekkel halad a kaptatón; megtorpan, övéből kihúzza vadonatúj pisztolyát; szemével a lakkozott acélt vizsgálgatja, az'án megcéloz egy ágat a magasban; tüzel egyszer, kétszer, kiüriti az egész tölténytárát; az ágon egy karcolás sincs, fekete, mint az előbb is kéréses hüvelyében.

Az alkonyat sűrű homályában megkisebbedett a ház; nem látja sehol a parasztasszonyt. Lassan lépeget föl a betonlépcsőkön; a borókák előtt lovakat nyergelnek a katonák.

Nem látnak, gondolja Janko, és belép a szobába; az asztalon két dinnyét talál; kezébe veszi a dinnyefejeket és odalép az ablakhoz; föl-néz a sötét égre. És megérti, hogy meg kell maradnia — ez alatt az ég alatt.

A szerző nemrég megjelent Paprat i vatra (Páfrány és tűz) című elbeszéléskötetéből.

Borbély János fordítása

Vers a mikroszkópról

Gál László

*a mikroszkóp a képet széjjeltépi
és újat teremt képedről és a világról
ugyan mit is tudsz vérről és virágról
s hogy szeretőd teste víz és melle sós patak
hogy embriók a békák is és a halak
hogy elárult vaksi két sötét szemed
hogy nincs ami van és van ami lehet
hogy rekedt rézkürt a rím és a vásznon
a kép felrobbant s minden képtelen
nem egy az egyszeregy a véges végtelen
traverz döglött macska esetleg
gúla háromszög éjsüket vonal
országút a beled ariadné fonal
vagy lengő kötél sánta akasztófán*

*így lám a füled magnetofon legyen
és köldöködre aggasd gondodat
parázs valóság büszke gondolat
emberek közt emberként élni*

Levél a papíroshoz

Gál László

*irtam neked mert egyedül voltam
szép papírom kedves társam
éjjél setten a szobámban
muslinca van a boromban*

*teleírtam papíromat
kihörpöltem rossz boromat
nem jár erre jótét lélelek
villany úzi a sötétet*

*irtam neked mert egyedül voltam
teleírhatnám ezt a vajdaságot
duna-tisza volna a tintám és palics*

*ha majd egyszer minden zaj elül
nagy sötét csönd lesz csak fekete lángok
s fekete lányok a fekete álmat
hozzák a nagy semmit a végtelen
fekete nyugalmat jó volna tudni
jó volna hinni hogy senki egyedül
senki soha többé nem lesz egyedül*

Ősz

Gál László

*nehéz napok a világ is megöszül
itt a kertben már sápadt a levél
ilyenkor halni vagy élni kellene
jobban hatalmasabban másképp
embernek lenni emberebbnek
még szeretni is az idegen
a hidegen fagyos hajnalokat
a ködöt a ködös agyakat is
és sirni kellene és énekelni
a télnek jaj! igen! a télnek*

mert tavasz jön újból utána
és az sem tart örökké
nem nem a tavasz sem

én már nem is számolom hogy hányszor éltem
és hogy hányszor halok még azt se bánom
ez itt így ahogy van ez az én világom
bújni nincs hol szökni nincs hová
szeretni nincs kit — mégis

rettenetesen megöszült ez az ősz
és tudom a tél is kegyetlen
sivár fehér szeles és hideg
most elmesélném hogy télen is neveltünk
egykor boldogan de nincs már kinek

Lemegy a nap

William Faulkner

I.

A hétfő mostanában semmiben sem különbözik Jeffersonban a hét bármely más napjától. Az utcákat kikövezték, a telefon- és villamosársaságok pedig mind többet vágnak ki az árnyékat adó mocsártölgy, juhar, szentjánoskenyér és szilfák közül, hogy helyet csináljanak a sivár és vértelen gyümölcsfák fürtjeitől terhes, gögös vaspóznáknak, s városi mosodánk is van már, amely hétfőn reggelenként különleges, élénk színű autókkal, heves és hangos túlkölés közben szedi össze a heti szennyest, a gumikerekek halkán sziszegő, tovatűnő neszt hallatnak az aszfalton, mintha valaki selymet szakítana, csupán a néger asszonyok maradtak meg, akik régi szokás szerint a fehérek alsóneműjét mossák, s ma autóval szedik össze vagy hordják szét.

Tizenöt évvel ezelőtt azonban a csendes, poros, árnyas utcák hétfőn reggel mindig tele voltak néger asszonyokkal; szilárd tartású, turbánba csavart fejükön lepedőbe kötött fehérműs batyukat egyensúlyoztak, melyek nagyok voltak, akár a gyapotbálák, s úgy mentek végig velük a fehérek házának konvhaajtaja és a néger negyed kunyhóinak ajtaja előtt fekvő megfeketedett mosóteknők között húzódozó úton, hogy kezükkel hozzá se értek.

Nancy is felrakta ilyenkor fejére a maga batyuját, s ennek tetejére tette fel szalmából font matrózkalapját, amelyet télen-nyáron egyaránt viselt. Magas nő volt, hosszúkas, szomorú arca kissé beesett ott, ahol fogai hiányoztak. Néha jó darabon elkísértük lefelé az ösvényen, hogy láthassuk, miként egyensúlyozza fején a batyut s a kalapot, melyek sohasem rezdültek vagy inogtak meg, még akkor sem, amikor leereszkedett az árokba, és a másik oldalon kimászott, majd átbújt a

kerítésen lévő nyíláson. Ilyenkor kezére és térdére ereszkedett, úgy mászott keresztül a lyukon, fejét mereven feltartva, a batyu közben szilárdan állt, akár valami szikla vagy léggömb; azután talpra állt, és folytatta útját.

A mosonőeknek néha férjük segédkezett a ruha összeszedésében és széthordásában, Jubah azonban ezt sohasem tette meg Nancynak, még azelőtt sem, mikor Apa még nem mondta neki, hogy tartsa távol magát a házunktól, s még akkor sem, amikor Dilsey beteg volt és Nancy járt főzni hozzánk.

Akkoriban majd minden másnap le kellett mennünk az ösvényen Nancy házához, hogy elhívjuk a reggelit megfőzni. Rendszerint megálltunk az ároknál, mert Apa meghagyta nekünk, hogy óvakodjunk Jubahtól — alacsony, fekete ember volt, arcán egy borotvavágás nyomával —, s köveket hajigáltunk, amíg csak Nancy az ajtóhoz nem jött, és ki nem dugta a fejét, amelyen most semmit sem viselt.

— Miért dobáljátok a házamat? — kérdezte. — Mit akartok, kis ördögök?

— Apa hív, hogy csinálj reggelit — kiáltotta felé Caddy. — Már fél órája vár rád, azt mondja, azonnal gyere.

— Bánom is én a reggelit — felelte Nancy. — Előbb kidörgölöm szememből az álmot.

— Fogadjunk, hogy részeg vagy — szólt Jason. — Apa azt mondja, hogy iszol. Részeg vagy, Nancy?

— Ki mondja azt? — kérdezte Nancy. — Ki kell dörgölnöm szememből az álmot. Nem törődöm a reggelivel.

Nemsokára abbahagytuk a dobálást és hazamentünk. Amikor végre megénkezett, már túl késő volt ahhoz, hogy iskolába menjek. Azt hittük, a whisky okozza ezt, amíg csak egy napon le nem tartóztatták, be nem börtönözték, és át nem adták Mr. Stovallnak. Mr. Stovall bankpénztáros volt és a baptista egyház diakónusa, Nancy pedig egyre ezt hajtogatta:

— Mikor fizetsz nekem, fehér ember? Mikor fizetsz nekem, fehér ember? Már három ízben egy centet sem fizettél. — Mr. Stovall egy ütéssel a földre terítette, de ő továbbra is csak ezt ismételte. — Mikor fizetsz nekem, fehér ember? Már három ízben... — Ezt addig folytatta, míg Mr. Stovall cipője sarkával a szájába nem rúgott. A rendőrbíró lefogta Mr. Stovallt, Nancy pedig ott maradt fekvé az utcán és felkacagott. Felemelte fejét, kiköpött egy csomó vért és néhány fogat, majd újra így szólt: — Három ízben egyetlen centet sem fizettél.

Így vesztette el a fogait. Ezen a napon mindenki Nancyról és Mr. Stovallról beszélt, s akik este a börtön előtt elhaladtak, valamennyien hallhatták Nancyt énekelni és kiáltozni. Látták, ahogy kezével szorongatja az ablakrácsot, sokan megálltak, hallgatták kiáltozásait és a börtönőr hangját, aki megkísérelte elcsendesíteni. Nem hallgatott el egészen reggelig, amikor is a börtönőr valami zörgésre és kaparászásra lett figyelmes, felment, és ott találta Nancyt az ablakrácson lógva. Azt mondta, kokain okozta ezt, nem pedig whisky, mert egyetlen nigger sem kísérel meg öngyilkosságot, ha nem szedte tele magát kokainnal, hisz egy kokainnal telt nigger már nem is nigger.

A börtönőr levágta és életre keltette; majd megverte és megkorbácsolta. A ruhájával akasztotta fel magát. Egészen jól elrendezte a dolgot, csupán az volt a baj, hogy mikor letartóztatták, egyetlen ruhán kívül semmi sem volt rajta, ezért nem tudta mivel összekötözni kezét, s később képtelen volt elengedni az ablakpárkányt. A börtönőr meghallotta a zajt, felszaladt, és ott találta Nancyt az ablakon lógva, teljesen meztelenül.

Amikor Dilsey betegen feküdt kunyhójában és Nancy főzött nekünk, észrevettük, hogy köténye erősen kidomborodik; ez még azelőtt történt, amikor Apa még nem mondta meg Jubahnak, hogy tartsa magát távol a házunktól. Jubah a konyhában a tűzhely mellett ült, fekete arcán olyan volt a borotva okozta forradás, mintha egy darab piszkos kötél volna. Azt mondta, Nancy egy görögdinnyét rejteget a ruhája alatt. Pedig tél volt.

— Honnan szereztél télen görögdinnyét? — kérdezte Caddy.

— Nem én szereztem — válaszolta Jubah. — Nem én adtam neki. De azért felvágatom, mintha az enyém volna.

— Mi ütött beléd, hogy így beszélsz ezek előtt a gyerekek előtt? — szólt rá Nancy. — Miért nem mész a dolgodra? Te csináltad. Azt akarod, hogy Mr. Jason rajtakapjon, amint a konyhája körül lebzszel, és így beszélsz a gyerekei előtt?

— Hogy beszél, Nancy? — kérdezte Caddy.

— Nekem nem szabad a fehérek konyhája körül lógni — mondta Jubah —, de ők persze lóghatnak az enyém körül. Fehér ember bejöhet a házamba és én nem zavarhatom ki. Ha be akar jönni a házamba, akkor nincs is házam. Én nem küldhetem el, de ő sem rúghat ki engem. Ezt mégsem teheti meg.

Dilsey még mindig betegen feküdt a kunyhójában. Apa megmondta Jubahnak, hogy tartsa magát távol a házunktól. Dilsey még mindig beteg volt. Betegsége elég soká tartott. Vacsora után a könyvtárszobában voltunk.

— Nancy még mindig nem készült el? — kérdezte anyám. — Azt hiszem, elég edeje volt elmosni az edényeket.

— Eredj, Quentin — szólt Apa —, és nézd meg, elkészült-e már. Mondd meg neki, hogy hazamehet.

Kimentem a konyhába. Nancy már befejezte a munkáját. Az edényt elrakta, s a tűz is kialudt már. Egy széken ült a hideg tűzhely közelében. Rám nézett.

— Anya szeretné tudni, befejezted-e már a munkát — kérdeztem.

— Igen — felelte. Újra rám nézett. — Befejeztem. — Egyre csak nézett rám.

— Mi történt? — kérdeztem. — Mi történt?

— Nem vagyok más, csak egy nigger — mondta. — Erről én nem tehetek.

Ott ült továbbra is a hideg tűzhely mellett a széken, fején a matrózkalappal, és csak nézett rám. Visszamentem a könyvtárszobába. Ha konyhára gondol az ember, mindig vidámság, meleg és sürgés-forgás jut az eszébe. Most azonban kihült a tűzhely, az edényeket mind elrakta már. senki sem akart enni ebben az órában.

— Befejezte? — kérdezte anyám.

- Ühüm — dünnyögtem.
- Mit csinál?
- Nem csinál semmit. Elkészült a dolgával.
- Megyek és megnézem — mondta Apa.
- Talán Jubahra vár, hogy érte jöjjön és hazavezesse — jegyezte meg Caddy.
- Jubah elment — mondtam. Nancy mesélte nekünk, hogy egy reggel, mikorra felébredt, Jubah eltűnt mellőle.
- Elhagyott — mondta Nancy. — Bizonyára Memphisbe ment. Egy időre elbújt a rendőrség elől.
- Legalább megszabadultunk tőle — mondta Apa. — Remélem, ott is marad.
- Nancy fél a sötétségtől — mondta Jason.
- Akárcsak te — vágta rá Caddy.
- Én nem félek — tiltakozott Jason.
- Gyáva kutya vagy — mondta Caddy.
- Nem félek — ismételte Jason.
- Csend, Candace! — mondta anyám. Apa visszajött.
- Lemegey az ösvényen Nancyvel — mondta. — Azt mondja Jubah visszatért.
- Láta? — kérdezte anyám.
- Nem. Valami néger mondta neki, hogy látta a városban. Nem maradok soká.
- Egyedül akarsz hagyni, hogy Nancyt hazakíséred? — kérdezte anyám. — Az ő biztonsága fontosabb neked, mint az enyém?
- Nem maradok soká.
- Itt hagyod a gyerekeket védelem nélkül, amikor az a néger, Jubah, a közelben van?
- Én is megyek — mondta Caddy. — Engedd meg, Apa.
- Ha olyan szerencsétlen lenne, hogy gyerekei lennének, mit tenne ő velük? — jegyezte meg Apa.
- Én is akarok menni — szólt Jason.
- Jason! — mondta anyám. Ez Apának szólt. Hallatszott a hangján, amint kimondta. Mintha azt hitte volna, hogy apám egész nap azon törte a fejét, hogyan tehetne olyasvalamit, ami neki a legkevésbé sem tetszik, s azt is tudta, apám hamarosan így is fog tenni. Én csendben maradtam, mert Apa meg én egyaránt tudtuk, hogy anyám, ha ez idejében eszébe jut, azt kívánja majd, hogy vele maradjak. Így Apa rám se nézett. Én voltam a legöregebb, kilencéves, Caddy hétéves volt, Jason pedig öt.
- Semmi az egész — mondta apám. — Nem maradunk soká.
- Nancynek fején volt a kalapja. Az ösvényhez értünk. — Jubah mindig jó volt hozzám — mondta Nancy. — Ha két dollárja volt, az egyiket mindig nekem adta. — Tovább haladtunk az ösvényen. — Csak ezt az utat megtegyem — mondta később —, utána minden rendben lesz.
- Az ösvény mindig homályban volt. — Ez az a hely, ahol Jason anyyira megijedt mindszentek napján — mondta Caddy.
- Nem ijedtem meg — vetette ellen Jason.

— Nem tehetne valamit Rachel néni a férjeddél? — kérdezte Apa. Rachel néni nagyon öreg volt. Nancy háza mellett lakott egy viskóban, teljesen egyedül. Haja fehér volt, egész nap az ajtóban pipázott. Többé már nem dolgozott. Azt mondták, ő Jubah anyja. Néha ő is azt mondta, máskor pedig azt állította, nem is rokona Jubahnak.

— De igen, féltél — mondta Caddy. — Jobban féltél, mint Frony. Jobban féltél, mint T. P. Jobban féltél, mint a niggerek.

— Senki sem bír velem — szólt Nancy. — Azt mondta, felébresztetem benne az ördögöt, s azt most csak egyetlen dolog tudja megnyugtatni.

— De hát elment — mondta Apa. — Többé már semmitől sem kell félned. A fehér embereket pedig jobb ha békében hagyod.

— Miféle fehér embereket kell békében hagynia? — kérdezte Caddy. — Hogyan hagyja békében őket?

— Nem ment ő sehová — mondta Nancy. — Érzem, hogy a közelben van. Érzem, hogy itt van az ösvény közelében. Hallja, hogy beszélgetünk, minden szót hall, elbújt valahová, és vár rám. Nem láttam, és nem is fogom látni, csak még egyszer, a borotvával. Azzal a borotvával, amit az inge alatt visel a hátán, zsineggel a nyakába akasztva. Még csak nem is fogok igazán meglepődni.

— Nem féltém — szólt újra Jason.

— Ha rendesen viseled magad, elkerülhetted volna — mondta Apa. — De most már mindegy. Lehet, hogy már St. Louisban van. Már talán más asszonyt is talált magának, és téged el is felejt egészen.

— Ha így van, akkor jobb, ha erről nem tudok meg semmit — felelte Nancy. — Mert akkor meglessem, ha öleli, és levágom a karját. Levágom a fejét, felmetszem az asszony hasát, és megmutatom, hogy...

— Csend legyen! — szólt rá Apa.

— Kinek a hasát metszed fel, Nancy? — kérdezte Caddy.

— Nem féltém — ismételte Jason. — Egyedül is végig mernék menni ezen az úton.

— Ugyan — válaszolt Caddy. — Rá sem mernéd tenni a lábadat, ha nem volnék veled.

II.

Dilsey még mindig beteg volt, és mi minden este hazakísértük Nancyt, amíg csak Anyánk meg nem jegyezte: Meddig fog ez még tartani? Én maradjak egyedül ebben a nagy házban egy ijedt néger miatt?

A konyhában egy szalmazsákot helyeztünk el Nancy számára. Egy éjszaka valami hangra ébredtünk. Nem volt sem éneknek, sem sirásnak nevezhető, a sötét lépcsők felől hallatszott. Anyám szobájából fény szűrődött ki, hallottuk, amint Apa lemegy a hátsó lépcsőn a hallba. Caddy és én szintén a hallba mentünk. A padló hideg volt. Lábunk nagyújját felgömbögtettük, hogy ne érintse a padlót, és a hangot figyeltük. Ének volt, és mégsem ének, olyan hang, amilyent négerek hallatnak.

Később abbahagyta, s hallottuk, amint Apa feljön a hátsó lépcsőn, mi pedig a lépcső felső részéhez mentünk. Aztán újra megszólalt a hang

— Tudom — erősítgette Nancy. — Itt van és vár rám. Tudom. Elég soká éltem vele. Tudom, mit akar tenni, még mielőtt ő maga tudná.

— Igyál egy kis kávé — unszolta Dilsey. Nancy a szájához emelte a csészét és belefűjt. Szája úgy csücsörödött előre, mint egy viperáé, vagy mintha gumiból volna. Ajka sápadt volt, mintha minden pirosságát a kávéra fűjta volna.

— Én nem vagyok nigger — mondta Jason. — Te nigger vagy, Nancy?

— Én a pokol szülötte vagyok, gyerekek — felelt Nancy. — Nemsokára már az sem leszek. Hamarosan megyek vissza oda, ahonnan jöttem.

III.

Miközben a kávé itta, két kézre fogva a csészét, ismét azt a furcsa hangot hallatta, úgyhogy a kávé szétfröccsent, s a kezére meg a ruhájára ömlött. Úgy ült ott könyökével a térdére támaszkodva, kezével a csészét tartva, a nedves csésze fölött nézve ránk, egyre csak azt a hangot hallatva.

— Nézd Nancyt — szólalt meg Jason. — Már nem kell főznie nekünk. Dilsey már jól van.

— Te hallgass! — szólt rá Dilsey. Nancy továbbra is kezében tartotta a csészét, tekintetét ránk szegezte, de a hang egyre csak jött belőle, olyan volt ez, mintha ketten volnának, az egyik bennünket nézne, a másik pedig a hangot hallatná. — Miért nem engeded, hogy Mr. Jason telefonáljon a rendőrfőnöknek? — kérdezte tőle Dilsey. Nancy ekkor elhallgatott, de hosszú barna kezében továbbra is ott tartotta a csészét. Újra megpróbált inni a kávéból, de kilötyögtette a kezére meg a ruhájára, azután letette a csészét. Jason egyre őt figyelte.

— Nem tudom lenyelni — jegyezte meg Nancy. — Nyelek, de mégsem megy le a torkomon semmi.

— Menj le a kunyhóhoz — mondta Dilsey. — Frony majd betesz neked egy szalmazsákot, nemsokára én is ott leszek.

— Őt egy nigger sem akadályozhatja meg abban, amit tenni akar — szólt Nancy.

— Én nem vagyok nigger — mondta Jason. — Ugye, nem vagyok nigger, Dilsey?

— Persze, hogy nem vagy az — hagyta rá Dilsey. Nancyre nézett. — Hát akkor mit akarsz tenni?

Nancy ránk pillantott. Szeme gyorsan mozgott, úgy tetszett, mintha attól tartana, hogy nem ér rá bennünket hosszabb ideig nézni; egyébként alig mozdult. Egyszerre nézett mindhármunkra. — Emlékeztek arra az éjszakára, amikor a ti szobátokban aludtam? — kérdezte. Arról beszélt, amikor reggel felébredtünk és játszottunk vele. Csendben kellett játszanunk a szalmazsákján, amíg csak Apa fel nem ébredt, és el nem érkezett a reggeli ideje. — Menjetek, és kérjétek meg édesanyátokat, engedje meg, hogy megint itt maradjak éjszakára — mondta. — Még szalmazsák sem kellene. Megint játszánánk egy kicsit.

Caddy megkérdezte Anyát. Jason is velünk jött. — Négerék nem alhatnak a házamban — mondta anyám. Jason sírva fakadt. Mindaddig sírt, amíg anyám azt nem mondta neki, hogy három napig semmiféle csomagot nem kap, ha nem hagyja abba. Jason erre kijelentette, hogy felhagy a sírással, ha Dilsey csokoládés kalácsot süt neki. Apa is ott volt.

— Miért nem teszel valamit — kérdezte tőle anyám. — Miért van rendőrség a világon?

— Miért fél Nancy Jubahtól? — kérdezte Caddy. — Anya, te félsz Apától?

Mit tehetnének? — mondta Apa. — Ha Nancy nem látta a férjét, hogyan találhatnának rá a rendőrök.

— Akkor meg miért fél? — kérdezte Anya.

— Azt mondja, itt van a közelben. Azt mondja, tudja, hogy ma este itt van.

— És ennek mi igyuk meg a levét — mondta Anyám. — Én vára-
kozzak egyedül ebben a nagy házban, míg ti egy néger nőt hazakísértek.

— Te tudod, hogy én nem lesek rád kinn törrel a kezemben.

— Abbahagyom, ha Dilsey csokoládés kalácsot süt nekem — mondta Jason. Anya ránk szólt, hogy menjünk ki, Apa pedig azt mondta, nem tudja, kap-e Jason csokoládés kalácsot, de nagyon jól tudja, mit kaphat egy percen belül. Visszamentünk a konyhába Nancyhez.

— Apa azt mondja, menj haza, zárd be az ajtót, és minden rendben lesz — mondta Caddy. — De mi lesz rendben, Nancy? Haragszik rád Jubah? — Nancy könyöke a térdén volt, keze pedig a térdéi között, így fogta a csészét, és közben mereven belebámult. — Mit tettél, hogy Jubah haragszik rád? — kérdezte Caddy. Nancy kiejtette kezéből a csészét. Nem tört el a padlón, csak a kávé folyt ki belőle, Nancy továbbra is ülve maradt, kezét még mindig úgy tartotta, mintha a csészét fogná. Újra hallatni kezdte azt a bizonyos hangot, de fennhangon. Nem volt ez ének, de nem-ének se volt. Mi csak néztünk rá.

— Ugyan már! — szólt rá Dilsey. — Hagyd már abba! Szedd össze magadat. Megyek, megkeresem Vershet, ő majd hazakísér. — Dilsey kiment.

Mi Nancyt néztük. Válla továbbra is reszketett, de azért elhallgatott. Egyre csak néztük. — Mit akar veled Jubah csinálni? — kérdezte Caddy. — Elment, nincs itt.

Nancy újra ránk nézett. — Ugye, jót játszottunk akkor, mikor egy éjszaka a szobátokban aludtam?

— Én nem is játszottam — mondta Jason. — Egy kicsit sem játszottam.

— Te aludtál — mondta Caddy. — Mintha ott sem lettél volna.

— Menjünk el az én házamba, és ott újra játszani fogunk — ajánlotta Nancy.

— Anya nem fog engedni — szóltam. — Túl késő van már.

— Ne is zavarjuk — mondta Nancy. — Majd reggel megmondjuk neki. Nem fog haragudni.

— Nem fog elengedni — mondtam újra.

— Ne kérdezzük meg — mondta Nancy. — Most ne is zavarjuk.

— Nem mondták, hogy nem mehetünk — szólt közbe Caddy.

- Nem is kérdeztük — mondtam én.
- Ha elmentek, én megmondom! — szólt Jason.
- Játszani fogunk — folytatta Nancy. — Nem fognak haragudni, az én házamban lesztek. Elég régóta dolgozom már nálatok. Nem fognak haragudni.
- Én nem félek veled menni — jelentette ki Caddy. — Jason az egyedüli, aki fél. Meg fogja mondani.
- Nem félek — mondta Jason.
- De igen — mondta Caddy. — Meg fogod mondani.
- Nem fogom megmondani — tiltakozott Jason. — Nem félek.
- Jason nem fél velem jönni — fordult hozzá Nancy. — Ugye, nem félsz, Jason?
- Jason meg fogja mondani — ellenkezett Caddy. Az ösvényen sötét volt. Kimentünk a kapun a rétre. — Fogadni mernék, ha valaki most előugrana a kapu mögül. Jason mindjárt elordítaná magát.
- Nem igaz — mondta Jason. Lefelé mentünk az ösvényen. Nancy hangosan beszélt.
- Miért beszélsz olyan hangosan? — kérdezte Caddy.
- Kicsófia, én? — szólt Nancy. — Hallja? Quentin, Caddy és Jason azt mondják, hogy én hangosan beszélek.
- Úgy beszélsz, mintha mind a négyen veled volnánk — mondta Caddy. — Úgy beszélsz, mintha Apa is velünk volna.
- Én hangosan beszélek, Mr. Jason?
- Nancy misternek nevezte Jasont — mulatott Caddy.
- Hallja, milyen hangosan beszél Quentin, Caddy és Jason? — szólt Nancy.
- Mi nem beszélünk hangosan — mondta Caddy. — Egyedül te beszélsz úgy, mintha Apa is...
- Csitt — szólt rá Nancy. — Csitt, Mr. Jason...
- Nancy misternek nevezte Jasont, hehe...
- Csitt — mondta újra Nancy. Hangosan beszélt, amíg csak be nem mentünk a kerítés nyílásán, ahol máskor a batyuba kötött ruhával a fején szokott átbújni. Azután megérkeztünk a házhoz. Gyorsan mentünk. Nancy kinyitotta az ajtót. A ház lámpaszagú volt, Nancy szaga pedig kanócéra emlékeztetett, mintha egymásra lett volna szükségük, hogy ez a szag igazán érezhetővé váljon. Nancy meggyújtotta a lámpát, becsukta az ajtót, és betolta a reteszt. Azután abbahagyta a hangos beszédet, és ránk nézett.
- Mit csinálunk? — kérdezte Caddy.
- Mit szeretnétek csinálni? — fordult felé Nancy.
- Azt mondtad, játszani fogunk.
- Volt valami Nancy háza körül, aminek az ember megérezte a szagát. Ezt még Jason is észrevette. — Nem akarok itt maradni — mondta. — Haza akarok menni.
- Akkor eredj haza — szólt rá Caddy.
- Nem akarok egyedül menni — mondta Jason.
- Mindjárt játszani fogunk — szólt Nancy.
- Mit? — kérdezte Caddy.

Nancy az ajtó mellett állt. Úgy nézett ránk, mintha a szeme kifolyt volna.

— Mit akartok csinálni? — kérdezte.

— Mesélj nekünk valamit — indítványozta Caddy. — Tudsz valami mesét?

— Tudok — felelte Nancy.

— Akkor meséld el — mondta Caddy. Mindannyian Nancyre nézünk. — Nem tudsz te egy mesét sem — szólt Caddy.

— De igen — mondta Nancy. — Igen, tudok.

Közelebb jött hozzánk, és leült a tűz mellé egy székre. Még volt egy kis parázs, ezt felélesztette, hamarosan meleg lett. Pedig nem is volt szükség tűzre. Nagy lángot szított. Mesélni kezdett. Ugyanúgy mesélt, mint ahogy a szeme nézett, mintha sem a nézése, sem a beszéde nem tartozna többé hozzá. Mintha valahol másutt lett volna, másra várt volna. Csak a hangja volt jelen meg az alakja, annak a Nancynek az alakja, aki úgy át tudott bújni a kerítés nyílása alatt, fején a batyuba kötött ruhával, mintha az valami súlytalan léggömb volna. — És a királyné odaért az árokhoz, amelyben a rossz ember rejtőzködött. Mialatt ment át rajta, így szólt: „Csak átérnék szerencsésen ezen az árkon...” Ezt mondta...

— Milyen árkon? — kérdezte Caddy. — Olyan árkon, mint amilyen itt van? Miért ment át a királyné az árkon?

— Hogy hazamehessen — mondta Nancy. Egyre csak nézett bennünket. — Át kellett mennie az árkon, hogy hazamehessen.

— Miért akart hazamenni? — kérdezte Caddy.

IV.

Nancy ránk nézett. Abbahagyta a mesemondást. Csak nézett bennünket. Jason ültében mereven előrenyújtotta hosszúnadrágba bújtatott kis lábát. — Azt hiszem, ez nem szép mese — mondta. — Haza akarok menni.

— Talán jobb is lenne — jegyezte meg Caddy, és felkelt a padlóról. — Bizonyára éppen most keresnek bennünket. Az ajtó felé indult.

— Ne! — szólt rá Nancy. — Ne nyisd ki! — Gyorsan felkelt és utolérte a kislányt. Nem nyúlt az ajtóhoz, a fareteszhez.

— Miért ne? — kérdezte Caddy.

— Gyere vissza a lámpához — mondta Nancy. — Mindjárt játszani fogunk. Nem kell elmennetek.

— Haza kell mennünk — ellenkezett Caddy. — Hacsak valami nagyon szépet nem játszunk. — De azért mégis visszatért Nancyvel a tűz és a lámpa mellé.

— Haza akarok menni — mondta Jason. — Meg fogok mondani mindent.

— Tudok egy másik mesét is — mondta Nancy. Egészen közel állt a lámpához. Úgy nézett Caddyre, mint mikor valaki egy botot egyen-

súlyoz az orrán. Hogy Caddyt láthassa, lefelé kellett néznie, de szeme állása mégis olyan volt, mintha valami botot egyensúlyozna.

— Nem akarom meghallgatni — ellenkezett Jason. — Dörömbölni fogok a padlón.

— Szép mese — mondta Nancy. — Sokkal szebb, mint a másik.

— Miről szól? — érdeklődött Caddy. Nancy a lámpa mellett állt. Kezét a lámpán tartotta, hosszan és barnán rajzolódott ki alakja a fény-nyel szemben.

— A kezed a cilinderen van — szólt Caddy. — Nem süti a kezedet?

Nancy a kezére nézett, amely a lámpacilinderen nyugodott, majd lassan elhúzta. Caddyre nézett, közben tördelte hosszú kezét, amely olyan volt, mintha kötéllel a csuklójához erősítették volna.

— Csináljunk valami mást — ajánlotta Caddy.

— Haza akarok menni — nyafogott Jason.

— Van egy kis pattogatni való kukoricám — mondta Nancy. Caddyre nézett, aztán Jasonra, majd rám, végül ismét Caddyre. — Van egy kis kukoricám...

— Nem szeretem a pattogatott kukoricát — szólt Jason. — Inkább cukrot akarok.

Nancy Jasonra nézett. — Te tartod majd a serpenyőt. — Még mindig a kezét tördelte; és keze hosszú, petyhüdt és barna volt.

— Jó — egyezett bele Jason. — Egy kicsit még maradok, ha tartatom. Caddynek nem szabad tartania. Ha ő tartja, hazamegyek.

Nancy újra felszította tüzet. — Nézd, Nancy a tűzbe teszi a kezét — szólt Caddy. — Mi van veled, Nancy?

— Van még egy kis kukoricám — mondta Nancy. — Van még valamennyi. — Az ágy alól elővette a serpenyőt. Törött volt. Jason sírni kezdett.

— Most nem lesz pattogatott kukorica — mondta.

— Mindenképpen haza kell mennünk — szólt Caddy. — Gyere, Quentin.

— Várj! — kiáltotta Nancy. — Várj! Majd megjavítom. Akartok segíteni nekem?

— Nem akarok már semmit — mondta Caddy. — Nagyon késő van már.

— Majd te segítesz nekem, Jason — szólt Nancy. — Nem akarsz segíteni nekem?

— Nem — szólt Jason. — Haza akarok menni.

— Csitt — mondta Nancy. — Csitt. Figyeljetek. Figyeljetek rám. Mindjárt megcsinálok, s aztán Jason tarthatja. — Egy darab drótot kerített, és összeerősítette a serpenyőt.

— Nem fog tartani — jegyezte meg Caddy.

— Dehogynem — mondta Nancy. — Figyeljetek ide. Most segítsenek lemorzsolni a kukoricát.

A kukorica is az ágy alatt volt. Belemorzsoltuk a serpenyőbe, melyet aztán Nancy segített Jasonnak a tűz fölé tartani.

— Nem pattog — mondta Jason. — Haza akarok menni.

— Várij! — szólt rá Nancy. — Mindiárt pattogni kezd. Utána játszani fogunk. — Egészen közel ült a tűzhöz. A lámpa bele olyan magasan állt, hogy füstölni kezdett.

— Miért nem csavarod lejjebb egy kicsit? — kérdeztem.

— Jól van ez így is — felelt Nancy. — Majd megtisztítom. Csak várjatok egy kicsit. Egy perc múlva pattogni fog a kukorica.

— Nem hiszem, hogy pattogni fog — mondta Caddy. — Mindenképpen haza kell mennünk. Aggódni fognak értünk.

— Nem fognak — erősködött Nancy. — Mindjárt pattogni fog. Dilssey maid megmondja, hogy velem vagytok. Elég régóta dolgozom nálatok. Nem fognak haragudni, ha az én házamban vagytok. Várjatok csak. Egy perc múlva pattogni kezd.

Ekkor Jasonnak egy kis füst ment a szemébe és sírni kezdett. A serpenyőt a tűzbe ejtette. Nancy felkapott egy nedves rongyot, és megtörölte Jason arcát, de az nem hagyta abba a sírást.

— Csitt — szólt rá. — Csitt. — Jason azonban nem hallgatott el. Caddy kivette a serpenyőt a tűzből.

— Megégett — mondta. — Még egy kis kukorica kellene, Nancy.

— Mind beletettétek? — kérdezte Nancy.

— Igen — felelte Caddy. Nancy ránézett. Elvette tőle a serpenyőt, kötényébe öntötte a megfeketedett kukoricát, és hosszú barna kezével változtatni kezdte a szemeket, mi pedig néztük.

— Nincs több? — kérdezte Caddy.

— Nincs — mordta Nancy. — Nincs. Nézzétek, ez nem égett meg. Most csak...

— Haza akarok menni — szólt újra Jason. — Meg fogom mondani.

— Csend! — szólt Caddy. Valamennyien hallgattunk. Nancy fejét a bereszelt ajtó felé fordította, szeme megtelt a lámpa vörös fényével. — Valaki jön — mondta Caddy.

Nancy ekkor halkán újra azt a furcsa hangot hallatta, a tűz mellett ült, kezét a térdei közt lógatta; arcán egészen hirtelen nagy csöppekben kiütközött a verejték, s aztán kis patakokban folyt lefelé a képén, minden egyes csepp a tűz fényének egy-egy parányi részét vitte magával, amíg csak az álláról le nem cseppent.

— Nem sir — jegyeztem meg.

— Nem sírok — mondta Nancy. Szemét lehunyta. — Nem sírok.

Ki az?

— Nem tudom — válaszolta Caddy. Az ajtóhoz ment és kinézett.

— Most haza kell mennünk — mondta. — Apa jön.

— Meg fogom mondani — szólt Jason. — Ti akartátok, hogy ide jöjjenek.

A víz még mindig szakadt Nancy arcáról. Székén az ajtó felé fordult. — Hallgassatok rám. Mondjátok meg neki... Mondjátok meg neki, hogy mi most játszani fogunk. Mondjátok meg neki, hogy gondotokat viselem reggelig. Kérjétek, engedje meg, hogy nálatok aludjam a padlón. Mondjátok, hogy szalmazsák sem kell. Játsszani fogunk. Ugye, emlékeztek, milyen jól játszottunk akkor?

— Én nem is játszottam — mondta Jason. — Megsértettél. Füstöt kergettél a szemembe.

V.

Apa belépett. Ránk nézett. Nancy nem kelt fel.

— Mondjátok meg neki — szólt hozzánk Nancy.

— Caddy akarta, hogy idejőjtek — mondta Jason. — Én nem akartam jönni.

Apa a tűzhöz lépett. Nancy felnézett rá. — Nem mehetnél Rachel nénihez éjszakára? — kérdezte tőle Apa. Nancy felnézett Apára, keze a térdei közt volt. — Nincs itt — mondta Apa. — Láttam volna. Egy lélek sincs a közelben.

— Ott van az árokban — állította Nancy. — Ott vár rám az árokban.

— Ostobaság — mondta Apa. — Honnan tudod, hogy itt van?

— Kaptam egy jelet — felelt Nancy.

— Miféle jelet?

— Itt találtam. Az asztalon volt, amikor bejöttem. Egy disznócsont volt, rajta volt még egy véres húsdarab is, ott feküdt a lámpa mellett. Kint van valahol a közelben. Ha kimennek az ajtón, nekem végem van.

— Kinek van vége, Nancy? — kérdezte Caddy.

— Nem vagyok fecsegő — mondta Jason.

— Ostobaság — szólt Apa.

— Itt van kint a közelben — mondta Nancy. — Benéz az ablakon, és várja, hogy elmenjenek. Akkor végem van.

— Ostobaság — mondta Apa. — Zárd be a házad, és mi elvezetünk Rachel nénihez.

— Az semmit sem segít — szólt Nancy. Nem nézett fel Apára, de az lenézett rá, hosszú, petyhüdt, szüntelenül mozgó kezét nézte. — Elodázni a dolgot semmit sem érne.

— Hát akkor mit akarsz tenni? — kérdezte Apa.

— Nem tudom — felelt Nancy. — Semmit sem tehetek. Csak elodázhatom a dolgot. Az pedig semmit sem használna. Tudom, hogy amit kapok, az jár nekem. Tudom, hogy nem kapok többet, mint ami jár.

— Mit kapsz? — kérdezte Caddy. — Mi jár neked?

— Semmi — szólt közbe Apa. — Mindannyiutoknak ágyba kell menni.

— Caddy akarta, hogy jöjtek — mondta újra Jason.

— Menj el Rachel nénihez — tanácsolta Apa.

— Az nem segít — ellenkezett Nancy. Könyökét a térdére támasztotta, hosszú keze a térdei közt volt, továbbra is így ült a tűz mellett. — Még a konyhájuk sem segítene. Még ha a gyerekekkel együtt aludnék is a padlón, reggelre akkor is ott feküdnék véresen és...

— Hallgass! — kiáltott rá Apa. — Zárd be az ajtót, oltsd el a lámpát és feküdj le.

— Félek a sötétben — mondta Nancy. — Félek, ha sötétben történik.

— Csak nem akarsz állandóan itt ülni az égő lámpa mellett? — kérdezte Apa. Ekkor Nancy újra azt a bizonyos hangot hallatta, közben a tűz mellett ült, könyökével a térdén, kezével a térdei között. — Az ördögbe is — morogta apám. — Gyerünk, gyerekek. Ideje lefeküdni.

— Ha mindannyian elmennek, nekem végem van — mondta Nancy.
— Holnapra halott leszek. A koporsóra való pénzem Mr. Lovelady-nél van.

Mr. Lovelady alacsony, piszkos ember volt, aki a négerek életbiztosítására szánt pénzét gyűjtötte össze, minden szombat reggel végigment a kunyhók között, egyik konyhától a másikig, és beszédte a neki járó tizenöt centeket. Feleségével együtt szállodában lakott. Egy reggel a felesége öngyilkos lett. Egy gyerekük volt, egy kislány. Felesége öngyilkossága után Mr. Lovelady és a gyereke elment. Egy idő múlva Mr. Lovelady visszatért. Minden szombat reggel láttuk végigmenni az ösvényen. A baptista templomba járt.

Apa a hátára vette Jasont. Kimentünk Nancy kunyhójának ajtaján; Nancy a tűz mellett ült. — Gyere, zárd be az ajtót — mondta neki Apa. Nancy meg se mozdult. Ránk sem nézett. Ott hagytuk a tűznél ülve, a nyitott ajtó mellett, nehogy a sötétben történjen valami.

— Mondd, Apa — kérdezte Caddy —, miért fél Nancy Jubahtól? Mit akar tenni vele Jubah?

— Jubah nincs is itt — mondta Jason.

— Nincs — szólt Apa. — Nincs itt. Elment.

— Hát akkor ki les rá az árokban? — kérdezte Caddy. Az árok felé néztünk, azután odaértünk, ahol az ösvény egy darabig lefelé haladt a kövér szőlőtőkék között, majd újra felfelé emelkedik.

Varga Zoltán fordítása

A nemrég elhalálozott író That Evening Sun Go Down című novellájának kevésbé ismert változata a This Is My Best című antológiából.

Anatómiai tanulmány

Domonkos István

T. O. Barátomnak szeretettel

csillag-átjárók a mélyebb létbe
hol mint felnőtt emlékek gubbasztva ülnek
szemükbe lépve tanácstalan a kékség
a visszhangtalan ó büntelének
istenre érettek imájuk csorranó
tiz-testük emléke tán lengve kísért
felhőbe zártan örök fény-éjszakában
de céltalanul üdvözültek ők
bár kezük ha ébren ébrednek hajnalba
nyuló remegőn támasztalan elhúzó
madár az öröklétbe veszve
a zajjal cikkán emlékek itt
oly kézzelfoghatók ha esthajnalkor
a roppant angyalmenet rájuk lehel
csak önmagukba húzódnak
a szív-emlék a törrel döfött
melege döböntően valószínűtlen
s éltető meleg szelek ha kelnek
napcserek után ha tiltott tájat
őrző emléken lazul a zár
lobot vetnek csodás hajkoronák
mint gyümölcsök égre érve
szemükre hullva puffanva szétmállanak
nevetés ha kél csak az úr danája
villámra tárva szájuk a társtalan

csontjaik a számozottak eltévelyedve
gyakran idegen foszló húsbán hálnak
újcsont késként egy szív tág pitvarában
a kamrák ajtaját az ürre nyílót
évnvi ér babrálja a megtért merre-futó
rajtuk a meteorok ki-be járnak
néha ó ég ünnep egy fáradtan-zártabb
néma vérükkel hálva a vörösen üdvözölttel
százholdkor omlatag égi építmények
imát feledten lesik végzetük kerekedését
mert még csak lelkek sem ők
lelkük is foszló test csupán földbezárt vázba
s hajdani folytonos erőfeszítésük az öröklét
mely annyi büszkébbet karcsúbbat oktalan követ
s a föld lányt ölelve is emlékké sűrűsödhet
daluk csillagról csillagra szálló
újba eső tör nyitotta sebeken
a mindenség hervatag harangjai alatt
a választottakkal büszkén keveredő lomha
szikrák mint szöcskék árnyképei akkor ott
ülnek az ég térfokain míg jelezve
hajnalt nem sikolt itt-ott a támadó anyag
feltámadásról feledkezetten csak egyre
dalolnak dalba szédülten csak heverésznek
a legfurább örök bámész közepette
ó dalukban tán földi vágy kószál
mint csillagról tépett illat-árny
hogy a roppant tér így magába roskadt
hogy ily szótlán a csend teste ékszer nélküli
hogy az értelem ily tétova s csendre boruló

Mert nélkülözhetetlenné élted magad
Éden-tára a halkán pokolra szállóknak.
Ha agyukba kérnek is az alantabb szállók
Álmuk zártságán illetén lazítva néha,
Te magosságokra ítelt vagy, mint szoba-jaj,
Ha lombágyon halált hajt,
A pokol-vágy csak szívedre némul.
Am a való sápadva nyomon követ,
Mint gyengékre a kanyarban szívedre lehel: anya!
„Te dalba-szabadult, a tenger megszólna!
És a lányok oly örömtelin kitarulkozók,
Polip-szerelmesek ti ezerkarúak ha már
Holdpártátok elvesztve szívemben!”
Barát, előre szaladó a por termeiben matató,
Sármosolyú meg nyomverő hogy kikerülhesd.
Tán lakták is valahányan a szíved
Még hajnalpírjai idején mikor bűt
Ajzó alkonyként csorgatott falverőkre,
De halljátok most tétova ütéseit a falakon
Kirajzolódni, s megmozdulnak a képek.
Jövőtlen? Könny tépi álma üvegét is
Hátára szaporodva karjaim végig tekerőzve.
Ó az anyák, ha értik a horkolást, faliszentek

Hullása hurkás hasuk kényes üregeibe, tanuljál!
Dévaj tamburák testén az úr dala ágybontó, szeress.
Áldozókról mesélj, mesélj, ha éjjel szájátva,
Ajultan alszanak az ács nyugtalan sétáját
Rója, hűvös árkádok alatt szende harangok
Illatoznak, a keresztre jeszített türelmetlen.
Te a megváltó szerepe örökölheto;
Untató több élten át viselni egyazon díszeket.
Ha férfi-angyalok tüze kábít szüntelen.
Ha hitted hogy tested lelkednek ékszere,
Öröklétre hajlamos voltál, ám a bűn józanít,
Nem benned támad, szemedből kéj csorog,
Másból, induló csodát, csak kiválthatod.
A legfeltörőbb áldozati füst is agyadban kereng!
S ott voltál minden híres szertartáson,
A kórusról lábukat lógatták a tiz imalányok,
A mamák hóna alja virágzó rányillott orrodra
Az öregasszonyok combjukat vakarták lustákat ásítva.
S míg cérnaujjain gyöngyvirág-rózsafüzér percegett,
Fogát szívta hangosan egy kényes szép gyerek.
A temetések: hol hájasabbak az orgonák melyik sír felett?
Ó sírok opál szeméből kezéd után nyúló kereszt,
S elvétve mind a méretek, sarkad földet érint, követ,
A felhők úszva hegedő sebek.
Mert magány a lány mint születés oly zagyyva,
Fátylai százszor ha lenyalva, köldöktelen.
Ernyedát pilláid alól pók dereng.
Hálóját elhagyva a szív ha a két lét közt leáll...

De tudod, csak máshol-dobbanó,
Lágyabb csendet könnyedén érintve máshol kereng,
Makacsabb képzelet tágabb értelem tavasza,
Néki ajándékoztad hajdani halálodat.

A marxista bölcseleti irányok típusmeghatározásának problémája

Vanja Sutlić

A marxista bölcseleti irányzatok típusának feladata: az analóg burzsoá alapmegoldások típusánára támaszkodva biztos mércével szolgálni arra nézve, hogy a Marx szellemében gondolkodóknak milyen mértékben sikerült megközelíteni a marxi gondolat lényegét, vagy éppenséggel azonosulni vele. A marxi csak akkor juthat kifejezésre ezekben a marxista áramlatokban, ha a burzsoá álláspontokkal való alapos és kritikai összevetések után megmarad valóban új elemként, mely nemcsak bírálatával, tagadásával emelkedik túl a polgári látókörön, hanem világosan, igenlően rámutat a fölszabadult történelem tényezőjére is. A polgári bölcselet lehetőségeinek korlátozottsága — ez ennek a munkának az előfeltétele, s hogy ez a bölcselet valóban ilyen, az a Hegel általános, katexochen polgári „rendszerébe” foglalt posthegeli polgári megoldások korábbi elvi feltételezésével szemléltethető. Noha Hegel vázolta fel őket, ezek a megoldások, tekintettel az ő „rendszerére”, a bírálat és tagadás előjelét viselik, és ezzel a polgári világ utolsó bölcseleti esélyét jelzik. A marxista filozófiai irányok típusának gyümölcsözősége abban mutatkozhatna meg, hogy nemcsak egy *határozott*, bíráló-tagadólagos viszonyulást szavatolna Hegelhez és a posthegeli megoldásokhoz, hanem felölelné, a bölcseleti viták napi-rendjére tűzné a marxi gondolatnak — a polgári filozófia számára eleve megközelíthetetlen — őseredetű lényegét. Noha e feladat elvégzése csupán *bölcséleti*, tehát úgynevezett „eszmei” mércéket eredményez, egye-

dülálló és rendkívül sokat ígérő távlatok is nyílnak vele az új világ építésének osztályjellegű-történelmi, tudatosan gyakorlati, reális feladataihoz.

A posthegeli polgári bölcsélet hat szakaszát tudjuk megkülönböztetni tekintettel a hat alapvető irányzatra a valóságban és az időben, a társadalomban és a történelemben. Tárgyunk szempontjából ez ugyan-csak hat irányzatot jelent. Ebben a keretben alakult ki a marxista bölcsélet oly módon, hogy képviselői, bár Marx szellemében igyekeztek gondolkodni, a pillanat alkalmatlansága és a világ problémáinak szövevénye miatt — és éppen rájuk keresve megoldást — lényegében polgári álláspontra jutottak. Egy-egy olyan nézőpontra, melyeket Marx, a maga nem polgári és nem hegeli pozícióról egyébként is megoldott.

A hat szakasz közül az elsőben, a korszerű filozófiai gondolatok kettéválásának irányában maga Marx is ténykedett. A kései Schelling, Schopenhauer, Feuerbach, Kierkegaard, Stirner, Strauss, Bauer és mások jellemzik ezt a korszakot, Marx pedig ebben az időben bírálja Hegelt, a bölcsészet egészen új, nem polgári alapelemeit fedezve el. S ez a korszak képelesen még ma is jelen van, mint probléma még mindig két-ségbevonhatatlanul időszzerű, még mindig éppen belőle kell kiindulnunk (mint ahogy később, a jelenkori bölcsélet hatodik szakasza a maga módján felújítja a polgári megoldásokon belül is).

A második szakaszban, mely az újkori filozófiai alapok konszolidációs törekvéseként, e korábbi, kritikai korszak bírálataként jelentkezik, a bölcsészetet az egyetemeken, tudományos intézményekben művelik, társadalmi elismerést nyer, megkapja az öt megillető előjogokat, és polgári értelemben respektálják. Ez az egyetemi és iskolai bölcsészet a „tudomány” cégérével és jelszavával lép fel: a tudomány filozófiája és a filozófia mint tudomány. A különféle ismeretelméleti és logikai-módszertani irányzatokban jut kifejezésre, természetfilozófiai fölépítményeket ad, létrehozza az induktív metafizika típusait stb. A polgári bölcsészetnek ebben a szakaszában, mely a maga módján egyik következő ménye Hegel törekvésének, hogy a tudományban minden tudományos legyen, mindent, ami van, az önálló tudományágak tapasztalatai látókörére és a megtanulandó tárgyi teljesség módszeres és rendszeres hozzáférhetőségére egyszerűsítettek. A tudomány filozófiája azonnal művelőkre talál Marx és Engels első követői körében. Magánál Engelsnél is rábukkanhatunk ilyenfajta irányzatokra, de hangsúlyozottan és elvi következetességgel jelentkezik Bernsteinnél, Hilferdingnél, Kautskynál. Az ő szemükben Marx elsősorban tudós, „a politikai gazdaságtan korifeusa”. Marx számára a filozófia valójában csak fejlődési útjának egyik állomása; neki az a fontos, hogy végre egy tudományágot teremtett, valami hasonlatosat Darwin művéhez; hogy a politikai gazdaságtan „rendszerének” legalább az alapjait megvethette. E szakasz említett képviselői ebben az irányban is igyekezni fognak pótolni valamit, ami Marxnál nem létezik, vagy legalábbis nincs világosan kifejtve; hogy a maguk részéről valamiféle filozófiai alapját vagy kiegészítését adják Marx doktrínájának. Valamivel kritikusabb szellemek, filozófiailag valamivel tájékozottabbak követik majd őket, de lényegében ezek is ugyanolyan mértékben rabjai irányzatuk korlátainak (Max Adler, Vor-

länder és mások). Marxot mint „szociológust” és „politikai közgazdászt” egy kanti, illetve — pontosabban szólva — új-kanti eredetű etikával és ismeretelmélettel akarják társítani; vagy Machhal kombinálják, mint ahogy azt Friedrich Adler és egy egész sor más marxista filozófus teszi, közülük még az olyan határozottabb politikai tájékozottságúak is, mint például a bo'sevík Bogdanov. Ezen az úton jutunk el Marx polgári értelmezéséig, Masaryk, Troeltsch, Stammler, Max Weber és megannyi más „bírálvá” megértéséig, úgyhogy ezek a Schumpeter-féle eszmei kísérlet-kudarok mind a mai napig tartanak. Ezt a szellemi légkört, politikailag, a marxizmus szociáldemokrata ága képviseli, a második internacionálé meg a hivatalos parlamenti marxizmus irányzata, a tömegpártoké, melyek egy viszonylag csendes politikai fejlődési korszak „demokratikus” előnyeit élvezve azt hiszik, hogy mindent elérhetnek békés eszközökkel; a revizionista és centrumpártoké, az álforradalmi, valójában revizionista pártok irányvonala. Az eszmei-politikai helyzetből adódik továbbá az is, hogy Marx a polgári értelemben vett tudós tekintély fényében tűnik fel, aki — igaz — az általa művelt tudományból bizonyos radikális következtetéseket is levont, ám bölcséleti téren más nem óhajtott, mint azt, hogy a filozófiából olyan tudományt teremtsen, mely módszertani tájékoztatásul szolgál más tudományokban. Marx alaptétele a filozófiának a gyakorlatba való átültetéséről a proletariátus révén egy társadalmi-történelmi pillanatban, ezek a filozófusok annyira szem előtt tévesztették, hogy vakságuk még ma is tart. Lényegében ugyanezt az irányzatot követi — csak hogy dogmatikus változatában — az is, amit szovjet filozófiának nevezünk, s amely a szociáldemokrácia marxista elképzeléseiből levont sztálini következtetéseként jött létre. A marxista bölcsélet sokéves, hivatalos szovjet változata elveti ugyan Max Adler és a többiek ismeretelméleti alapjait, de egyetért velük abban, hogy a marxizmust, elvileg, mégis egy ismeretelméletre kell alapozni. Ez az iskolás, polgári modor, melyet oly szívesen utánoznak a marxista bölcsélet képviselői, él manapság is: Adam Schaff igazságelméletére gondolunk itt, meg Todor Pavlovra, aki még önkényesebben és vulgárisabban akarja a világra lőcsölni a tükröződési elmélet pavlovi változatát. A marxizmusnak mint tudománynak ez az irányzata a filozófia gyakorlati megvalósulását már nem a történelmi valóságban keresi, hanem tudományágakká való felbomlásában, a bölcsészet olyan tudománnyá való átlényegítésében, mely mintegy varázsütésre, egyetlen társadalom-mechanikai beavatkozással megoldja az összes problémákat. Méghozzá egy teljesen racionalizált világban, melyben az embereknek közérthető törvények uralkodnak. Ez az irányzat úgy véli, hogy akár a polgári-parlamentáris, akár a szovjet-parancsuralmi közegekben meg fogja lelni azt a társadalmi alanyt, melyben valóra vált-hatja eszményét.

Ezzel az iránnyal párhuzamosan és egy időben, az életfilozófiának számító polgári bölcséletben is meg a marxista bölcselkedők soraiban is, bizonyos fajta lázadás él, egy marxista, vitalista mozgalom a teljes racionalitás korlátai, egyoldalúsága ellen. Az a kísérlet például, hogy Marxot Freuddal társítsák. (Előbb Jensen, aztán Wilhelm Reich, ma pedig Erich Fromm.) Itt van aztán az a próbálkozás, hogy Fichte meta-

fizikai-spiritualista aktivizmusát használják fel valahogy a marxista gyakorlati filozófiában (Kranold), továbbá az a próbálkozás, hogy a bergsoni vitalista metafizikát, az „életigenlés” problémáját és a mítoszt használják fel eszmei és politikai síkon, a tudomány ésszerűsége, érthetősége helyett. Mint például George Sorel radikális revizionizmusában. A marxizmus idealista változatai és kombinációi ezek. Hangsúlyozottan nyertek kifejezést Jean Jaurèsnál, de megtalálhatjuk Gramscinál is, akin — éppen az alapvető dolgokban — kétségtelenül nyomot hagyott Croce és Gentile filozófiája. Ilyenek, továbbá, Walter Benjamin esszéformában megírt marxista kultúrfilozófiai kísérletei, s közeli rokonságban van vele a filozófia realizációjának kérdésszövevénye, noha az 1923-ban Karl Korsch látta. Ez az a kapcsolat, mely bizonyos polgári spiritualistákat, mint például a perszonalista Emanuel Mounier-t, összefűzi a marxizmussal. Hasonló motívumokat találunk a fiatal Gorkenaunak, a polgári világ szellemi alapjairól szóló művében is, de ugyanezek vitték rá Gorkenaut, hogy később nemcsak revíziónak vesse alá a marxizmust, hanem teljesen el is forduljon tőle. Noh ez a vitalizmus a marxizmus keretében inkább tendencia, semmint az élet filozófiájának világos kinyilatkoztatása, Bergson, Dilthey, Eucken, Gentile hatása mégis kétségtelen.

E kísérletek módszertani zűrzavarára egy újabb filozófiai irányzat felel; a totalitás szintézise szeretne lenni, az univerzum tájaival kíván foglalkozni. A pozitívizmus és szcientifizmus marxista tagadásával egyfelől, az élet filozófiájának eszmei szűrkeségével való szembefordulással másfelől, ez az irányzat, Hegel bizonyos alapvető gondolatait felújítva, a totalitás kategóriáját helyezte előtérbe. (Lukács György: Történelem és osztályöntudat. 1923). Hasonló irányban tevékenykedik ez időben egy másik marxista gondolkodó is, akinek célja szintén az univerzális szintézis, minden vágya bölcséletileg átlátni az egész történelmi és kozmikus világ értelmén; ez a filozófus Ernst Bloch. Lukács törekvéseit követi néhány más gondolkodó is. Például Warynski (Leo Kofler), aki 1944-ben megjelenteti dialektikus szociológiáját, elfogadva Max Adler némely ismeretelméleti tételét is. Ugyanebben az irányban végzi dialektikai-történelmi kutatásait Lucien Goldmann, a korai Lukács leg-hűbb tanítványa, ide tartozik azután egy marxista szellemű társadalomkritikai elmélet; fő képviselői Horgheimer és Adorno, az ún. „frankfurti kör” tagjai.

Válaszul a korábbi szakaszokra, és abban a törekvésében, hogy visszatérjen az elsőhöz, az eredetihez, megjelenik a marxizmus ötödik irányzata is. Az antropológia, a humanitás problémájának ad elsődleges jelentőséget. Ennek a korszaknak a fő képviselői Henry Lefebvre, munkásságának második szakaszában; Herbert Marcuse, és magánál Blochnál is fellelhetők bizonyos elemek. Leszek Kolakowski lengyel marxista filozófus is, szembeszállva a szovjet dogmatizmussal meg a hazájában meggyökeresedett pozitívizmussal, igyekszik felújítani az eredeti marxi antropológiát. Az irány francia változatának alapja Kojève és Hippolyte művei, akiknek nincsenek ugyan politikai beütésük — amint hogy ennek az iránynak különben lesz —, de szükségleteik szerint igyekeztek felhasználni Marx egyes alaptételeit. Maurice Merleau-

Ponty bölcelete és Jean-Paul Sartre fejlődési útja szemlélteti legvilágosabban ezt az irányzatot.

S végül a hatodik szakasz, a metafizikai spekulációnak Marxtól történt elbomlasztására támaszkodva, felöleli az egész posthegeli mozgalmat éppúgy, mint a Hegel műveiből adódó filozófiai lehetőségeket, jellemzője pedig az a beszélgetés-vita, mely Martin Heideggerrel, a polgári világ egyik legjelentősebb mai gondolkodójával folyt. Ez az irányzat, tiszteletben tartva azt, ami új Marx eszméjében, a történelem központi helyét hangsúlyozva a filozófiában, és az ember történelmiségéből kiindulva a történelmi természeti világ egészét kívánja áttekinteni. A már említett Herbert Marcuse munkálkodott ebben az irányban, továbbá az ún. párizsi marxista iskola, Kostas Axelossal az élen. A posthegeli helyzet, de különösen hatodik szakaszának felülkerekedése, hasznosnak mutatkozott nálunk is. Nemcsak abból a szempontból, hogy új távlatokat nyit a filozófiában, hanem Marx megállapításainak következetes felhasználása szempontjából is. Éppen a történelmi viszonyok és a történelmi gondolkodás napirendre tűzése adja majd meg a legadekvátabb választ a Marxtól felvetett kérdésekre csakúgy, mint az új, a történelmi világ építésének feladataira is.

A marxista bölcelet felsorolt irányzatai a kor alapvető törekvéseivel való kapcsolatra támaszkodnak: ha úgy látjuk, hogy korunkban a műszaki és természettudományok megállíthatatlan haladása a lényeges, ha úgy tetszik, hogy a termelők fejlődése a döntő, s hogy az emberek közötti viszonyt ugyanúgy megváltoztathatjuk egy-egy műszaki beavatkozással, akár a tárgyi világot; ha úgy gondoljuk, hogy egy pánszcientifizmus megoldja az emberiség valamennyi problémáját; s ha el akarjuk háritani a haladást és a termelőerők maximális fejlődését gátló összes akadályokat — akkor másként fogjuk értelmezni a marxi gondolatot, mint ha csak az ember szabad elemiségének elvesztését tartanánk szem előtt a polgári világban, az ember dezintegrációját és diszperzióját, reifikációját és elidegenülését. S akkor, az időszerű élet nevében, másként fogunk válaszolni a történelem kérdéseire, másként, mint amikor az egész történelmi-kozmikus eseményláncolatot egy univerzális látomásban szemléljük. De más módon közelítjük meg a történelem kérdéseit, sőt gyakorlati feladatait is, ha abból indulunk ki, hogy a polgári világ emberének léte kérdéses, egzisztenciáját veszély fenyegeti. Mindezek a felfogások, álláspontok, szempontok valahogy bennefoglaltatnak Marx filozófiájában. Ha túlzottan hangsúlyozzuk akár melyiket közülük, a marxizmus különféle változatait kapjuk, azokat, melyekről itt szó volt. Am csakis a marxi gondolat egésze, a dolgok tisztázása magukban és a mindezekkel az irányzatokkal való kritikai leszámolás teszi lehetővé, hogy a történelem lényegbevágó nyíltságának hangoztatásával, melyet a Hegel utáni korszakban ő mért fel elsőnek mint emberi szabadság alapját, megfontoltan gondolkozunk és cselekedjünk, úgy, ahogy azt Marx óhajtotta. A marxista filozófiai irányzatok típusának ismerete ilyen értelemben követelménye manapság az elsősorban marxista bölceletnek.

Borbély János fordítása

Végállomás

Domonkos István

Görcsösen szorította, a test most egy pillanatra megnyugodott a kezében. Belebámult az arcba, a homlokokon izzadságcseppek csillogtak, a haj igen gyér volt már, a fehér bőr kicsillogott alóla, olajos volt s összeragadt. A harcsabajusz alatt a túlméretezett vastag ajkak szorosan összezárultak, a szakáll egynapos lehetett s vörös. A szőrszálak tövén apró mitesszerek sárgállottak, és az orrból hosszú szőrszálak lógtak ki. Pihent mellkasa hullámozott, gyorsan és mélyeket lélegzett, mint a futók, keze elfáradt, de szorítása nem gyöngült. Bámulta az arcot, a szempár most nyitva volt, a szürke parányi macskaszem hidegen csillogott. A padon ült, hátát nekivetve a támlának, ölében a fejjel, mely a vízszintes helyzetben lévő testben folytatódott. Újabb fogásokon törte a fejét, szorosabban fogta a nyakat. Az ablakra kívülről fekete papírt ragasztottak, besötétedett. A kalauz belépett, s rájuk se nézve tovább haladt. Szemben a fiatal házaspár elaludt. Akkor kabátja hajtókájához nyúlt — jobb kezével még jobban megszorítva a nyakat, a szájából női kacagásra emlékeztető hangok törtek elő, a test egészen elernyedtt, az arc vörösödni kezdett —, ujjjaival kissé meggyúrta, elégedetten egy hosszú szőrszálat húzott ki belőle. Ahogy ezek után ismét az arcba nézett, látta, hogy elkékült, engedett hát a szorításon, a láb erre kapálózva a szomszédos padot kezdte rugdalni, nézte a lábat, térdig felcsúszott rajta a nadrág, szemmel láthatóan beledagadt útközben a hatalmas gumitalpú cipőbe, a fűző kioldva ide-oda tekerőzött a piszkos padlón. A szőrszállal az arc felé közelített, ügyelve arra, hogy a távolság csökkenésével a szorítás arányosan növekedjék. A szem kimeredt, a fejbőr mozgása következtében a fül is mozogni kezdett. Jól

számított akkor, mikor a kezét elengedve a nyakat ragadta meg, így fél keze szabad lehetett, s a másik szorításával a nyakon bármely pillanatban elérhette azt, hogy a felemelkedő tiltakozó kéz kiszolgáltatottan visszahulljon. Akkor még a fiatal házaspár is ébren volt, s mosolyukból arra vélt következtetni, hogy helyeslik furfangos fogását. Fejük felett a csomagtartóban két hatalmas, dagadtra tömött koffer volt egyik a másikon, úgy tűnt fel neki, mintha a felső lassan csúszna. Kiszámította, hogyha netán leesne, pontosan az ölében tartott arcba vágódna, a házaspár előrenyújtott lábait is súrolva. A szőrszálat az áll alatt a bőrhöz érintette, nevetést hallott, a mutató- és hüvelykujj között tartotta, s egészen lassan mozgatta. A test vonaglott, kiáltás tört fel a kinyíló szájból. Egészen közel hajolt a fejéhez és belebámult, miközben a szőrszálat, a bőrt érintve, állandóan mozgatta. A hangokkal, magas női hangok voltak, szokatlanok egy ily erős férfitestnél, mely pára tört elő a szájból s dohányszaggal keveredő szájszag. A jobboldali felső őrlőfogak egyikében hatalmas tömés csillogott, a mellette lévő fog lyukas volt. Ijedten kapta fel a fejét. A szűnni nem akaró kiáltásra a házaspár ébredezni kezdett. Kezét a szőrszállal elhúzta, s a szorításon is engedett. Hangosan felnevetett. Az egyik homályos sarokból horkolás hallatszott. Még egyszer felnevetett. Kényelmesen hátradőlt. A test ernyedten feküdt ölében. A fiatalasszony combján felcsúszott a szoknya, kerek térdein villogott a feszes bőr. Aludt. Hirtelen elhatározással kinyújtotta kezét a szőrszállal, de nyomban visszakapta. A szőrszálat fogai közé kapva ismét előrenyúlt. A bőr selymes és puha volt, keze rátapadt. Elvörösödött, ijedten gondolt arra, hogy valaki megláthatja, aztán egyet szorított a nyakon, mire a szem lezárult, újra előrenyúlt. Eszébe jutott, hogy a selymes alsóneműre mindig is intenzívebben tudott reagálni, előrébb csúsztatta kezét a sima bőrön, meghajtott derékkal az ölében fekvő test fölé hajolva. A fiatalasszony váratlanul kinyitotta szemét. Annyira megijedt, hogy kezét elfelejtette visszarántani. Érezte, hogy elsápadt. A fiatalasszony mosolygott, s ahogy kinyitotta száját, észrevette, hogy két metszőfoga hiányzik. Behunyta szemét. Ideges volt. Felnézett a csomagtartóra, látta, hogy a koffer előrébb csúszott. A fiatalasszony kíváncsian nézett rá. Úgy tett, mintha nem venné észre kérdő tekintetét. Az ölében fekvő testet fűrkészte, majd egy hirtelen mozdulattal a kabát alá nyúlt. A keményített fehér ing behorpadt érintése alatt, érezte a test melegét, ujjait mozgatta a bordákon. A test vonaglott, ugrált, táncolt az ölében, kitartóan csiklandozta, s felnézve látta, hogy a fiatalasszony nevet. Felnevetett. A vonagló test, az eltorzult arc valóban neveltséges volt. Nevettek. A fiatalasszony szép volt, csak két metszőfoga hiányzott, tátott szájjal gurgulázva nevetett. Folytatta a csiklandozást, de a kabát akadályozta. Úgyesen kezdte lecibálni, nagy sokára sikerült is lehúznia, a fiatalasszony szemében könnyek csillogtak, szája szüntelen tátva volt, nevettek. Látta, hogy a test soványabb, mint ahogy elképzelte, az ing vizesen tapadt rá. A fülkében füst, dohány és izzadságszag keveredett. A kalauz újra átsétált rajta, maga elé meredve. Becsapta maga mögött az ajtót, melyen hideg légáram tört be. A fiatalasszony gesztikulálva felpattant ültéből. Elkapta és szorosan keblére ölelve a kapálózó lábat,

cibálni kezdte róla a cipőt, aztán a sikeres művelet után azt kezében lógatva, elfintorodott. Fehér blúza elől kinyílott, látni lehetett a párányi fehér melltartóba szorított hegyes mellét. A cipő nagy sárnyomokat hagyott a blúzon, a fiatalasszony, miközben cinkosan elvigyorodott, olyan volt, mint akit megtapostak. A férje tátott szájjal aludt. A cipőt a harisnya követte. Érdekesen festett a meztelen lábbal — melyről a körmöket ki tudja, mikor vágták le utoljára, alattuk szenny feketedett — keblén, s valószínűleg az erős lábszagtól szüntelenül fintorogva. Ekkor már oly hangosan nevettek, hogy a fülkében ébredezni kezdtek a munkások, mocskos öklükkel szemüket dörzsölgetve bambán nézték a jelenetet, az érdeklődés legkisebb nyoma nélkül. A koffer egészen előre-csúszott, látszott, hogy a legkisebb fékezésre is nyomban lezuhanna. Új-jait, melyekkel a nyakat szorította, már nem érezte, karja elszibbadt, agya eltompult, szüntelenül nevetett. Miközben a nyakkendőcsomón lazítva, az inget kezdte kigombolni, felnézett, s látta, hogy a fiatalasszony még mindig szorosan magához ölelve tartja a lábat, hogy közben kibontva hosszú fekete haját, mely kontyba volt tűzve, annak egy tincsével hevesen s élvezettel dörzsöli a meztelen talpat. A test hatalmasakat rándult ölében, a torokból fuldokló nevetésre emlékeztető hangok törtek elő, az arc újra kék volt, az izmok megfeszültek rajta. Sikerült az inget is lehúznia, s akkor látta csak, hogy a test tulajdonképpen csont és bőr, a szőrrel borított lapos mellkas hevesen emelkedik le-fel, a köldök kidudorodva, valószínűleg rosszul vágták el annak idején, a hason, a mellcsonttól ferdén az ágyékcsontig durva vadhúsos forradás, mint asszonyokon császármetszés után. Látni lehetett a vékony bőr alatt a szétálló bordák között hevesen kalimpáló szívet. A munkások hangosan nevetve fölugráltak, s körülállták a testet, egyik-másik a fiatalasszonynak segédkezett, aki a nevetéstől verejtékezve a nadrág lehúzásával bajlódott. A vonatkerekek hangos, monoton csattogását elnyomta a hahotázás, a fiatalember felébredve értetlenül pislogott, visszadőlt hát, lecsukta szemét, még hallotta, hogy fesikoltanak a fékek, aztán csönd lett.

Szellemidézők

G á l L á s z l ó

— Isten nevében — mondta ünnepélyesen Varga Géza —, ha az ember isten nevével kezdi, akkor a rossz szellemek elkerülnek.

Rátette ujját a kerek kartonlapra, amelyre az ábécé betűit rajzolta valaki ügyes kézzel. Egyetlen lámpa égett csak a szobában, félhomály volt, titokzatos. Most Vargáné is rátette ujját a papírra, a hangja kissé megremegett:

— Isten nevében . . .

Meredten bámultam a papirost. Az iskolában Fáber tanár úr azt mondta, hogy a királyság egy túlhaladott intézmény, Őfelsége Károly király részeges disznó, és különben is Habsburg, tehát osztrák. A háborút elvesztettük, mondta Fáber tanár úr, aki kiugrott szerzetes volt, és még azt is vallotta, hogy az isten is egy túlhaladott intézmény, talán ő is osztrák. Jablonkay tanár úr azonban isten áldását kérte a honra, ez éppen tegnap volt, március tizenötödikén. Ilonkának a kis hadnagy udvarolt, aki albérlő volt a IV. emelet kettőben, különbejárat, fürdőszoba használattal. Miért nincs a fronton egy ilyen kis hadnagy, amikor honfivérrel írják a honhaza dicsőséges történetét? Ezt, hogy honhaza, a Seyfert tanár úr mondta, pedig ő Ilonkát nem ismerte. Egy ilyen csinos, szőke hadnagy menjen a frontra és ontsa honfivéréét. Denkó tanár úr a fronton volt, pedig gyermeke lármázott itt, az udvaron, és a feleségének, a Denkó néninek, izgalmas melle volt, izgalmasabb, mint egy detektívregény. A Zigomárt olvastuk, a Tom Picket és a Nick Cartert. Utána átaludtuk az éjszakát, a Takács Emil is, a barátom. Ha a Denkó nénivel találkoztunk a folyosón, nem mindig sikerült.

— Mit akar kérdezni a szellemektől? — kérdezte Varga Géza, aki magázott, pedig ő is tanár volt, igaz, csak nyugdíjas tanár, de mégis. Nagyon büszke voltam, hogy a Varga Géza magázott, mi barátok voltunk, sakkpartnerek és szellemidézők. Nála rúgtam be először, ez karácsony éjszakáján történt. Előbb megvacsoráztunk, emlékszem, mákos-tészta is volt, mert a Varga Géza nem csupán nyugdíjas tanár volt, hanem tényleges földbirtokos is. A mákos-tészta, meg különösen a cukor, ritka csemege volt akkor, a háború negyedik esztendejében. A szellemek azt mondták, hogy ez a legutolsó háború, utána mindig lesz mákos-tészta, és mindenki számára lesz. Mi néhány pohár borocskát ittunk vacsora közben és utána, aztán elmentünk az Üllői úti templomba éjféle misére. Akkor már be voltam csípve, de nemcsak én, sokan voltunk becsípve hívők, a templomnak csodálatosan jóízű illata volt. Alkoholillata. Csupa homály, csupa köd volt körülöttem, kellemes köd, nem mondom. Már évek óta együtt töltöttünk minden karácsonyestét, de italt most kaptam először: elismertek felnőttek, ami természetesnek látszott, hiszen tizenhat éves voltam már, esztendeje tudtam, hogy a Denkó néni izgalmas melle van, és az Ilonkáról is álmodtam, de ő álomban is a kis hadnagyot ölegette.

— Mit akarok kérdezni a szellemektől? — kérdeztem én is önmagamtól. Sok mindent akartam kérdezni. Elsősorban, hogy mi igaz abból, amit a Fáber tanár úr állít, hogy ugyanis az isten egy túlhaladott intézmény. Ezt azonban, úgy éreztem, nem illik éppen a szellemektől megkérdezni, mert ők, Varga Géza szerint, isten hűséges szolgálói. Már amennyiben jó szellemek. Mi szóba sem álltunk volna holmi rossz szellemekkel, azért kezdtük isten nevével a szeánszot. Egy kicsit sajnáltam, hogy nem afféle huncut szellemeket idézünk, azoktól talán meg mertem volna kérdezni, hogy mi van Ilonka és a kis hadnagy között. Egy ilyen jópofa szellemmel elbeszélgettünk volna a Denkó néni izgalmas melleiről is, bár ez nem biztos, hiszen itt ült a Varga néni. Ő csúnya asszony volt, és a melle sem volt izgalmas. Azt is megkérdeztem volna a szellemektől, hogy milyen lesz a bizonyítványom, azt is, hogy vasárnap az MTK győz-e, vagy az FTC? Még azt is megkérdeztem volna, hogy miért olyan nyugtalanok az álmaim, mert különös álmaim voltak, kamaszkoriak, de persze ezt sem tudtam még. Csak azt, hogy rosszul alszom, és akkor az Ilonka hadnagyáról álmodtam, vagy a Denkó néni izgalmas kebleiről. Erről nem lehetett a Varga Gézával beszélgetni, csak a sakkról, vagy a szellemekről, vagy a muzsikáról, mert lelkes amatőr muzsikus volt a Varga Géza, csellózott, cimbalmozott és tárogatózott is.

Elgondolkoztam, hogy mit is akarok kérdezni a szellemektől. Tulajdonképpen semmit. A szellem testetlen lény, amennyiben van, én meg csupa test voltam akkoriban. Vajon mit tud egy ilyen szellem a szerelemről? Mert háború volt, igaz, és az utcákon rossz cigarettákat árultak a hadirokkantak. Cigaretta... gyenge albán cigaretta... így kínálgatták, pedig eperfalevélből készült meg kukoricahajból, meg néha csikliből is, amit összeszedtek az aszfalton. Ha rendőr jött, eltűntek a rokkantak a kapuk alatt, mert nem volt szabad cigarettát árulni az utcán, a M. Kir. Dohányjövédék nem engedte, pedig a trafikokban csak jegyre árulták a füstölnívalót, azt is ritkán és keveset. Tűzkövet sem

volt szabad árulni, pedig ugyancsak kínálgatták a rokkantak: tszkő... tszkő... így mondták, és ha jött a rendőr, megváltozott a szöveg: küszködök, küszködök, ez lett belőle. Persze a rendőr is tudta, hogy miről van szó, de nemigen bánta. Ő is ember volt, ha csak rendőr is. Meg legtöbbjük százalékot kapott a rokkantaktól, hiszen élni kell a rendőrnek is. Mi Andrásnak hívtuk a rendőröket, meg zsarunak. A detektívnek hé volt a neve.

Nagyon csúnyák voltak a rokkantak. Kinek a keze, kinek a lába hiányzott, kinek a szeme. És rongyosak voltak, piszkosak is, általában a honhaza nemigen törődött velük, pedig érte áldozták fel a kezüket-lábukat-szemüket. Emlékszem, sokszor voltam a pályaudvarokon a virágos indulásnál: a királyért és a hazáért indultak el, meg az istenért.

— Isten nevében — így kell hívni a szellemeket, magyarázta Varga Géza, hogy elfussanak a rossz szellemek. Lám, ezektől a rokkant cigarettaárusoktól nem futottak el, holott ők is isten nevében indultak el, a hazáért és a királyért. A király nem árult cigarettát, ő egy részeges király volt, így mesélték. Én is bort ittam, sok bort ittam, és most kérdezni kellene a szellemeket, sok mindent kellene kérdezni tőlük. Mi lesz belőlem, kedves szellemek, ezt kellene vagy a Jablonkay tanár úrnak, és miért van, hogy nem tudok aludni, kérdezni, és kinek van igaza, kedves szellemek, a Fáber tanár úrnak-e, ha a Denkó néni izgalmas melleire gondolok, és miért van, hogy gyenge albánt árul a vak katona az utcán, miért nem kínálja meg őt is egy pohár borral a részeges király, akiért feláldozta a szemét, és az ideg-sokkos is a király miatt rázza a fejét: nem, nem, nem — mintha ezt mondaná —, nincsen király, nincsen isten, csak az én reszkető fejem van... tszkő... tszkő... küszködök, küszködök.

A Horváth bácsi kocsmája híres intézmény volt a Liliom utcában. Még a háború negyedik évében is a kétfogatúak hosszú sora állt előtte, még autó is néha, pedig az esemény volt még, az autó. Ott minden volt, a Horváth bácsi kocsmájában: peccsenye, fehér kenyér, halak, még rákok is és osztriga. A Horváth Pista osztálytársam volt, a születésnapján ettem rákot először életemben. Sajnos kihánytam, pedig nagyon jó volt, jobb a krumplipaprikásnál is, ami minálunk volt gyakori csemege. Csak amikor arra gondoltam, hogy milyen csúf állapot ez a bíborpirosra főtt rák, akkor kezdtem hányni, talán a bornak is része volt benne. Hadimilliomosok jártak a Horváth bácsi kocsmájába, papírtalpú bakancs szállítók, lisztuzsorások, textildrágítók, dohánycsempészek, irodatábornokok, akik a felmentéseken kerestek, korrupt minisztériumbeliek, ismert és ismeretlen kokottok és a társadalom többi elitje. A rokkantak nem jártak a Horváth bácsi kocsmájába, ők ingyenlevest kaptak a Ráday utcában, jó, meleg víz volt, senki sem rontotta el a gyomrát vele.

— De mit kérdezzek a szellemektől?

Egy ilyen szellem tulajdonképpen nem is létezik. A Varga Géza nekem barátom, idősebb is, jóval idősebb, a bora is ízlett, a mákostosztája is, nem akarom megbántani, meg aztán... hátha mégis? Az nem lehet, hogy két ilyen komoly ember, a Varga Géza meg a Varga néni, csak ülnek a kerek kartontábla előtt, rajta az ujjuk, és azt mondják: isten

nevében. Vajon mit tud egy ilyen szellem a háború negyedik évében, amikor recseg és ropog már minden, tűzkövet árulnak az idegsokkosok, a király iszik, és a Denkó néninek a melle csupa izgalom?

— Te szellem — nyögtem ki végül —, hetedikes vagyok, nem tudok aludni, és nem tudom, mi az igazság...

Futottak az ujjak a papíron, egyik betűtől a másikig.

— Tornázz, fiam — mondta a szellem (vagy a Varga Géza) —, tornázzál lefekvéskor, és felkelés után. Törzshajlítás előre, hátra, guggolj, fiam...

— Igenis, kedves szellem — feleltem, és a Denkó tanár úr jutott eszembe, aki tornatanár volt, és a Denkó tanár úrról a Denkó néni jutott eszembe, nem tehetek róla, meg úgyis minden mindegy volt már, a szellem, ha van, belelát a fejembe, ő tudja, hogy én most a Denkó néni izgalmas kebleire gondolok —, és kérek még egy pohár bort, kedves szellem, a jó isten éltesen sokáig, kedves szellem, ex, ki kell inni körömpróbáig.

— Menjen haza, fiam — ezt már a Varga Géza mondta, a barátom, de azért töltött még a poharamba, ha már úgyis megsértettem a szellemet, az is mindegy, ha jó szellem, majd csak megbocsátja.

— Kezicsókolom, jó éjszakát kívánok — mondtam illedelmesen —, neked is jó éjszakát, kedves szellem, majd tizenkettőkor te is mégysz aludni, jó éjszakát...

Denkó néni a folyosón álldogált, talán ő sem tudott aludni.

— Jó estét, kisiú — mondta kedvesen —, nem alszik még?

— Igenis — mondtam megzavarodva —, igenis nem alszom, illetve igenis alszom, de nem tudok... — és néztem a kabátkáját, az volt rajta, kabátka, és bort is ittam az este, és megsértettem a szellemet.

— Mi a baj, kisiú? — kérdezte a Denkó néni, és én azt hiszem, mosolygott is, de akkor semmit sem láttam, csak a kabátkát.

Puha hangja volt a Denkó néninek, beleborzongtam.

— Egy kis mákoskalácsot sütöttem, kisiú — mondta Denkó néni.

— Megkóstolná?

Így kezdődött.

Naptollú madár csak énekelj...

Szűcs Imre

Tűz a homok tűz vagy te és az vagyok én is
mámmoros naptollú madár
hullt le ránk izzó fénypillákkal
vágycat borzolni
vagy meghalni tán
az első harcban
az első dalban
mely vérünkbe fészkelte.
Nem tudni
szívós küzdelemmel mégis
szűk helyen most odabenn
döndülő dobajjal
kilobbant valami
és cseppfolyós aranyként partok között
parázslék máris
mindent föléget
minden egykori és egyszer voltat szétvet
fénye vakít
szikrázón átalakít
tűz a homok tűz vagy te és
láng vagyok én is
fényből szőtt szép kedvesem
és ha netán
tetre mozduló kezéd
utolsó tajtékot vet
a túlcsoorduló nyárra
akkor is
maradj velem ó maradj velem
mert nézd
széles az ég
síkosan feszül felettünk

s alatta naptollú madár szól
néked és nekem
tág ölü
táruzó réteken
ahova apró gyöngeségeket
és könnyű kis vétkeket járunk majd
temetni s eltemetni
fényben és sötétben
szomorúság nélkül.

Novi Sad, 1962.

Számvetés

Szűcs Imre

a tiéd volt az a nap
és az enyém is egy kicsit
de a csurránó fény tébolyult
egyhangúságában elvesztettük
ahogy elvesztjük a kulcsokat
ahogy elolvad a hó
vagy feledjük a barátokat
és nem tudni
homlokunk sima csöndjéből
mikor tör majd vissza
ereinkbe kergetőzni
nem tudni
mert a dermedten csörrenő
roskatag ég alatt
iromba iszonyat
csomóz minden
hajnalt...

Estek és hajnalok

Jegyzetek egy képzeletbeli utazásról egy valóságos vicinálison

Saffer Pál

Figyelmeztetés az útítársaknak

Az utazás mindig veszélyekkel jár. Erre az egyszerű bölcsességre még gimnázista koromban megtanított a némettanárom, amikor egy teljes órán át bizonygatta a fahren és a Gefahr szavak közötti rokonságot, amely tovább a régi germánok bölcsességét volt hivatva bizonyítani.

Nyelvfilozófus tanárom már rég a föld alatt porlad, miként azon egykor ifjú germánok jó része is, akik nem szívlelték meg őseik nyelvébe oltott bölcsességet (Egyre csak azt énekelték, hogy: . . . „Wir fahren gegen Engeland . . .”)

Igaz, a tanár úr a lehető legbékésebb polgári körülmények között a saját ágyában és nem az utazástól, hanem a tüdővészttől szenderült örök álomra, de csak azért, mert nem utazott sehova, még szanatóriumba sem, és így a forgalmi baleseteken és egyéb bajokon kívül elkerülte a gyógyulás veszélyét is, vagyis azt, hogy bizonytalan származású lévén, be kelljen várnia a faji felszabadítás eseménydús eszten-deit, ami végeredményben ismét csak az ónémet bölcsesség helytállóságát bizonyítja.

Ezért tehát az olvasó jól fontolja meg, mielőtt velem útra kelne. Ha nem is fenyegeti halálos veszély, mivel, egyrészt, nem vagyunk ger-

mán hódítók, másrészt békeidőben élünk, azért a fennmaradó úti veszélyeket sem kell lebecsülnünk.

Utasember — különösen, ha vicinálison utazik, mint mi most — sok mindennek van kitéve, sok mindent lát és hall, és a külvilág benyomásaitól inzultáltan gyakran gondolkozni, töprengeni kénytelen. Az ilyesmi pedig sohasem volt jó hatással az egészségre. Igazán nem szeretném például, ha valakinek nehézségei támadnának az emésztéssel, ami, ugye, utazás közben könnyen megtörténhet, különösen azokkal, akik megszokták a pontos, rendszeres, enyhén diétás étkezést, és nem bírják a rágós, öreg, kissé állott, vagy éppen nyers, félig sült falatokat.

Az ilyeneknek tanácsolom, ne utazzanak vicinálison: lassan dőcög, rendszerint éjszaka, és az állomások jegyzékéről törölték Triesztet, Velencét, Bécszet, Párizst, és általában mindazokat a helyeket, ahova az embernek el kell mennie, ha ad valamit magára; egyébként is, az egész vonatnak némi hagyma- és lábszaga van. Ez pedig, ugye, a mai világban, amikor annyi az allergia (idegalapon)...

Ezért az ilyeneknek javasolom, forduljanak inkább a Putnikhoz, Turistához, Kompasshoz, vagy esetleg a Cook irodához:

Modern autóbuszok, elsőrangú szállodák, művelt idegenvezetők, napi három étkezés, meglepetések kizárva.

És mindez rendkívül jutányos áron.

Vallomás

Kisvárosi hajnalokról szeretnék mesélni. Olyanokról, amilyeneket valaha régen láttam. Hidegek és józanítók ezek a hajnalok, de az ég vörösében, a feketeségben, amely az egyre világosodó felhőfoslányok sarkaiban húzódik meg, van valami mindenén áttörő fény, van valami biztatás, vagy még annál is több: bizonyosság, hogy minden lehetséges, hogy az ember erős, s olykor talán újjá is születhet.

Az ilyen hajnalok rendszerint hosszú, nagyon hosszú éjszakák után következnek.

Éjszakák után, amelyekben volt egy sugárnyi fény, egy cseppnyi szépség, és utána hideg, kihalt utcák sötétje, állomáskörnyéki kocsmák borgőzös zaja következett, és a vicinális dőcögése a végtelen homályban távirópóznától távirópóznáig, állomástól állomásig, amikor szinte elvész a remény, hogy az ember valaha is eljuthat valahova...

Azután mégis megérkezik a vonat, valaki meglök, hogy: „Ébredjen, végállomás...”, kiszállás, és idegen vagy a hideg, ébredő hajnali világban, ahol csak a vasúti resti ablaka sárgállik, benne üvölt néhány tegnappról itt maradt korhely, ahol az utcákon, kerékpáron és gyalog, szattyórral vagy elemóziástáskával a kezükben sötét árnyak sietnek tova és nyomukban az elhagyott ágy melege, szappan és mosdóvíz illata szállong, mint az uszály. Ők is idegenek; téled, egymástól és a világtól, amelyben, — úgy tetszik —, újra kezdődik minden...

Ezekről a hajnalokról szeretnék mesélni, amikor ismerős városban, ismerős emberek között, idegen voltam, egy a sok idegen közül, amikor semmi sem fűzött semmihez, és egy pillanatra — arra a megfoghatatlan

pillanatra, amíg a hajnal tétovázik, hogy végleg elűzze-e a sötétséget — az embernek úgy tetszik, hogy minden lehetséges . . .

Nem kell hozzá más, csak hogy legyen valahol valakid, aki nem tudja, hogy vannak ilyen józanító hideg hajnalok, aki nem tudja, hogy ezeket a hajnalokat be kell, be muszáj csapni, ha az ember élni akar, mert nem lehet mindent, minden hajnalon újra kezdeni.

És a hajnalokat csak egy módon lehet becsapni, folytonosságra kényszeríteni: ha arra gondolsz, hogy az a valaki most valahol álmában mosolyog.

Ettől erőssé válsz. Erősebbé a vashajnaloknál, és ha képzeleted ilyenkor a múltban kutat, elébed tűnik valami rég porladó vértbe öltözött legény, aki kardjára támaszkodva, dérepte szakállal, így állhatott a derengésben, kialvó tábortüzeknél, és figyelő tekintetének élet nem tompíthatta el a hajnal fényeinek játéka, mert arra gondolt, hogy mögötte a táborban, benne bízva, valaki most nyugodtan és szépet álmodik . . .

A hódító

Négyen ültek az asztalnál, a terem közepén, jól öltözöttek. Künn köd volt, és esett az eső, és ők jókedvűen, elégedetteknek látszottak — és egy kissé fáradtaknak. Mintha jól végzett munka után, hosszúra nyúlt esti konferencia után jöttek volna ide egy kávéra — gondot úzni; komoly tárgyalások után könnyed beszélgetésre.

A sarokasztalnál, mint valami páholyban, két lány ült és egy egészen fiatal legényke. Kopottak voltak mind a hárman. A fiú beszélt, hol az egyikhez szölt, hol a másikhoz, kérdezett tőlük, de a lányok felelet helyett legtöbbször csak vonogatták a vállukat, és unottan nézelődtek a lassan elnéptelenedő teremben.

A fiú fontoskodott. Nem hallatszott, hogy mit mond, de gesztikulálva önmagára mutogatott. A két lány egymáshoz hajolt és beszélgetni kezdett. Elnéztek a terem másik sarkába, mintha beszédjük tárgya ott volna, és ügyet sem vetettek a fiúra, aki rendületlenül mondta a magáét.

Azután az egyik lány szedelőzködni kezdett. Kezet fogott a barát-nőjével és a fiúval, és úgy tessék-lássék indult, mintha menne is meg nem is. Elmenőben megállították egyik asztalnál is, másiknál is, jobbára pelyhes állú legények, a lány beszélgetett velük, unottan-komolyan, de nem ült le sehol.

A jól öltözöttek asztalánál, mondom, négyen voltak. Hárman idősebbek, kerek arcúak, bajuszosak és egy keskeny arcú, göndör hajú, élénk tekintetű fiatalabb. Amikor a lány felállt, hogy induljon, a fiatalabb odasúgott valamit a többieknek és azok mosolyogtak.

Ezután az asztalnál folyt tovább a beszéd, de a fiatal már nem figyelt oda. Feltűnően nézte az elmenőt, aki még mindig ott ácsorgott a legények asztalánál. Türelmetlen volt. Intett is a lánynak, és közben öntelten, magabiztosan mosolygott.

Azután, amikor a lány végre elindult, és elhaladt az asztaluk mellett, megfogta a karját és megállította.

Nem tudom, mit mondott neki. A lány előbb meghökkenően, azután csodálkozva, majd természetes arckifejezéssel, figyelmesen hallgatta, mintha latolgatná, amit mondanak neki. A három öregebb ismét elmosolyodott, azután összedugták a fejüket, és hirtelen élénk beszélgetésbe kezdtek.

A fiatal pedig beszélt a lánynak, beszélt szüntelenül. Előbb roppant komolyan, mintha valami nagyon fontos közölnivalója lenne, azután ismét megjelent arcán a mosoly, vidámakat mondhatott, mert a lány szigorú arcvonásai lassan megenyhültek.

Azután nem tudom mit mondhatott, valami nagyon nagyot, valami nagyon szépet, olyan szépet, amit talán józanul el sem lehet hinni, mert a lány elmosolyodott, nem kacéran és nem kihívóan, hanem melegen, anyásan, és leült a fiatal mellé, mint valami gyerekhez.

Az most már a kezét is megfogta, és ajkáról ömlött tovább a szó, a lány pedig hallgatott, nézte és mosolygott.

Ebben a mosolyban volt melegség és volt egy árnyalatnyi gúny, látszott, hogy ismeri a százszor hallott hazugságot, tudja, hogy az most is hazugság, de ez egyszer el akarja hinni. Nem másért, csak önmagáért; mert a férfi szép, fiatal, szellemes, künn hideg van és köd, és ez itt olyan szépen, olyan kedvesen mondja, hogy az embernek kedve kerekedik elhinni.

Olyan volt ez, mint amikor mesélő, fantáziáló kisgyereket hallgat a fáradt és tapasztalt felnőtt, és mosolyog rajta, kissé megértően, kissé szkeptikusan, kissé gúnyolódva.

A fiatal még mondta egy ideig, azután, amikor úgy vélte, hogy teljes a győzelme, jelentős pillantást vetett a másik három felé, mintha azt mondta volna: Látjátok? Így kell ezt csinálni!

De azok úgy tettek, mintha nem vették volna észre. Még jobban összedugták a fejüket, és folytatták az ismét megkezdett rendkívüli és fontos tárgyalást.

A fiatal meghökkenően. Egyszeriben háttér nélkül, társaság nélkül, egyedül maradt a lánnyal. Meg volt a győzelem, de nem tudott vele mit kezdeni. Ő nem így képzelte, ő a társaság miatt csinálta, és ezek most egyszeriben egyedül hagyták. Micsoda udvariasság ez, kinek kell az ilyen udvariasság? Csak nem képzelik, hogy ő és ez a lány...?

Ez látszott az arcán, és ebben a pillanatban hasonlított a mutatványoshoz, aki a mutatvány végén veszi észre, hogy a közönség időközben megszökött.

A lány mosolygott és várta a folytatást.

A fiatal feszengett és csak olykor-olykor szólt egy-egy szót.

Olyasvalamit, hogy: Hát igen, így van ez...

Azután a lány megrázkódott, mintha hirtelen felébredt volna, felállt és gyorsan elbúcsúzott. A kijáratnál megállt, fázósan összehúzta magát a kabátot és kiment az éjszakába.

A fiatal, valami ferde mosollyal az ajkán, a másik háromhoz fordult, de azok zavartalanul folytatták a tanácskozást, mintha ő nem is volna a világban.

Pohár

Éjfél után fél kettő. Az állomáson azt mondták, hogy a vonat kétszázötven percet késik a köd miatt. Az állomás hideg és barátságatlan. Gyerünk vissza a városba.

A kávéházban (Talán az volt. Mifelénk ezt sosem lehet pontosan megállapítani: reggel semmi, délben étterem, délután kávéház, éjjelig mulató, éjfél után pedig a legtöbb terem olyan, mint akármelyik kültelki kocsmá.) már fogytán a vendég, csak itt-ott üldögélnek még a legkonokabb csoportoskák, azoknak odahaza, úgy látszik, még sivárabb, mint itt, vagy egyszerűen csak nincs kedvük kimenni a nyirkos ködbe...

Középen, egy asztalnál három fiatalember ül. Isznak. Ketten csendesen, szopogatva, mozdulatlanul, a harmadik nagy, színpadias mozdulatokkal, teli szájjal, mintha az ital mellett a poharat is be akarná kapni:

Kitátja a száját, beleönti az italt, mint valami kancsóba, egy ideig öblöget, és amíg nyeli, egy hirtelen mozdulattal a poharat a földhöz vágja.

A pincér, mintha csak erre várt volna, megjelenik, tálcán újabb italt hoz és leteszi elébe. Azután kezdődik minden előlről. Így megy ez már vagy fél órája. A gyerek előtt az üvegtörmeléktől már fehér a padló.

A másik kettő mozdulatlanul ül és nézi. Csak a kezük mozdul néha, hogy szájukhoz emeljék a poharat, vagy hogy lesöpörjék ruhájukról az odapattant üvegszilánkot. Az arcuk merev-mozdulatlan, és elnéznek valahova a semmibe. Még olyankor is, amikor a társuk — a változatoság kedvéért — az ő poharukat kapja fel és vágja a földhöz. Olyanok, mint akiket meghívtak, hogy nézzenek végig egy harakirit.

A falon ökölnyi betűkkel hirdeti egy plakát, hogy poharat törni szigorúan tilos. Alatta, valamivel kisebb betűkkel a magyarázat, hogy minden szándékos pohártörés 300 dinár.

Nézem a legényt, és azon gondolkodom, hogy minek az a plakát a falon? Bizonyára azért, hogy minden korhely pontosan fel tudja mérni tettének társadalmi jelentőségét. Egy regény ívenként 20 000 dinár, életmentés tucatonként egy érdemrend, pohártörés darabonként 300 dinár és így tovább. Ezt nemcsak a korhelynek kell tudnia, hanem a közönségnek is. Máskülönb minden értelmét veszti:

Akkor egyszerűen beírhatnák az étlapba, hogy az elfogyasztott poharak darabja, nagyság szerint 100, 200, 300 dinár...

De a gondolat nem hagy nyugodni. Talán mégsem ennyi az egész:

Azt a poharat szocialista üzemből szocialista munkás készítette, miközben nem jelképesen, de egész valószínűen verítékezett a hőségben, szocialista vasút szállította, szocialista...

Állj, elég!

Ez a „szocialista nincstelenség” takarékosagra nevelő nótája. Ez már rég nem áll.

Ha akarja, az a taknyos nyakig temetkezhét pohártörmelékebe.

Ha van elég pénze.

A kabátja gyűrött, nadrágja kopott vékony nyári nadrág. Rendetlen, ápolatlan. Egész megjelenéséből a falu árad. Az a falu, ahonnan jött, és ahova a városiasságból csak annyi tört be, hogy lumpolni, poharat törni „sikk”. Hogy mosakodni, fésülni, tiszta ingben, rendes ruhában járni is „sikk”, azt még, úgy látszik, nem tudja. Az urbanizálódásnak ez a foka még előtte áll.

Tehát nem róla van szó.

A pincér rendületlenül hordja a tálcákat. Minden tálcán egy pohár ital és egy pohár víz. Megjelenik, mint a pók, valahányszor elszakad a háló, és befoltozza egy pohárral.

Ennek a póknak van főnöke, a főnök fölött igazgatója, az igazgató fölött igazgató bizottsága, az igazgató bizottság fölött munkástanácsa . . .

Szeretném tudni, milyen tételként könyvelik el ezeket a háromszáz dinárokat?

Érdekes, hogy minden vendéglőben kiírják, mennyibe kerül egy pohártörés. Néhol még szigorúak is. Így:

„Pohártörés szigorúan tilos! Első pohár 200 dinár, minden további pohár 500 dinár!”

Csak az a baj, hogy most már végleg nem értem:

Hogy kerülhet sor a második pohárra, ha a pohártörés szigorúan tilos?

Vagy nem tilos?

Akkor miért nem írják inkább, hogy a pohártörés a vállalat anyagi érdekei szempontjából egyenesen kívánatos?

Annak a számár kölyöknek nincs egy rendes nadrágja, és az egész havi keresetét elnyeli az a számla. Künn a ködben áll a milicista, a sarkon a vöröskereszt segélyirodája, és a söntésnek támaszkodva unatkozik a pincér.

Butaság. Hiszen kiírták: kiírták ökölnyi betűkkel, hogy szigorúan tilos . . .

Most még csak az hiányzik, hogy valaki az asztalomhoz üljön, és előadást tartson a gyors iparosodás és a városok felduzzadásának kísérő jelenségeiről!

Párbeszéd

(Használati utasítás az olvasónak: A fejezetszámok helyére képzeljen ugyanannyi percnyi kínos csendet, amennyi az illető szám értéke.)

Előjáték helyszínrajzzal:

A könyvtár úgy húzódik meg a robusztus városi épülettömbök közé szorult kis parkban, mint egy saját törpe voltát mélyen átérző puli az óriás komondorok között.

A folyón, amelynek minden ház hátat fordít, megmeredtek az uszályok, a vontatóknak, úgy látszik, messze akadt dolguk. Odább a téren zúg és feszegeti saját szűknek bizonyuló bőrét a hirtelen cseperedett

nagyváros, de ez a zaj csak tompán szűrődik ide a házak és csenevész fák közé ékelt könyvtárba.

Az ajtó nem csikorog. Talán megkenték, talán sokat használják...:

- Jó napot. A könyvtár igazgatóját keresem.
- Én vagyok. Mi tetszik?
- Újságíró vagyok, ha lenne egy kis ideje...
- Kérem, foglaljon helyet.

I.

- Maga járt itt nálunk tegnap délután?
- Én.
- A segédkönyvtárosnő mondta, hogy valaki itt járt a könyvtár-órán és faggatta a gyerekeket.
- Kérdeztem, hogy mit olvasnak, ki a kedvenc írójuk...
- És mit hallott?
- A magyar fiúk szinte egytől egyig Verne Gyulát emlegették.
- Igazat mondtak.
- Más gyermekkönyvük nincs?
- Van, de nem olvassák.
- Miért?
- A szerb gyerekeket nem kérdezte, hogy mit olvasnak?
- Kérdeztem.
- És?
- Čopić, Diklić... és általában, történetek a népfelszabadító háborúból.
- No látja...

II.

- Maga magyar?
- Az vagyok.
- Magának nem tűnik fel ez a história?
- Feltűnt, de nem ismerem az okát.
- Azt nem tudja senki, illetve...
- Illetve?

III.

- ... Nézze, beszéljünk nyíltan: van egy gyerekkori barátóm, magyar. Tavalyelőtt a kisfiának a születésnapjára megvettem Arsen Diklić „Ne nézz vissza, fiam” című ifjúsági regényét. A gyerek elfogadta a könyvet és...
- És?
- Még a mai napig sem olvasta el.
- Miért?

— Az anyja nem engedi. Azt mondja, hogy elege van a háborúból. Nem akarja, hogy a gyereke háborúról, erőszakról olvasson, és eldurvuljon.

— Az „Egri csillagok”-at elolvasta a gyerek?

— El. Azt hiszem, az kötelező olvasmány...

— Kötelező...

IV.

— Higgyc el... én nem vagyok sovíniszta.

— Elhiszem.

— ... És ő a legjobb barátnóm még ma is...

— ...

— De nem tehetek róla...

— ?????

— Nem tehettem, hogy ne gondolkozzak...

Esik az eső

Már akkor is esett, mikor elindultunk. Szürkén, mindent áztatóan és állhatatosan. Amikor a komphoz értünk, még mindig esett. Odaát, a folyó túlsó partján, a látszólag végtelenbe nyúló, eső áztatta szürke hajlatok között olyan volt a vár, mintha egyenesen arra építették — vagy átkozták — volna, hogy ilyen szítáló, szemerkélő esőben ázzon az idők végtelenjéig.

Ott támtdt az a bolond ötletem, hogy milyen is lenne az, ha az ember beülne abba a várba ott túl a folyón, egy rácsos ablakú, rosszul megvilágított kis szobába, beállítana oda egy asztalt, tintát, tollat és papírost rakna maga elé és írna; írna rendületlenül, amíg csak bele nem fárad. Akkor, pihenésül, kitekintene a rácsos ablakon, a végtelen, egymást követő dombok hajlataira, amint feketén, kopaszon áznak a soha nem szűnő, szemerkélő esőben...

Anonymus, kolostori íródeák... badarság...

A komp dudált és elindult az esőtől párázó csendes nagy vízen. És ahogy ment, egyre nőtt a vár.

... De tulajdonképpen mit is írna ez a diák?

Bizonyára levelet, hosszú, véget nem érő levelet valami távoli jó barátoknak, de nem küldené el soha, csak írná, mert ha elküldené, az befejezést, véget jelentene...

A levél csak forma. De mit írna meg abban a végtelen levélben?

Talán önmagát és a világot. Hiszen ember a diák...

???

Mindenekelőtt megkísérelné megmagyarázni a saját létét, a saját véget nem érő görnyedését a toll és papíros fölött... Azután, amikor már úgy hinné, hogy ez sikerült, akkor megmagyarázná az egyhangúságot, a dombokat, mentetegetné őket, hogy nem mindig szürkék, és nem is végtelenek, hogy mögöttük, valahol messze sziklás bércek bújnak meg a látóhatár alatt és ott — nincs sár...

És azután?

... Ha már nagyon nekibátorodna, mentetetni kezdené az esőt, megmagyarázná, hogy ettől duzzad termékenyebb a föld...

Hm! Szóval így írna vég nélkül a diák?

Így.

És mi történe, ha közben kisütne a nap?

Akkor... akkor elővenne egy új árkus papírost, és újra kezdené... önmagát... Nagyon nehéz lenne... De az is lehet, hogy nem írna tovább: földhöz vágná a kalamárist, teleszívná a mellét az erjedő föld illatával, és lemenne a várudvarba lányokat zavarászni.

— — — — —

A komp dudál, ijesztővé, óriásivá nőtt a vár, a közeledő parton emberek, lovak áznak, és sóvárogva nézik a túlsó partot. Ott házak vannak és otthonos, meleg szobák.

Kinek kell a diák?...

Ők tudják, ha eláll az eső, vasat és magot kíván a föld. Tudják és várnak türelmesen.

Az eső pedig esik, szürkén, áztatón, földön és vízen, kísér és kísért, hogy rójam tovább, mert egyszer eláll...

Egész bizonyosan.

II.

A nagy birtok központi fűtéses igazgatósági épületében, amely künn a szántók között, előkelő magányában és még előkelőbb aszfaltozott parkolóhelyével, úgy hat a rogyadozó, csukott zsalugáteres, eső áztatta falvak után, mint — uram bocsá' — a fehér bányatársulat székháza a bennszülött viskók között...

Uram bocsá', mondom, mert hiszem, hogy nem így van, de hiába mondom magamnak, amit mondok, mert tudom, hogy mégis így van, hogy az a látvány pontosan olyan, amilyenek láttam, de még sincs igazam, mert a valóság egészen más, mint a látszat, és most tegyen valaki igazságot... Lám, mire nem készíti az embert ez az átkozott eső...

Ezen gondolkozom ott az irodában, míg a kombinát eladási osztályának főnöke kissé enerváltan mesél az európai gazdasági közösség várható következményeiről, a csökkenő kiviteli lehetőségekről és arról, hogy a közeljövőben alighanem több figyelmet kell majd szentelniük a belföldi piacnak:

— Hja kérem, c'est la vie... Majd nyitunk üzleteket országszerte, mi az nekünk...

— ... Hogyne, kérem, vannak ösztöndíjasaink is, az egész országból, hogyne... de arról majd talán a személyzeti főnök beszél.

— Hogyne, vannak idevalósiak is, de mondom, arról majd...

— Jó, jó dolog ez az eső... én nem tudom, az agronómusaink mondják... nekem személy szerint nem tetszik. Be kell mennem a városba, és a kocsim csupa sár lesz... ezek a mi utaink...

III.

Az iskolában a tanító — alig látszott ki a szemléltető eszközöknek nevezett szerkezetek halmaza mögül — mondta, hogy nincs a faluban semmilyen ipar, hogy volt egy malmuk, de azt becsukták, mert, szerinte, túlságosan jól működött, és elvonta a kuncaftokat a kommuna központi malmától. A szövetkezeti traktorok minden reggel „feltankolnak”, azután átdöcögnek az öt kilométerre levő központba, ott megkapják a napiparancsot, azután visszadöcögnek a faluba munkára.

Mindezt hidegen, egykedvűen mondja, pedig tudom, hogy ő szervezte és vezette éveken át itt a faluban a szövetkezetet, amelyet azután átszerveztek és ismét átszerveztek...

Most tanít, bíbelődik az iskolai szövetkezettel, mozielőadást tart a gyerekeknek, és ha erre vetődik valaki, akit érdekel, mesél neki a tíztizenkét szobás házakról, amelyekben soha sem nyílnak meg a zsaluk, mert magányos öreg nénikék laknak bennük, akik az egyke folytán egyedül maradtak a nagy házban és a nagy földön, amelyet nem képesek megművelni...

Beszél a tanító, és közben csendesesen köhécsele... künn ködösen, párásan esik az eső. Az emberek itt-ott künn állnak a kapuban és pisilognak fel a szürke égre.

Azt mondják, tavaszodik...

IV.

A másik faluban, az idős tanárnő, aki szenvedélyesen gyűjti a falu történeti emlékeit, arról beszél, hogy volt, nem is oly régen még, egy százesztendős patikájuk. A legrégebbi patika volt a környéken.

De csak volt. Mert a kommunának nem volt pénze két patikusra és két patikára. Ezért úgy határoztak, hogy elég, ha a központnak van patikája.

Azután jöttek — mondja a tanárnő —, jöttek stráfkocsival, felpakolták a százesztendős patika százesztendős bútorát, elvitték az asztalhoz, és megparancsolták, hogy darabolja össze.

Hiába sirt az öreg patikus, aki együtt öregedett meg ezekkel a bútorokkal...

— No és ki rendelte el ezt a pusztítást? — kérdeztem az elbúsult mesélőt.

— Nem tudom — felelte angyali szelídséggel —, de valaki bizonyára elrendelte.

— Hát nem érdeklődtek?

— Nem érdeklődtünk.

— Nem jártak utána, nem próbáltak tenni valamit?

— De igen, szóltunk a „bíróknak”...

— No és?

— Haragudott... a bíró nagyon haragudott...

Már éppen idegeskedni akartam, a magam városi módján, de azután eszembe jutott, hogy nem vagyok városban.

Eszembe jutott, hogy faluban vagyok, a dombok között, túl a nagy folyón, hogy körülöttem, az iskola körül, itt is üresen tátonganak a „nagyházak”, és hogy odakünn még mindig szürkén, állhatatosan, sugszva esik az eső.

Legényvasárnap

I.

Gondosan, hosszan borotválkozott, és sokáig nézegette a tükörben piros nyakkendőjét — hogy helyén van-e a csomó.

Az utcasarkon a barátja várta. Kék volt a nyakkendője. Megnézte. Ez tetszett neki.

— Hova megyünk? — kérdezte a barátja.

— Nem tudom — mondta, és elindultak a belváros felé.

— Mehetnének mérkőzésre — mondta a barátja.

— Messze van, süt a nap...

— Gyerünk moziba.

— Megfulladsz. Csak este érdemes, a kertbe...

Útba esett a kávéház. Bementek. Két konyakot rendeltek és két kávé. Az ablakhoz ültek és néztek ki az utcára, a napsütésbe.

— Vihar lesz, meglátod — szölt a barátja.

— Meglehet — mondta és bólintott hozzá.

Amikor bealkonyodott kimentek az utcára. Előttük és mögöttük csitri lányok vihogtak pelyhedző állú fiúk sületlen tréfáin. Ők úgy tettek, mintha nem vennék észre...

— Holnap idejében kell bemenni — mondta a barátja.

— Nekem is. Hétfőn mindig mogorva az öreg...

Este, amikor levetette a nyakkendőjét, sokáig nézte a fényes selymet és rajta a csomó nyomát. Azután visszatette a szekrénybe. Lefekvés előtt ceruzával gondosan áthúzott egy dátumot a naptárban, és felhúzta az órát.

II.

Még egyszer megvizsgálta az egyenruháját, hogy hibát ne leljenek rajta, azután megmutatta az ügyeletesnek az engedélyét, és az őrszem mellett kilépett a kapun.

A villamosban illedelmesen felajánlotta a helyét egy idős asszonynak. A főtéren leszállt. A földije várta ott a másik laktanyából.

Egy cukrászdában süteményt ettek, nézték a járőkelőket, azután elmentek moziba.

Alkonyodott már, amikor kijöttek. A szürkületben a melegen párolgó aszfaltot tarka inges férfiak és lenge nyári ruhákba öltözött fiatal nők özönlötték el. Ők ketten megigazították az egyenruhájukat, azután kézenfogták egymást, és úgy mentek, mint az iskolások, de csak a kisujjuk kapaszkodott egymásba, mert katonáknak nem illik kézenfogva járni.

Írt a menyasszonyod? — kérdezte a földi.

— Írt — bólintott a katona, és nem nézett sem oldalt, sem hátra. Attól félt, hogy ha odanéz, kibuggyannak a mellek a kivágott ruhákból. Mereven csak előre nézett, inkább maga elé, és így mentek sokáig az alkonyatban.

Előttük egy legényke szemérmetlenül, a fület csókolgatva, a közeli park felé húzott egy lányt. A lány szabódott és kényeskedve vitette magát.

— Tudok egy helyet, ahol jó bor van és nem drága — mondta a földi.

Rábólintott.

Két perccel kilenc előtt ért a laktanyába, és könnyű volt a feje. Az ügyeletes lármájára csak bólintott.

— Igazad van, pajtás, jöhettem volna korábban is — gondolta, de nem mondta ki hangosan, csak ment a kaszárnyaudvaron, mert érezte, hogy nem fáj a vasárnap.

Innen tudta, hogy jó volt a bor.

III.

Töprengve matatott a könyvei között. Elővette a polcról egyiket is, másikat is, azután visszatette.

Kinézett az ablakon. Künn sárgán, forrón folyt szét a vasárnap délután. A szekrényhez ment, elővette a horgászbótot, hajtogatta a zsinórt, nézegette a horgot, azután visszatette.

Bekapcsolta a rádiót. A bemondó valami sportdélutánt közvetített lihegve. Zenét keresett. Egy ideig hallgatta, hogyan ömlenek szét a hangok a szobában, egy pillanatra úgy érezte, mintha összeolvadtak volna a bútorokkal, vele, de azután értelmetlenül kezdtek visszaverődni a falakról, és fintorogva kikapcsolta a készüléket...

Ismét a könyvespolc elé állt.

Már este volt, amikor felriadt. Meggyújtotta a lámpát, felvette a földről a könyvet, megdörzsölte fájó szemhéját és körülnézett. Kínzó nyugtalanság vett rajta erőt, mintha valami nagyon fontosat, valami életbevágóan fontos dolgot felejtett volna el.

Az órájára pillantott, és úgy érezte, hogy meglopták. Mintha valami soha vissza nem szerezhető veszített volna el.

Késő... már késő — motyogta rémulten, és sirni szeretett volna, mint valamikor, kisfiú korában, mert elöntötte a bizonyosság, hogy elmúlt, hogy soha többé nem lesz ilyen vasárnap.

IV.

Apja keféjével sokáig dörgölte sörte haját, egészen addig, amíg az anyja be nem kiáltott érte, hogy: Eredj már!

Aztán még egyszer megigazította fehér ingét, szorosabbra fűzte az övét és elbújt a belső szobába, hogy titokban még egyszer megszámlálja

a pénzét, amit már két napja bicskával és tollhegygel kapirgált ki a spórkasszából.

A sarkon a barátai füttyültek neki, hívták futballozni. Csak a fejével intett nemet, óvatosan, hogy az ing vasalása el ne mozduljon.

Amikor a lány megette a húszdináros fagyfaltot, gálánsan megkérdezte:

— Akarsz még egyet?

— Nem — mondta a lány —, inkább moziba mennék, ezt a filmet még nem láttam.

Ekkor izzadni kezdett, mert sehogy sem emlékezett, hogy mennyi volt a dióscukor, meg az öt darab Morava a gyufával, és hogy a maradék elég lesz-e mozira, meg estére táncrea...

— Azt mondják, hogy vacak ez a film... — kezdte, de látva, hogy a lánynak összeszűkül a szeme, gyorsan hozzátette — ... azért ha akarod, gyere, nem számít...

Hazafelé menet, a sötétben az ujjával tapogatta a szája szélét, ott, ahol futtában megcsókolta a lány, és azon töprengett, hogy férfiasan viselkedett-e, amikor hagyta, hogy elmenjen anélkül, hogy visszacsókolta volna.

Amikor összekuporodott az ágyban, még arra gondolt, hogy holnap hatkor lesz a találka.

Észre sem vette, hogy közben elmúlt a vasárnap.

Utószó

Bocsánat, én itt kiszállok. Akinek kedve tartja, utazhat tovább. A vicinális megy, éjjel-nappal, minden irányban, távirópóznától távirópóznáig, állomástól állomásig. Egyszer majd valahol én is felszállok megint. És akkor ismét találkozunk, útitársak. Mert aki megszokta, az nem tud többé leszokni az utazásról. Ez az utolsó és legnagyobb veszély. Bocsánat, hogy eddig nem említettem.

Versek gyertyafényben

Tomán László

Ha frónőkről van szó, mindig hajlamosak vagyunk művelkben valami asszonyosat keresni, valamit, ami sajátságosan női. Ne firtassuk most, mennyire áll ez összhangban a nők emancipálásának gondolatával és gyakorlatával, ezzel a minden költői téren mégis kívül eső kérdéssel, de vajon szükséges, irodalmilag megokolt-e egy ilyen követelmény. „Nővéreim, verselő asszonyok, Hogyan látjátok ti a Szépet?” — kérdezte Ady. Nem hisszük, hogy van külön női esztétikai élmény, mégis, valahányszor női név díszel egy verskötet címlapján, a kritika rögtön a költészet női jellegzetességeire vadászik a könyvben. Az ilyen bio'ógiai megkülönböztetéssel a költészetben aligha bukkanunk különösebb értékek nyomára, de lehet káros, és gyakrabban az, ha azon a címen, hogy a nőiességet keressük, értékek felett siklunk el, vagy épp az értéktelenségeket nem vesszük észre.

Vesna Krmpotić új verskötetében* ez a nőiesség, asszonyiasság világosan megnyilatkozik, de nem képezi költészetének kiemelkedő jellegzetességét. Csupán egy szemszöveget jelent, amelyet bizonyára senki sem venne észre, ha történetesen férfiről volna szó, aki — férfi szempontból ír ugyanarról a témáról. Krmpotić költészete ennél sokkal lényegesebb, a fogalmak tisztázásának szempontjából sokkal fontosabb problémákra hívja fel figyelmünket.

•

Egy verskötet tartalmát nem lehet elmesélni. Nem regény az, amelynek cselekménye és szereplői vannak. Krmpotić új verskötete

* Plamen i svijeta, Prosveta kiadás, Beograd, 1962.

azonban nem más, mint egy szerelem versbe szedett története, cselekménnyel, expozícióval, bonyodalommal, kulminációval, egy Decrescendóval, amely befejezés is lehet, valamint két fő- és több mellékszereplővel.

A kötet első versében a lány még nem ismeri a fiút, csak látni akarja, hívja, és szépíti magát a nagy találkozóra. A másodikban közeledik feléje, — ezek a várakozás, az előkészület pillanatai:

És minden megmerevedett, csak
a bőrömbbe hímzett rózsza
szirmai remegnek.

(Unnepélyes előjáték)

Aztán találkoznak, a lány virág helyett a beleit helyezi a fiú lába elé, s szerelmese ezt bizonyára meg is érdemli, mert mindenható: a havat hóvá teszi, mozdulatára megmozdulnak a tárgyak...

A világgal nem sokat törődnek ők ketten: „...sebtében élünk és csókolódzunk”. Ugyanakkor azonban felüti fejét a kétkedés gonosz manója: „A szerelem talán csak szent melléfogás.” És jön a beteljesedés, a szerelem csúcsein járnak ők ketten, de elkövetkezik a csalódás, a lány üresnek érzi magát — hát csak ennyi az egész? Hogy mégis tartalmat adjon szerelmének, a lány — ebben az esetben a költő — a lehetetlenre vágyik, hátha az az igazi, hátha azt keresi. Mindenben szerelmesét látja, minden út csak feléje vezet. A szerelemben szabadulást talál az egyedüllétől, „Szeretlek, mert elpattant a magány abroncsa szívem körül” — mondja. De aztán itt a válás, a szakítás, a férfi már mást boldogít. Ezután a hiábavaló epedés szakad a lányra — „Szomjas a víz” — mondja —, mindent előlről akar kezdeni, s hogy szabaduljon a pokoli kínoktól, lemondana asszonyiságáról is. Nem marad más hátra, mint csak emlékezni a szerelemre, elátkozni azt, aki elválasztotta őket — s őt megöli a bánat a férfi után... Minden elpusztul a magányban, hideg van körös-körül, a kiábrándulás annyira elkésérti, hogy nem is akar többé soha szerelmes lenni. Csupán álmiban marad meg szerelme, s ettől nem is akar elszakadni.

*

Íme, ezt mondja el az olvasónak Vesna Krmpotić, epikai keretbe állítva líráját, az epikai előadásmódot lírai betétekkel hígítva, és viszont, lírájába epikai elemeket ékelve. Kétségtelen, hogy szándéka ez volt: lírai verseket írni. Egy költő alkotóerejét elképzelésének megvalósításával mérhetjük. Krmpotić költészetének csődjét a szándék és az eredmény katasztrofális eltérése okozza. Ahol meg tudta tartani lírai hangját, ahol legyőzte az epikumot, egy-két miniatűrben és nem sokkal több verssorban szubtilis költői hangulatokat és intenzív érzéseket tudott adni. Egyébként a legprózaibb nyelv és a legüresebb, verssorrá vagdalt mondatok éktelenítik kötetét.

A mai jugoszláv irodalomban néhány költőnő állandó jelenléte érezhető. Vesna Parun költészete, erotizmusával, érzéseinek mélységével és erejével, tekintet nélkül arra, hogy asszony az alkotója (nála ez nagyon érezhető), igen jelentős és értékes. A szürrealizmushoz közel álló Irena Vrkljan a női lélek ismeretlen területein kalandozik, s szerelmi költészetét az álmok legfinomabb fátylával borította, a csillagok legkáprázatosabb porával hintette be. Florika Stefanak vannak pillanatai, amikor őszinteségével meg tudja szerezni rokonszenvünket, egy alaposabb elemzés azonban rögtön kiderítheti, hogy verselése nagyon közel jár az egyszerű prózához, hogy nyelve szegényes, képei hatástalanok. Mirjana Stefanović költészete „emancipált”: ő a fiatalság nevében, az esti korzó, a strand perzselő napfénye nevében beszél, ez a fontos, s nem az, hogy a verseket lány írja. Vesna Krmpotićnak ez a kötete tipikus jelenség: első pillantásra meglátszik rajta a leány keze vonása, és — hogy beállt a saganisták, a Saganocskák sorába. Egész könyvét elárasztja a szentimentalizmus, a végén bevonul a világfájdalom is, a lemondás, elkeseredés; álmokba menekül — s talán itt kezdhetne valami újat.

De nem kezd, hanem befejezi kötetét, a *Plamen i svijećát*, amely a bizonytalanság, határozatlanság jegyében áll. Krmpotić költészete ingadozik. Száraz, szimpla, szürke, hétköznapi nyelv és — ritkán új vagy eredeti — költői képek váltakoznak benne. Sorai teljesen szabadok, ritmust, dallamot még véletlenül sem találunk bennük. Krmpotić arra sem törekszik, hogy a ritmus rombolásával, ellenritmussal érjen el diszharmoniót. Sorai bukdácsolnak, döcögnek, költőnőnk csak mondja, mondja a magáét, és nincs sehol semmi, ami felemelné, költőivé tenné mondanivalóját. A darabos, fellengzősséggel jócskán átitatott versorokban elmondott banális — persze nem a szerelem banális, semmiképpen sem, hanem a — történet semmilyen élményt nem nyújt az olvasónak, csupán tudósít. A lány szerelméről tudósít, csalódásáról, szenvedéseiről. Keresnének ebben a költészetet, de hiába, nem találjuk; itt-ott felbukkan egy-egy kép, nagyon ritkán, inkább véletlenül, mint az ihlet eredményeképpen, még kevésbé tudatosan. Ösztönszerű hát, amit Krmpotić ír? Még az se. Itt minden a véletlenből ered, s nem szolgál semmilyen célt. Egy szerelem lelki vetületére és költői megfogalmazására lennének kíváncsiak, ha már kezünkbe vesszük a kötetet, de — szomjas marad a víz! — magunknak is csalódnunk kell mint Krmpotićnak a szerelemben. Mi még a beteljesedésig sem jutunk el. Lehet, hogy ez is a véletlenül múlik, mint ebben a kötetben sok minden. A költőnő leírt egy sort, megírt egy verset: vagy sikerül, vagy nem. És nem sikerült.

Költőnőnk szemmel láthatóan egyszerűsége törekedett — s ennek az lett a következménye, hogy nem egy sora, versszaka üresen kong. Természetes akart lenni — hangja pátoszba fulladt; érzelmeit akarta tolmácsolni és — érzelgős lett; azt hitte, őszinteségével együtt jár majd a költészet is — de az magánügy maradt. Meg tudott csinálni egy-két metaforát — képei azonban annyira elűtnek a szöveg egészének faktúrájától, hogy még inkább megbontják a versek egységét.

Olvastunk már költői siralmakat, Krmpotić siránkozása azonban — siralmas. Pedig még csak nem is kifogásolnánk, hogy elsírja bánatát. Csak tette volna ezt költő módján. Telt, érzéktől, ritmustól, új meg-látásoktól duzzadó versekben. Szuggesztív képekben. Így azonban mást nem találtunk ebben a kötetben, mint egy csalódott szerelmes, egy bakfis együgyű, banális panaszát, amelyet nem fűt a költészet lángja. S az emlékezés gyertyafénye igen halovány...

Körök a homokban

Major Nándor

Az el nem küldött levél

1962. VIII. 26-án. Kedves V. Gy. M.! Azokat a bíráló megjegyzéseket, melyeket a Dekameron sorozatban megjelent *Mai német elbeszélők* című kötetről a noviszádi *Híd*ban közöltem, s melyekhez a budapesti *Kortárs* ez évi 8. számában Ön, a szóban forgó kötet utószavának írója, néhány megjegyzést fűzött, mindenekelőtt hazai olvasóközönségünknek szántam, minthogy a nálunk, Jugoszláviában is árusított könyvben számos, megítélésem szerint elmarasztalásra érdemes felfogás jutott kifejezésre. Ön úgy találta, hogy nem lehet bírálatom felett szó nélkül napirendre térni, s szembe szegezett velem néhány érvet — mármost mi lenne az én teendőm? Vagy az, ugyebár, hogy — ha érvei a könyvről alkotott véleményem korrigálására készítetnek, erről a hazai olvasóközönséget értesítem, vagy az, hogy — ha érveit nem találom meggyőzőnek, alaposabban, körültekintőbben fejtsen ki változatlan véleményemet, szélesebb körű, a kötetten túlmutató vitát kezdeményezve ezzel. Sajnos, egyiket sem tehetem: érvei nem változtattak véleményemen, így a hazai közönséget nincs miről értesítenem, azt pedig, hogy épp ennek a kötetnek az ürügyén kerekítsünk szélesebb körű vitát, feltétebb szerencsétlen körülménynek tartanám. Hogy miért, talán nem kell magyaráznom. Mit tehetek hát? Napirendre térhetek a dolog felett.

Még csak egyetlen zavaró körülményt kellene elosztatnunk. Ön ugyanis hangzottatta írásában: nem akar abba a hibába esni, hogy olyasmit cáfol, amit olvasóközönsége nem ismer, nem akar abba a hibába

esni, hogy nem mutatja be azt magát, amivel vitatkozik — s már pusztán ezzel a kitételével is azt a látszatot kelti, hogy majd helyesen fog interpretálni, holott — nem kutatom, mi okból — olyan nézeteket tulajdonított nekem, melyek ellen nemegyszer magam is hadakoztam. Mármost: mi légyen az Ön és a *Kortárs* olvasóival, s nem utolsósorban velem, aki valamelyest mégiscsak érdekelt vagyok saját nézeteimet illetően? A kérdés eldöntését Önre bízom, a magam részéről pedig csupán arra szorítkozom, hogy az alábbiakban felhívjam a figyelmét, hol s miként interpretált helytelenül. Előrebocsátom, nem is azt kérem számon, hogy mit ragadott ki írásom egészéből, hiszen az embernek bele kell nyugodnia, hogy minden kiragadás eleve megcsonkítás. Megelégszem csupán azzal, hogy szemügyre vegyem, *hogyan* interpretálta azt, amit kiragadott.

Önnek például jogában áll az én kritikai szempontjaim lényegét „az aktív világnézetű, politikus irodalom általános elutasításában, valamint az irodalom formai oldalának abszolutizálásában” látni, hiszen az Ön dolga, hogy mit miként ítél meg. Eszem ágában sincs, hogy önmagam bírója legyek, vagy hogy kritikai szempontjaimat ezen a helyen én magam foglaljam össze, egy-egy vezérlő pontomat azonban rögzíteni fogom, miután egy kis kitérőt tartok.

Felhívom a figyelmét, hogy elfelejtette megvizsgálni, milyen kritikai módszert követtem — nem általában, hanem konkrétan a *Mai német elbeszélők*ről szóló jegyzetemben, s ily módon sok mindent félreértett. Én ugyanis mást sem tettem, mint beleilleszkedtem az Ön utószavában talált keretekbe. Ön ugyanis végestelen-végig eleve frontálisan szembeállította egymással a kelet-németországi és nyugat-németországi irodalmat, azt *állítván*, hogy a társadalmi fejlődés magasabb foka eleve magasabb rendű irodalmat hoz létre, s egyre bizonygatta, hogy e magasabb rendű társadalomban élő írók — nyilván a kötetben szereplőkre gondolt — a fentiekből kifolyólag — *en bloc* jobb műveket alkotnak, mint nyugati kortársaik. Sőt eközben jóslásokba is bocsátkozott. Jómagam úgyszólván mást sem tettem, mint, hogy megvizsgáltam, nem is az én, hanem jobbára az Ön kritériumának konkrét alkalmazásával, vajon valóban megvan-e az a többlet, amit Ön a keletnémet irodalomban látni vél, s amit az *eszmei tisztázottságban* nevezett meg. Ennek a módszeremnek nagy hátránya az volt, hogy nem nyújtott lehetőséget magáról a kötetről szólnom; a kötetet magát nem is értékeltem (pedig volna nem egy bíráló megjegyzésem konkrétan is, például Borchert, Jens, Ledig stb. novellájáról); ha egyik-másik elbeszélésről ítéletet mondtam, csupán a fenti keretekben tettem, azaz megvizsgáltam, vajon megvan-e az Ön által emlegetett *többlet*, s minthogy ezt több írónál nem találtam, tagadtam, hogy a két irodalmat úgy szembe lehetne állítani, ahogy Ön tette. Az írásomban tett kisebb digressziók nem változtatnak ezen a helyzeten. S minthogy írásom e kétes eszmeiség ellen irányult, Ön furcsa módon arra következtetett, hogy „az aktív világnézetű politikus irodalmat” általában elutasítom, s az irodalom „formai oldalát” abszolutizálok.

Ezzel szemben világos számomra, hogy egy műalkotás azzal vált műalkotássá, hogy egy konkrét tartalom valamiként formát öltött, s ennek megtörténte előtt vagy megszűnte után nem beszélhetünk mű-

alkotásról, ami a tartalom és a forma megbonthatatlan együvé tartozását világossá teszi, s ezért fel sem merül bennem az irodalom „formai oldalának” külön vizsgálata és abszolutizálása, de az sem, hogy az irodalom „tartalmi oldala” külön megigézzen. Ez a kritikai felfogás nemhogy „általános elutasítása az aktív világnézetű” irodalomnak, hanem ellenkezőleg, nagyon is érzékennyé s fogékonyvá teszi a kritikust az irodalmi elkötelezettség kérdésében, olyannyira, hogy nem csalhatja lépre a művekben *külsőségekben* manifesztált, felszínes pillantásra haladó szelleműnek tetsző eszmeiség sem, minthogy az eszmeiséget nem *pusztán* a mű tartalmi jegyeiből következteti ki — miként a gyakorlati kritika művelői zömével teszik —, hanem — ismétlem, az eszmeiséget — a mű tartalmi-formai összetartozó egészéből. Nagy különbség. De nemcsak erről van szó. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a műalkotás egyéni arculata sohasem azonos az író egyéni arculatával, sőt, a realisták esetében éppenséggel követelménynek számít, hogy a mű, kilépve az író közvetlen szubjektivitásából, az esztétikai általánosításba, a különösbe helyezkedjék át. A műalkotás egyéni arculata más, mint az író közvetlen szubjektivitása — ebben rejlik a realizmus „diadalának” vagy kudarcának lehetséges volta minden egyes írás esetében — ezt a szóban forgó kötet is ékesen bizonyítja.

Vizsgálódásom során így arra a következtetésre jutottam, hogy a szóban forgó antológiának selejtes *írásokkal* való felduzzasztását nem lehet en bloc a keletnémet *írók* „eszmei tisztázottságával” indokolni, miként Ön tette utószavában, hiszen az *írások* egy jelentős részének eszmeisége — függetlenül az írók eszmeiségétől — éppenséggel maradi. Ön persze elfelejtette a *Kortársban* közölni, hogy én meg is mondtam, *miért* nem látom *naiv eszmeiségüket* többletnek, s ily módon saját írásomban „találhatott” ellenérvet fejtegetéseim ellen, élcelődve mondván, hogy persze „semmi kedvezőbbet, csak eszmeiségüket vegyük az egyenlő rangú íróknál tekintetbe, s eszerint válasszunk közülük”. Alább majd látni fogja, hogy: ha *már* egyenlő rangú írókról beszélünk, akkor az eszmeiség nem jöhet *még* többletként számításba. Addig azonban hadd emlékeztessem Önt, hogy a *Híd*ban közölt jegyzeteimben azt állítottam: Jurij Brežan elbeszélése például, azzal, hogy azt a súlyos utat, amely az agrárproletariátust osztályosztónének tudatosodásától elvezeti az osztályharcig s a győzelemig, hurráoptimista gyerekjátéknak festi, eszmeisége éppenséggel maradi: voltaképpen a kispolgári szubjektivizmusban ragadt meg. Akit persze megigéz *pusztán* az efféle tartalmi didaktika: „a hatóság most mi vagyunk!”, az sohasem jut el például annak a kérdésnek vizsgálatához, vajon a kóperegény nyújtotta lehetőségekbe — amihez van némi sajátos köze Brežan elbeszéléseinek — hogyan is illeszkedett bele a szerző a maga anyagával. Felfigyelhetett Ön Sylvester András és Urbán Ernő vitájára az „*Új Írásban* — a probléma nem azonos, de afelől megközelíthető. Nem szaporítom a szót: a *Híd*ban utaltam rá, hogy Friedrich Wolf, Ehm Welk, Hans Marchwitza, Jan Petersen, Helmut Sakowski írása esetében ugyancsak hasonlóképpen állunk az eszmeiséggel. Naiv eszmeiségnek ezt neveztem, s ha Ön az én szövegeből úgy következtetett, hogy ezt *többletnek* tekintheti, ez ismét csak az Ön dolga, én azonban felhívom a figyelmét arra, hogy a magam részéről nem tekintettem annak, s megint kilyukadok arra, miféle kri-

tériumok szerint kerültek bele ebbe a kötetbe bizonyos írók, s maradtak ki belőle mások.

A kérdés elevenbe vág, s ezt abból is látom, hogy Ön az értekezések okfejtő módszerét mellőzve, hatásos rétori fogással élt a *Kortársban*. Úgy tesz, mintha az én fejtegetésemből egyenest következhethetne az Ön pátoztól nem éppen mentes, diadalmas felkiáltása: „Major Nándor Ernst Jüngert választja, nyilván ezért kéri számon hiányát a kötetben, én inkább Anna Segherst. „Eszmeileg” ez megközelítőleg annyi, mint a háborút választani vagy a békét.”

Nos, felesleges taiálgatásokba bocsátkoznia, mert *nyilván* nem azért kérem számon a kötetben, mert őt választom Seghersszel szemben, sőt bennem a kérdés ilyenformán fel sem merülhet, mert magától értetődik, hogy mind Segherst, mind Jüngert becsülöm, s különbséget is teszek kettejük között, nemcsak annyiban, hogy Seghers — csodálkozni fog — szubjektíven közelebb áll hozzám. Azt viszont nem tudom, jellemzőnek kell-e találnom, hogy a kérdés Önben *így* merült fel, nem pusztán azért, mert felmerült, vagy mert úgy tesz, mintha én vetném fel, hanem azért is, mert — ha megengedi — eljárása nem éppen feddhetetlen, amikor az általam hiányolt *több* nyugatnémet író közül épp Jüngert szúrta ki (aki eszmeileg tudvalevőleg a legproblematikusabb), hogy Seghersszel szembeállítva, látszatra nem valami irigylésre méltó helyzetbe hozzon. Mindazonáltal nem térek ki kérdése elől, s ezt válaszulom: ha valaki Jünger irodalmi munkásságában *pusztán* a háború kanonizálását látná, az „megközelítőleg” akkora vulgarizálás lenne, mintha valaki Segherst pacifista kispolgárnak nyilvánítaná.

Ezzel elfogadtam az Ön által javasolt fegyvernemet, sőt, úgy látom, suhintása elől is kitértem, hagyván, hogy a semmibe sűjtson. Ugyanakkor iparkodom, most már rétori szinten — ha már így kell folytatnunk a vitát —, az általam a kritikái jegyzeteimben is felvetett kérdést eredeti formájában feltenni: nem azt vitatom, hogy Heinrich Mann vagy Thomas Mann, Hans Henny Jahnn vagy Arnold Zweig, Ernst Jünger vagy Anna Seghers, hiszen épp azt mondom, hogy mindegyiküknek ott a helye. Ellenben a kötet szerkesztési elve s az Ön utószava ezt veti fel: Hans Henny Jahnn vagy Jan Petersen? Ernst Jünger vagy Jurij Brežan? Noha az analógiák mindig sántítanak, kérdésük *lényegére* nyilván rávilágít a mindkettőnkhez közelebb álló példa: ha a mai magyar költészet kis terjedelmű antológiáját készítenénk, mindössze 28 költővel, nem azt vitatnám, hogy Illyés Gyula vagy Erdélyi József, hanem azt, hogy Szabó Lőrinc vagy Zsigmond Ede, Erdélyi József vagy Vaád Ferenc?

Neveket felsorolni, miként Ön is mondta, persze, nagyon sokat lehetne, hiszen „valahol van határa minden gyűjteménynek”, de bizonyos neveket kihagyni, egy Szabó Lőrincét például — tisztesség-becsület — Salamon Ernő ellenében, reprezentáló gyűjteményben, nem lehet; a válogatás *tényleges alapszempontjaival*, s ezeket az alapszempontokat oly kinosan igazolni igyekvő utószóval egyetérteni azért lehetetlen, mert ezek a kritériumok, *így* alkalmazva hasznavehetetlenek: „eszmei többlet?” ott is látni, ahol nincs, nem lehet. Ön azt vallja, „semmi kedvezőbbet, csak eszmeiségüket vegyük az egyenlő rangú íróknál”, s eszerint válasszunk közülük — igen, csakhogy amikor a *rangot* megállapí-

tottuk, az eszmeiséget a mű belső összefüggéseivel szervesen egybeolvadva már tekintetbe vettük, s ha illetén aztán, jobb híján, „egyenlő rangú” írókról beszélünk, akkor az eszmeiség nem jelenik meg a műből kiválva még *egyszer külön*, holmi többletként. Minthogy Jan Petersen stb. szerepel a kötetben, Ön szerint legalábbis „egyenlő rangú” író Hans Henny Jahnn-nal, aki viszont nem szerepel benne — de hol az a többlet, ami az utóbbival szemben bejuttatta a kötetbe, s hol az a kritérium, amely szerint „egyenlő rangúakká lettek? S hol mindez oly szembetűnő aránytalanságban, ahogy a kötetben látjuk, s az Ön utószava szerint is, *en bloc* a keletnémet írók javára? Ön például ilyeneket írt utószavában: „Már a történelemből is érthető, miért nagyobb az NDK íróinak eszmei szilárdsága, mint a nyugatiaké, miért néznek elszántabban és bizakodóbban a jövőbe, miért mutatkozik meg minden sorukon, hogy magukénak érzik azt a világot, amelyben élnek, hogy szeretik és dolgoznak érte”, s amikor én azt állítom, hogy nem egy műalkotásuk arculata — függetlenül az íróétól — eszmeiségben elmarasztalandó, s gúnyosan kétségbe vonom, hogy az elszántság, bizakodás, hazaszeretet és munkakészség eleve *művészeti* érdem, s érveinek lapos voltára utalok azzal, hogy felvetem: mintha már nem láttunk volna hazaszerető fuseráló írókat — akkor Ön nem veszi észre, hogy az Ön szavait forgatom a nyelvemen, fonákjáról nézve a dolgot, nem veszi észre és — rám szegezett ujjal ezt mondja: „Így ír Major Nándor”. Pedig csak az történt, hogy tükörbe nézett.

Akad azonban írásában még egy érthetetlen rendeltetésű megjegyzés. Ön ugyanis diszkréten tudtomra adja, hogy bizonyos íróknak a művei nem azért maradtak ki a kötetből, mintha félteni kellene tőlük az olvasóközönséget (nyilván az Önök közönségére gondolt), hiszen ezen Önök, már túl vannak, hanem azért, mert a fentebb ismertetett s Ön által helyesnek vélt kritérium alkalmas a maradandó művek válogatására. Nos, a maradandóságot ezúttal hagyjuk. Ellenben határozottan ki kell jelentenem: szövegem nem adott tápot arra, hogy Ön akár csak föltételezhesse is: holmi rosszindulatú, napi politikai felfogás indított volna véleményem nyilvánítására. Megjegyzése nem éppen feddhetetlen. Ha már semmiképpen sem lehet az irodalmi ügyekről szólva az efféle, kellemetlen szájjal járó buktatókat mellőzni, felhívom a figyelmét arra a csekélységre, hogy írásom arról a meggyőződésemről tanúskodik: ma már bátran lehet egy-egy antológiát a létrehozóknak *személyesen* tulajdonítani, legalábbis sokkal inkább, mint egykoron; írásomban senki másnak, mint a *Mai német elbeszélők* című antológia létrehozóinak róttam fel az általam vélt fogyatékoságokat. Elegendő pusztán a könyveket s folyóiratokat olvasni, hogy az ember tájékozódhassék: volt alkalmam Ezra Pound versét is olvasni egy kiadványban, pedig abban nyilván egyetértünk, hogy *napjainkban* nincs még egy olyan problematikus költő, mint ő — akinek a neve említése nélkül viszont mégsem beszélhetünk a huszadik század amerikai, sőt angol *nyelvű* költészetéről sem.

S talán épp itt térhetnénk át a modernség kérdésére, amiben Ön nem tud velem egyetérteni. Én sem tudok azokkal a nézetekkel, melyeket nékem tulajdonít. Ön szerint „úgy látszik”, modernségen én puszt-

tán a megformálás modernségét értem, s kifejti, hogy Ön szerint igen elavult nézeteket, korszerűtlen élettartalmat is meg lehet formálni a modernizmus eszközeivel, de attól a mű a szó igazi értelmében modernné még nem lesz, s hozzáteszi: „itt van a különbség a kettőnk modernség-felfogása között”. Nem, itt nincs különbség közöttünk, ezt szó szerint vallom én is. Sőt túlmegyek ezen: megtörténik, hogy a „korszerű élettartalmat” az anyagtól s az írótól idegen, elvételt avantgardista „modern formába” öltöztetik, miként Franz Fühmann tette a kötetben közölt *Emlékeztető* című írásában, s a novella ebben az esetben sem lesz a szó igazi értelmében korszerű. Franz Fühmannról szólok, akinek nem egy, ismétlem, kitűnő novelláját volt alkalmam olvasni, például a *Bajtársak* című kötetében — ahol azonban távolról sem mutatkozik ily kifejezetten „modernistának”, modernnek ellenben annál inkább. Ebben különbözünk lényegesen Önnel: Ön a keletnémet írók esetében, Fühmannal név szerint is példálózva, az ábrázolás „új módszereinek kereséséről beszél, a nyugatiaknak viszont en bloc a formai újszerűségek hajszolását, a negyven évvel ezelőtti avantgardizmus felélesztését és utánzását rója fel — s Önt nem zavarja, hogy épp Fühmann szóbanforgó írásában látni ezt *megemésztetlenül* legszembetűnőbbben a kötetben. S minthogy én Fühmann esetében, Böllében, s ezúttal megtoldom még: Borchert esetében is azt tartom, hogy a kötet nem reprezentálja őket hozzájuk méltó *valóban korszerű* novellával, s teszem ezt — tettem — annak ellenére, hogy mindhármuk írásában „modern megformálással” találkozunk, érthetetlen, miként következtetett Ön arra, hogy én modernségen „pusztán a megformálás modernségét” értem.

Hasonlóképpen: elcsépelet semmitmondásnak nyilvánítottam, hogy a nyugatiaknak felrója: *negyven évvel* ezelőtti módszereket élesztenek fel, mintha a *több mint száz éves* balzaci hagyományok „továbbfejlesztését” ugyanezzel a logikával nem lehetne felróni — amikor is világos persze, hogy „az ógörög irodalom *kétezer-ötszáz éves* hagyományaiban is akad bőven követnivaló”, miként írtam, de — az már nem világos, miképp következtet Ön ebből arra, hogy „vajon Major Nándor úgy gondolja, helyes lett volna kizárni a gyűjteményből minden olyan író, aki a XIX. század hagyományait építi tovább és próbálja felhasználni korunk kifejezésére?”

Ilyenek az Ön következtetései. De nem fárasztom — magam is belefáradnék —, még csak egy dolgot teszek szóvá: minthogy a kötetet záró jegyzetek semmitmondó közlésein és sablonosságán gúnyolódtam, megütközött azon, hogy ezeket a jegyzeteket ostobáknak mondtam, s megfontolás nélkül arra következtetett, hogy a nyugati irodalomtudomány-nak azt az irányát képviselem, amely az író életrajzát, sőt magát az író személyét is kizárja a mű vizsgálatából — ezzel az iránnyal azonban Ön nem ért egyet. Nos, én sem értek vele egyet. Az írókat *bemutatni néhány sorban* — hiszen tudjuk, életrajzukból csak az érdekel bennünket, ami életművüket lényegesen befolyásolta. Egyiküknél ez, másikuknál amaz — de semmi esetre sem sablonosan és sok mellékes dolgot aránytalanul bőbeszédűen elmondva. Írásomban világosan utaltam rá: az ilyen jegyzetek, természetüknél fogva, a lexikonírás szinte külön „műfajának” kereteihez kell hogy igazodjanak, e „műfajt” illetően pedig

számottevő szakirodalom jelent meg szerte a világon, s aki tájékozódni kíván, jártasságra tehet szert e tárgyban is. Akkor majd egyszerre érthetők lesznek a kötet jegyzeteire tett észrevételeim.

Ennyi talán elég is. Egy magyarázattal tartozom még: nem szántam volna rá magam e levél írására, ha nem adnék arra, hogy a félreértéseket, amennyire csak lehet, kiküszöböljük, mert csak úgy juthatunk el a közöttünk fennálló tényleges különbségek mibenlétének megállapításához. Az Ön írásában is — alapjában véve — ezt a szándékot láttam, s talán nem volt haszontalan, hogy tőlem telhetőleg segítségére siettem.

Szívélyesen köszönti, M. N.

Az anekdota abszurduma

1962. szept. 10-én. Antonije Isaković már első írásainak közlésekor nyilvánvalóvá tette, hogy az ország legjelentősebb prózaírói közé kell számítanunk. Kötetének, a *Nagy gyerekeknek* megjelenésekor az is kitűnt, hogy azok közé az éles arcélú írók közé tartozik, akik már első könyvükkel nagyjából körülhatárolják a maguk parcelláját, s nyomban alapot is vetnek elkövetkező műveiknek. Elbeszéléseinek — ha nem is központi, mindenesetre — egyik jellemző jegyét az abszurdum eluralkodásában látom, s ezúttal pusztán ennek az abszurdumnak fényében kívánom szemügyre venni műveinek bizonyos megnyilatkozásait. Ez az abszurdum alapjában véve rendellenesség nélkül jön létre elbeszéléseiben: egyszerű hősei magától értetődő egyszerűséggel cselekszenek közönségesnek tekinthető helyzetekben; az abszurdum vagy onnan származik, hogy ez a három összetevő a konkrét esetekben mégsem illik egymáshoz, vagy pedig negyedik összetevőként megjelenik egy, a cselekményhez szorosan nem tartozó, gyakran belőle ágazó, különben logikus és szintén közönséges esemény vagy párhuzamos cselekmény, s ezek kereszteződése és egybefonódása, nem a véletlen közrejátszásával, hanem jobbára elkerülhetetlen szükségszerűséggel, vagy legalábbis annak látszatával abszurd helyzetet teremt, ami a közönséges embereket, magától értetődő egyszerű viselkedésükkel, tudtukon kívül is hősiessé, valóságos hőskökké avatja. Abszurd és — paradox módon — rendellenes hőskökké. Azt mondtuk, műveiben nem eleve különleges, hanem közönséges szituációkat látunk — tegyük hozzá: már amennyiben a háborúban lehet, legalábbis viszonylagosan, közönséges szituáció. Ezzel már azt is elárultuk, hogy Isaković minden írásában a legutóbbi háborúból, a forradalomból merít.

Minden háborús irodalomnak legnagyobb próbatétele, hogy a fokozottan felvetődő közösségi és egyéni, vagyis általános és egyedi törekvések egységében és ellentétében talál-e egyensúlypontot. A felszínes patriotizmus fekete-fehér látószögében — ha az író ebből a látószögből szemlél — egyfajta szentimentális fátyol burkolja és palástolja az egyén egzisztenciális kérdéseit, s végső kicsengésében minden langyosan feloldódik a nagy általánosban. Isaković törekvése — fontos emlékeztetni a novella műfajában — az elhivatottakéval azonos: szembenézni az

egzisztenciális problémával, s összefüggő keretet lenni számára az általánosban. Az abszurdum mint az egzisztenciális kérdések felvetésének átfogó kerete egy a lehetséges keretek közül, s indokoltságát a háború szokatlan arányú esetlegességei és végzetszerűségei kézenfekvővé teszik. Babel *Lovashadserege* az abszurditás láncolata, az egzisztenciális és a közösségi egyedülálló harmonikussá, tételének kísérlete, rokon Isakovičtyal abban, hogy közönséges hősei elképesztően közönségesen viselkednek a jobbára eleve abszurd helyzetben — Isakovičnál azonban nem *eleve* s nem *véletlenül* abszurd —, de így is valóságos hőökké magasztosulnak hősei, miként Isakovičéi, s ugyancsak kívülről közelíti meg, s lírai bájjal, költőien eleveníti meg őket. Talán elegendő utalni arra, mennyire más súlypontja van a mondanivalót illetően az abszurdumnak például Sartre *A fal* című elbeszélésében, ahol az abszurdum éppenséggel egy *fatális véletlenre* épül; a temetőmotívumra gondolunk. Isakovič *Vörös sál* című novellája, a szerző első kötetéből, jól példázza a különbséget. Nem történt semmi különös azzal, hogy egy kisebbedett nyakú, közönséges partizán, a téli menetelésen, egy faluban vörös sálat „szerzett” magának, tudják ezt a partizánegység hadbíróságának tagjai is, akik *csupán* egy párhuzamos történet (a külső helyzet) nyomására kényszerülnek drákói szigorra. A közeledő végzetet a partizán nem, de az olvasó látja, s amikor az abszurdum bekövetkezik, ez a közönséges anti-hős, a maga mindvégig magától értetődő, egyszerű, de ide nem illő magatartásával áldozattá s hőssé magasztosul, anélkül, hogy tudatában volna ennek.

Magától értetődik, hogy az ilyen isakoviči abszurdum kifejlődését a cselekmény több síkon való bonyolítása sokban elősegíti; Isakovič nagy konstrukciós leleménnyel jár el, s az olvasó, betekintést nyerve a több síkon folyó cselekménybe, jóval többet tud, mint a hősök, s a végzetszerűség — méghozzá az abszurd végzetszerűség — felsejlése nagy drámai feszültséget teremt. A cselekmény több síkon való vetítéséhez jól simul a dolgok kívülről való szemlélése, Isakovič hőseit sem belülről, hanem kívülről rajzolja meg, egy-egy tettük, gondolatuk, rögeszméjük, néhány szavuk, reagálásuk, képzettársításuk, szófukaron rögzített belső monológjuk, emléküik vagy vágyuk képezi azokat a kockákat, melyekkel szokatlanul éles vonalú mozaikot rakhatunk össze róluk. Még csak azt tegyük hozzá ehhez a vázlatos jellemzéshez, hogy a szerző, miként a neorealisták, a banális dolgokra metaforákban gazdag lírai bájjal való *ráfigyeléssel* szokatlanul szuggesztív hangulatot teremt, s minthogy ez a maga majdhogynem idillikus voltában szöges ellentétben van az abszurdum felsejlő rendkívüliségével és drámaiságával, az elbeszéléseket páratlanul dinamikusá teszi. Ezt a dinamikát a fent elmondottakon kívül a mesteri párbeszéd — a modern irodalomban hemingwayi típusúnak tartott, látszólagosan „üres” párbeszéd — még inkább fokozzák.

Nemrég megjelent második, *Páfrány és tűz* című kötetében, az elbeszélések nem jelentéktelen részében viszont az abszurdum nem a többsikű cselekményben előkészítve, természetes folyamánként, elkerülhetetlen, szükségszerű *feloldásként* következik be, hanem végtelenül, váratlanul, oktalanul, csattanószerűen, a novella végén, így az

írás anekdota jelleget ölt, az abszurdum elmosódva groteszkké lesz: a hősök nem válnak hősöké, hanem csak áldozatok maradnak. A *Katona a háztetőn* című novella hőse teljesen értelmetlenül s véletlenül lezuhan és szörnyethal épp amikor célt ért volna. Keserű fintor marad. A *Dél* című novella halálra ítélt partizánját, hosszadalmas kihallgatás és a vád beigazolódása után, közvetlen parancsnoka váratlanul s *oktalanul* (az ok sejtetése nélkül) felmenti, mégpedig a háborús irodalomban közismert, különféle variációkban élő anekdotikus csattanóval: a kivégzést megtörténtnek nyilvánítják, a vádlott pedig a jövőben más nevet visel majd. Éppily anekdotikus csattanóként hat *A bab* című novella csetnik hősének motiválatlan tűznyitása a német egységekre. Nem ok nélkül mutatott rá a kötet egy kritikusa, mily nagy kudarcnak számít, hogy a szerző a hőst testileg-lelkileg monstuozus voltával — nem is motiválta, hanem — predesztinálta arra a sorsra, amelyet szánt neki. Nem az egyénítés, hanem az általánosítás szülötte. Lényegében éppily groteszk anekdotikus magvú *A játék* című elbeszélés is.

Az anekdotikus koncepcióval az elbeszélések struktúrájának megváltozása jár: feleslegessé vált a többsíkú cselekmény, mely nem a véletlenre bízta, hanem árnyaltan motiválta a végkifejlést, feleslegessé vált az is, hogy az író kívülről szemlélje a dolgokat, s ekként a legváltozatosabb eszközökkel rajzolja meg hőseinek belső világát. Ezzel a drámai erő s a dinamika is nagy mértékben csökkent. Isaković az imént említett két utóbbi novellájában például meg is kísérelte „belülről” megrajzolni hőseit — mégis jellegzetesen a külső megnyilatkozásaikkal sikerült talpra állítania őket. Ilyetén az elbeszélésekben számottevő elszegényedés, elszíntelenedés figyelhető meg; kihatott ez a stílusra is.

Fejtegetésünkkel erre szeretnénk rámutatni: a fentebb vázolt isakovíci abszurdum-koncepcióval lehetőség kínálkozik az egyén egzisztenciális, egyedi problémájának és a közösség általános problémájának egységes és ellentmondásos relációján, az összefüggések szövedékében, árnyalt orkesztrációban szólni, a csattanós anekdota groteszkjével azonban az egyén egzisztenciális problémája pusztán a vak véletlen rokkant relációján lebeg, ami ma már nem elégít ki bennünket. Nemcsak értelmi, hanem művészi vonatkozásban sem: a csattanós anekdota nem tűri a többsíkú bonyolultságot, a csattanó eleve magának tartja fenn a nyomatékos szerepet, s így minden árnyaltság pusztá frivolitássá sekélyesedik azzal, hogy a csattanó despotikusan jobbra vagy balra eldönti az eldöntendőket.

A kötet java, a többi elbeszélés, anekdotától mentesen, nem egy új színnel gazdagította Isaković írói arcélét. Például a címadó novella, túlságosan naturalista fogantatása ellenére is megragadja az olvasót, *A temetés* lendületes, komor víziószerűséggel — Isakovićnál ritkaságszámba megy — lep meg, a *Dinnyék* a maga vázlatosságával, pergő filmszerűségével, s a benne filmszerűen értelmezett metaforákkal-szimbólumokkal (sárgadinnye, emberfej, bor, vér stb.) kelt talányt. Habár Isaković messze kimagasló, legjobb elbeszéléseit nem ebben, hanem az első kötetében találjuk, mégis az író félreismerhetetlenül sajátos

világa tárul fel előttünk ez *utóbbi* elbeszélésekben a maga páratlan nagyszerűségében. Bőven elegendő ez ahhoz, hogy egy kötetet emlékezetessé tegyen.

A magatartás

1962. szept. 18-án. Most, hogy megjelent Curzio Malaparte *Kaputt* című könyve, jó alkalom kínálkozik arra, hogy az ő rendellenes, a maga nemében egyedülálló esetén eltűnődve ismét szemügyre vegyük az írói *perszonális* magatartás annyiszor vitatott s számtalanszor félreértett kérdését. Malaparte fasiszta volt, az elsők közül való, Mussolini azonban habozás nélkül öt évre börtönbe vetette, amikor az író a baloldaliak hatására kiábrándult, ellenszegült s nyíltan fellázadt. A börtön után Ciano gróf személyesen vette pártfogásba, s Malaparte éppúgy a fasiszta társadalom legfőbb elitjének köreiből forgolódott hosszú éveken át, mint azelőtt, sőt most már nemzetközi szinten. S nem afféle kivetett vagy megtúrt személyként, ellenkezőleg, szokatlan szellemességéért szívesen látták, kapva kaptak rajta, elvitték oda is, ahova közönséges halandó alig juthatott el: Bukaresten átutaztában, Antonescu nyomban kéri, s vörös rózsával ajándékozza meg, Zagrebben Pavelić küldi el érte emberét, személyesen utazgat vele „országában”, s megmutatja neki a húsz kiló emberszemet, amit „hú usztrasáitól” kapott ajándékba, Himmlert, akinek meghívását hányavetin visszautasítja, s az mégis konyakkal ajándékozza meg, később meztelenül látja viszont egy finn fürdőben, máskor Frank, Lengyelország „német királya” kedveskedve vezeti el a varsói gettóba — s Malaparte megy, megy olasz századosi egyenruhájában véges-végig a keleti fronton, s küldözgeti haditudósításait, melyeket kivüle talán az égvilágon senkinek sem bocsátottak volna meg. Szemtől szemben sem titkolta, miről mit tart, a háború elvesztését vihar-madárként megjósolta s *megírta* nekik, tudták, hogy szakadatlanul gúnyolódik velük, s mégis jó képet vágtak hozzá. Ugyanígy jó képet vágott ő is sok mindenhez. Igen, úgy van, voltaképpen egy rég kihalt szerzet utolsó mohikánja volt ő: az udvari bolond szerepére vállalkozott.

Voltak már írók udvari bolondok — így is, úgy is. Malaparte nem *olyan* volt. Ő azok közé tartozott, akik feltétlen tiszteletet érdemelnek. Szerepe nem volt valami könnyű. Azokban az években, amikor a tisztességes emberek hőiesen fegyvert ragadtak, hogy megdöntsék a fasiszta tébolyt, Malaparte nem a hegyekbe, hanem az oroszlan barlangjába ment, magától értetődő gesztussal — mintha szóba se jöhetne, hogy nem ott a helye — az asztalhoz ült, hogy mindent lásson, mindent halljon, s az író ősi szerepéhez illően elkötelezetten tanulmányoskodhassék majd — közben jelenlétét illetően mégis *feltétlenül* disztिंगváljon: ez csak úgy volt lehetséges, ha tartja magát a játékszabályokhoz: az udvari bolond területenkívüliséget élvez, nyugtalaníthat, bosszanthat, csipkelődhet, szurkálódhat, de szórakoztatnia kell szellemességével, s mindennekfelett tudnia kell a határt: léte percről percre kockán forog.

A játékszabályokhoz *éveken át* tartani magát akkor, amikor olyan förtelmeket lát, amilyeneket Malaparte látott — gyengébb idegzetű

ember e szerep súlva alatt ezerszer összeroppant volna. Felfordult néki is a gvomra, feljajdult, jaj, ezt a szerepet tovább is játszani fogja (lásd a *Patkányok* c. fejezetet), sőt a keretekben belül felettébb veszélyes tettektől sem riad vissza, melyek értelmét illetően azért még sincs illúzióia — de mindentől megcsömörlötten mégsem gondol emigrálásra, szélvédett helyre való félrehúzódnásra, mozog az oroszlán barlangjában, üres kézzel, tanúként. A szerepnek ez a rendíthetetlen vállalása — az íróé aki tanú akar lenni — a maga módján elképesztően hősies. Ebben az egyben állhatatos volt. Az ellenállásnak, ime, számtalan módja van: Malaparte ott volt ellenálló, ahol ellenállónak fenntartania magát lehetetlen volt; Malaparte önérzetes udvari bolond volt, ez tagadhatatlan. S tegyük azért hozzá: ha nem lettek volna tömegesen azok, akik az oroszlán barlangja helyett inkább a hegyeket választják, s ha magának Malapartenak nem sikerült volna páratlan tanúvallomását, a *Kaputtot*, ezt az egyedülálló intellektuális, elemző-értekező-ábrázoló művészi riportkönyvet ily kiválóan megírnia, vállalkozása teljesen értelmét veszítette volna.

Minden idegszálam tiltakozik a malapartei magatartás ellen, nemcsak mélyen szubjektív okokból. Van etikai felfogásom a magatartásról, s nemcsak azt a következetlenséget kárhoztatom, mely Malaparte utolsó napjaiban is megmutatkozott. A magatartást nem szentesíthetem pusztán haszonelvű indítékokkal, ha ítélek róla, személyes *érzelmi* motívumaimat hátravetve, az etika *értelmi* fogódzói felé kell fordulnom. S mégis épp itt kell belátnom azt, hogy az író *perszonális* magatartásának vizsgálatakor az udvari bolond szerepénél fogva, melyre vállalkozott, bizonyos szükségszerű eltolódásokat kell tekintetbe vennünk, s egészen sajátos kritériumok szerint kell megközelítenünk, másrészt viszont, a műben szemmel láthatóan jóval egyértelműbb az író magatartása, mint amilyen a maga közvetlenségében volt. Ilyetén ismét be kell látnom, hogy az író perszonális magatartása terén az irodalomban nem lehet egyértelmű szabályokat — kötelezőként — előírni. A világot nem formálhatjuk át saját képünkre, s nem lehetünk oly balgák, hogy saját magatartásunktól megittasulva, egyedül üdvözítőként és kizárólag helyesként kanonizáljuk azt, elsősorban *érzelmi* indokokkal, elutasítván minden körültekintésre intő *értelmi* érvet. A pusztán érzelmi, ösztönös, szubjektivista és rációellenes megítélés csupán dogmákhoz, előítéletekhez és eklekticizmushoz vezet, s lehetetlenné teszi, hogy egy-egy magatartást konkrétan, összefüggéseiben s végső kicsengésében ítéljünk meg, okos előrelátással, ha a végső kifejlés még nem következett be — ezt nemcsak szűkebb pátriámban képtelenek felfogni az érzelmek és ösztönök mindenre kiterjedő értékítéletének szószólói. Vannak belőlük sokan — körülöttünk. A karaván pedig halad.

József Attila *Ars poeticájáról*

Bori Imre

Major Nándorral vitánkat lezártnak tekintem, József Attila *Ars poeticája* értelmezésével kapcsolatban az alábbi reflexiókkal, ami személyemet s kritikai munkásságomat illeti — hallgatással. Sem az önvédelmet, sem a magyarázkodást nem szeretem, azonban ezen a helyen mégis annyit el kell mondanom, miért is nem reflektálok Major Nándornak a *Híd* nyári kettős számában közzétett hosszadalmas, engem érintő írására olyan módon, ahogy azt Major írása kihívhatná. Major ugyanis eszmeeszerünkben olyan hangnemet és modort akart meghonosítani az enyhe iróniától a gunyoros kioktatásig és fölényeskedő, már-már lebecsülő „beavatottságig”, amelyre csak hasonló hangnemmél, esetleg azt túllícitálva lehetne válaszolni. S mert ezt a hangnemet és ezt a modort nem akarom vállalni, marad az interpretáció kérdése, ítéljen az olvasó szövegeink s interpretációnk ismeretében, melyikünk jár közelebb a kérdéses József Attila vers intencióihoz.

A pont, amely körül forgunk, József Attila *Ars poetica* című versének második szakasza. Nincs, aki nem értene egyet Major Nándor interpretációjának tételeivel addig, amíg szövegében „elő nem hozakodik a maga játékos képzeletével”, s mondja a rímek varázsát „megfejtve” azok értelmezéséből indulva ki, hogy „ez a *tetején* rím hozza a tej te-jére az ugyanabban a sorban sorkezdőként kiemelt *habzó* szót. *Habzó* te-tején, *habzó* tején, *habzó* ég a valódi világ te-jén”. (*Híd*, 1962. 6. szám, 580. old.)

És itt meg is állhatunk, hiszen Major itt kanyarodott el a vers mondanivalójától. Szembesítsük hát a verset Major értelmezésével, vajon

hitelesíti-e az, amit Major e versszakból kihámozott, „kimuta+ott”?

Fordítsuk előbb a próza nyelvére a vers e szakaszának jelentését: Felnőtt vagyok, engem a valóság érdekel — foglalhatjuk össze egyetlen mondatban a szak alapjelentését. S mert költővel van dolgunk, nézzük meg a „hogyan”-ját is, azaz: hogyan fejezi ki ezt az állítást József Attila a költészet eszközeivel.

A kép felszínén a gyermek és a felnőtt képe mutatkozik meg. A gyermeké a „nem lógok a mesék tején” metaforával, a felnőtté az első, a harmadik és a negyedik sorban.

Az első sor személytelen általánosítás:

Az idő lassan elszivárog...

s mint ilyen, általános érvénnyel bír. S ha most megkerüljük a második sort, amelyben a költő a múltat, az öregedést önmagára vonatkoztatja, mert kikapcsoltuk a költői ellentét első tagját (a gyermek képét), a harmadikban már felerősítve jelentkezik ennek az általános igazságnak a költőre vonatkoztatott érvénye („hörpintek”), hiszen párhuzamosan hangzik fel immár másodsor az ige egyes szám első személyének ragja, külön pedig az egész versmondat állító jellegével, a második sor tagadó mondatával ellentétben.

Az *Ars poetica* első részének felfogható 5 versszak képalkotása a folyadék fogalomköréből kapta építőköveit — ezt találjuk a vizsgált 2. szakaszban is. Mind a négy sorában ott van: az örök változást, a nem állandóságot, a dialektikus gondolkodásmódra nagyon jellemzően, már a régi görögök is a folyó felidézésével fejezték ki, mint pl. Herakleitosz. S már itt, ennek kapcsán előrebocsátha+juk, hogy József Attila e szup-tilis s valóban költő módjára beszélt felfogásáról, arról, hogy ő a valóságot dialektikusan, dialektikus materialistaként értelmezi, s ezzel el is határolja magát a valóság más értelmezőitől és értelmezésétől. József Attila valóság-felfogása nyer majd költői kifejezést e szakasz két utolsó sorában azzal, hogy a költői kép minden részletét átjárja, alapanyagát képezve a költői kép további rétegeinek is.

Az első sor az idő észrevétlen, szemmel nem látható, szinte érzékelhetetlen múlását hozza — költészetről lévén szó, érzékletes módon („lassan elszivárog”), a versmondat zenei képével is. A második sorban a mértéket állítja fel: az *ámítható*, befogadó, a maga lábán állni nem tudó, „irrealitásban” (mesék világában) élő gyermek képének bekapcsolásával. A valósághoz ő nem e „gyermeki” módon viszonyul (föltűnő, hogy éppen ezt tagadja, s az első szakban a „nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillagá”-val az irrealitást), hanem ahogyan a szakasz harmadik és negyedik sorában megmutatja, felnőttként, aki tudja és ismeri az őt körülvevő világ törvényszerűségeit és sajátosságait. A dialektikus szemléletű költőt itt tetten érhetjük dialektikájában és költői mivoltában egyaránt. A költő dialektikus szemléletére már utaltunk, s most nézzük az ezt kifejező költői módot.

A filozófiai tétel, a világ makrokozmosza a versben emberi mikrokozmoszá kicsinyítve, az ember érzékszerveivel felfoghatóvá teszi, s mondja:

*Hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.*

Az ivás képzete itt is felmerül, de itt már a felnőtt áll szemben a világgal, s mert sűrített, tömény a kép, egyszerre kell utalnia a felnőttiség és a valódi világ természetére. A „valódi világ”-ra utalásról már beszéltünk (szabatos József Attila-i kifejezés-használat ez!), míg a felnőttiséggel kapcsolatban a „hörpintek” és a „tetején” szavakra mutathatunk rá. A „hörpintek”-nek a szerepe hangfestő, jelentésében pedig a „belekóstolás” gondolatát ébreszti, vizuálisan, kiszélesítve a képet az olvasóban a pohár fölé hajló, abból hörpintő férfi alakja idéződik fel, egy magabiztos mozdulaté. A verskép párhuzamosan hozza az alliteráló szavakat:

*Hörpintek . . .
habzó éggel . . .*

s ezzel figyelmünket a negyedik sorra irányítja, amelyet a „tetején” szó (s egyúttal rím) zár le. A hívó rím a *tején* volt, s jó megfigyelésnek tartjuk, hogy Major észrevette a rímek összefüggését. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy az ellentét, amelyre a versszak felépült, még érvényben van (a gyermek — felnőtt, mesék világa — valódi világ, mesék tején lógni — valódi világot hörpinteni), s ezt az ellentétet hozza a rímpár is: a *tején* józansága a felelőrimben „megdadogósodik”, egyenesen szólva a költő a rímmel a „részegség” akusztikai képét idézi fel. A gyermek „józansága” ellenében a „részeg” férfit.

S ha most, ezen a ponton az olvasó asszociál más József Attila-versek képeire is (ami elkerülhetetlen, ha a költő verseit többször is olvasgatjuk), akkor az asszociáció az *Ars poetica* második szakának 3. és 4. sorához hozzákapcsolja a „habzó söröskancsó” képét is. A kérdés most az: van-e az ilyen rezonálás helyességének valamilyen kritériuma? Vegyük hát szemügyre ezt a kérdést:

1. A kérdéses kép hatása felerősödik, az „ivás” képzete konkretizálódik, a *tetején* felelőrim pedig hangosabbá válik, jelentésében is, hangulatában is valódibb zengést nyer.

2. Nem mond ennek az interpretációnak ellent a vers egésze sem, gondoljunk csak a vers 4. és 5. szakaszára, amelyeket éppen e versszakkal állít ellentétbe. Csak nem szabad e versszak „részegségét” szó szerint vennünk. Ha a negyedik szakban a „más költőkről” beszél, kik „koholt képekkel és szeszekkel” a „mámort mímelik”, akkor az ő „részegsége” a „valódi világ” nyújtotta mámor, az ami szöges ellentéte a „mímelésnek”. Ha pedig helyességéről beszélünk e vers kapcsán, akkor az éppen a „más költők” ellen beszél, s ebben a koncepcióban a „hörpintek” „hetykesége” Toldi Miklós vagy egy Kinizsi erőmutatványához hasonlatos.

*

Az olvasó dolga most már, hogy mérlegelje: Major Nándor értelmezése vagy a fentebb kifejtett interpretáció áll-e közelebb József Attila

Ars poetica című verse intencióihoz, melyikünk hamisította meg József Attila gondolatát, vallomását költészetéről.

Záradékol pedig még néhány megjegyzést kell tennünk.

1. Major Nándor első írásában sem vette figyelembe, hogy magam pusztán csak a *fordíthatóság* szempontjából vizsgáltam a kérdéses versszakot, s így az általa kifogásolt megjegyzésem is csak ebből a szempontból mérlegelhető, az nem vágott a vers interpretációs kérdéseibe olyan értelemben, ahogy azt itt megtettük.

2. Major Nándor a *Híd* ez évi 7-8. számában adott válaszában felveti az *Ars poetica* 5. szakaszának értelmezését, mondván:

„Az ötödik versszak két első sora pedig így:

*Én túllépek e mai kocsmán,
az értelmiség és tovább!*

Nocsak! Mit is jelentsen az az „és tovább!”? Az értelmén túl, az értelem felett? Irracionális, irreális, fel nem fogható, imaginárius, varázslatos dolgokhoz lép? Ne tegyünk fel kellemetlen kérdéseket Borinak, mert majd még kitűnik, hogy nem is ok nélkül hivatkoztam mindezekre elemzésemben”. (733. old.) Nos, Major Nándor kétségbe vonta azt a megállapításomat, hogy magyarázatát e vers kapcsán „tetszetős modernista köntösbe” öltöztette. Jobb bizonyíték nem is kell megállapításom helyesége mellett, mert különben, nem siklik el József Attila „továbbjának” József Attila-i magyarázata felett, amit közvetlenül a következő szakban meg is találhatott volna, mert az már cselekvést, társadalmi harci programot is jelent. *A megértett valóság és annak megváltoztatási szándékáról van szó* és társadalmi feladatokról, imígyen:

*Ehess, ihass, ölelhess, alhass,
a mindenséggel mérd magad . . .*

S itt felvethetjük azt a kérdést is, hogy a Major felsorolásában található fogalmak a József Attila emlegette „értelmen” innen vagy túl vannak-e? Valóban: Ne tegyünk fel kellemetlen kérdéseket Major Nándornak!

3. A metafórák kérdéséről szívesen elmélkedem, s külön tanulmányban hajlandó is vagyok megvitatni a kérdést.

4. Nem akarok visszaélni az olvasó türelmével, s így nem térek ki azokra a fordításokra, amelyek alapján Major érveket kovácsolt ellenem, itt csak kettőre utalok: a *tetszetős „modernista” köntös* kapcsán tett észrevételére és az *Ars poetica* 4.-5. szakaszából hogyan lett egy versszak, pontosabban, hogyan „konstruáltam” külön versszakokban található sorokból egy szakot. A gépelt oldal utolsó sorait képezi a szak három utolsó sora, míg az 5. szakasz első sora az új oldal első sora. Mivel elmulasztottam megjelölni, hogy az utolsó sor nem tartozik a fenti háromhoz, a versszak egyé olvadt szándékom ellenére; „önkényességem” ennyiből áll.

TARTALOMMUTATÓ

Sinkó Ervin / Szeljegyzetek a költészetről, a költészet és a történelem viszonyáról és az irodalomtörténet problematikájáról — — — — —	845
Slavko Mihalić versei — — — — —	863
Antonije Isaković / Dinnyék — — — — —	868
Gál László versei — — — — —	886
William Faulkner / Lemegy a nap — — — — —	889
Domonkos István / Anatómiai tanulmány — — — — —	903
Vanja Sutlić / A marxista bölcséleti irányok típusmeghatározásának problémája — — — — —	906
Domonkos István / Végállomás — — — — —	911
Gál László / Szellemidézők — — — — —	914
Szűcs Imre versei — — — — —	918
Saffer Pál / Esték és hajnalok — — — — —	920
Tomén László / Versek gyertyafényben — — — — —	933
Major Nándor / Körök a homokban — — — — —	937
Bori Imre / József Attila Ars poeticájáról — — — — —	948



IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. 1962. OKTÓBER. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ
VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:
NOVISZÁD, VOJVODE MIŠICA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FO-
GADÓÓRÁK: MINDENNAP 10–12-ig. — KÉZIRATOKAT NEM
ÖRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETÉSI
DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES
SZÁM ÁRA 100 DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉLÉVRE
700 DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉLÉVRE
1,17 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVI-
SZÁDON.

110

szet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom